Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DE MALEDE BRØD

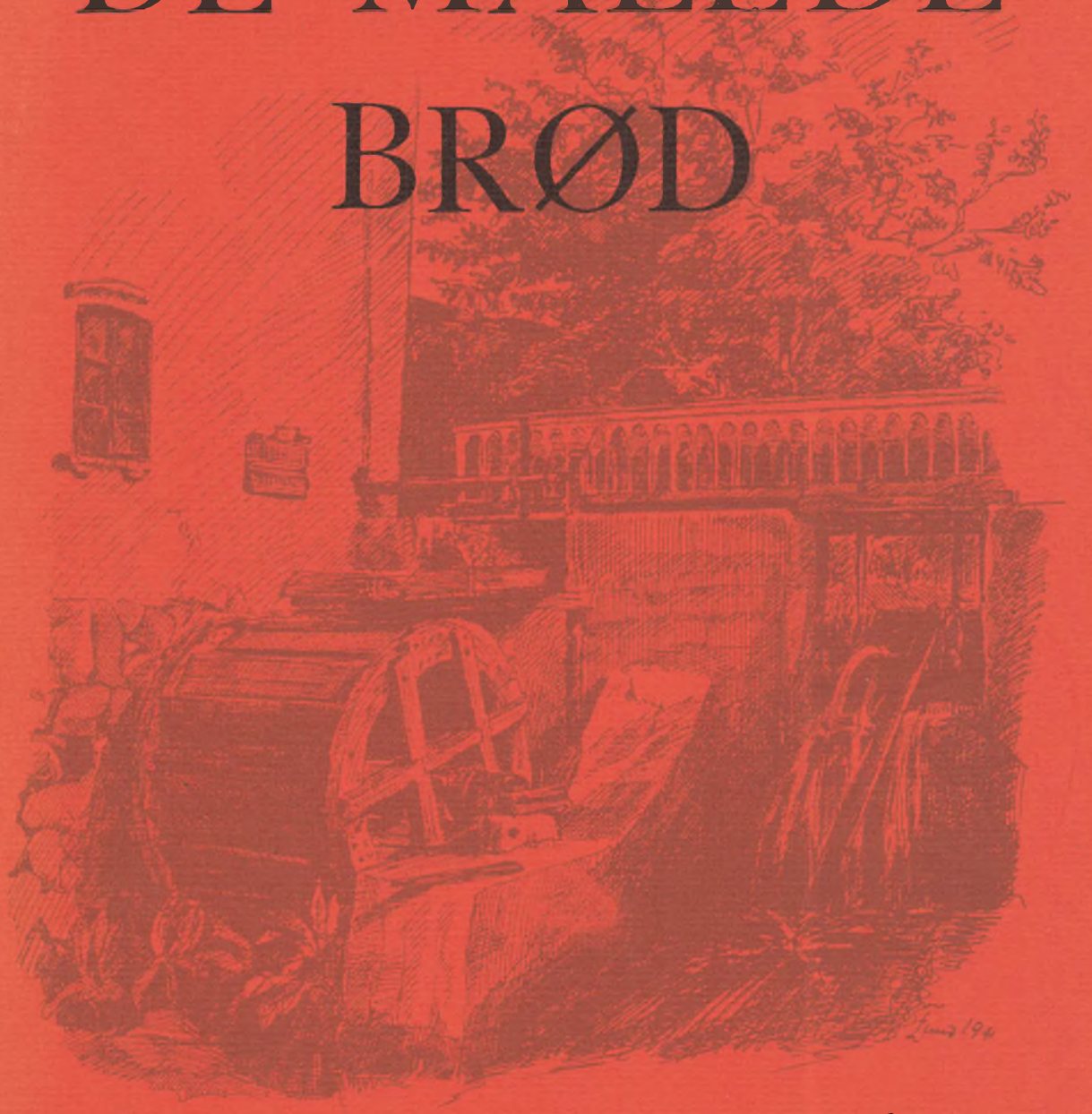

Møllerne langs Haarby Å

DE MALEDE BRØD

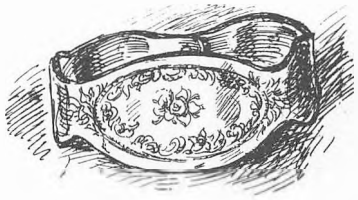

De malede brød
© Forlaget i Haarby 81
Styrbæks Bogtrykkeri, Faaborg
ISBN 87-87750-23-6

Forsideillustration: Virkelyst vandmølle

Om Frode Lunds tegninger:
En stor tak til Frode Lunds enke, Asta Lund, Middelfart, for tilladelsen til at benytte nogle af Lunds vandmølletegninger fra bogen »Fynske vandmøller«.

DE MALEDE BRØD

Haarby mølles
og Køng mølles
historie

Illustrationer:
Vibeke Klemann
Frode Lund

FORLAGET I HAARBY

Indholdsfortegnelse

Poul A. Jørgensen:
Langs Haarby å 7

Poul A. Jørgensen:
Om vandmøller - historisk og teknisk 22

Otto Reinholdt:
Køng Mølles historie 32
Retssagen 58

Clara Lund:
Om Haarby Mølles historie 78

Noter 125

Langs Haarby å

Vi ved i dag ikke, hvornår den første vandmølle trak sin kraft ud af Haarby å. Vi kan derimod konstatere, at i 1600-tallet var de fire møller, Glamsbjerg, Køng, Haarby og Sarup i gang. Det kunne tænkes, at de dengang var nye, idet vi fra andre steder i landet ved, at der fra omkring 1600 og fremefter byggedes mange »fabrikker«, som hentede drivkraften fra åerne. Mest bekendt i så henseende er på disse egne Anders Billes våbenfabrik ved Odense å i den by, der siden har båret navnet Brobyværk. Det var den fransk inspirerede merkantilisme, som skyllede ind over landet. Den krævede selvforsyning, og så var åernes vand lige ved hånden.

Det synes, som om de fire førnævnte vandmøller i flere hundrede år var de eneste ved Haarby å. Men i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af dette århundrede kom nye opfindelser til, som gjorde det rentabelt at bruge vandet flere steder. Opfindsomheden blomstrer, og vandet må holde for langs hele åen.

Imidlertid fik både de nye, men også de gamle vandkraftsteder ved åen kun lov til at kigge et par årtier ind i dette århundrede. En efter en standses de af mere moderne teknik, og da vi når frem til 2. verdenskrig står de alle stille, eller de bruges kun i ny og næ. De store hjul rådner, gror over med mos, brækkes ned. I dag er ikke et originalt vandhjul tilbage ved åen.

Inden jeg går over til at nævne de mange vandbrugssteder på rad, må jeg vist hellere besvare et spørgsmål, som mange, der har set den ringe vandmængde i åen, kunne tænkes at stille.

Hvordan kunne de små vandmængder drive et hjul?

Allerførst må jeg trække et vidne frem, som godtgør, at der var langt mere vand i åen tidligere end nu.

I Baag-Vends Herreders Tingbog 1733–38 står at læse om en sag fra 1733, hvor Morten Frandsens kone, Anna Pedersdatter, fra Haarby har taget sig af dage. Under retssagen bliver det oplyst, at hun inden for de sidste år flere gange har forsøgt at drukne sig i åen, og Hans Pedersen Skræder kan fortælle, at han fire uger før påske så Anna Pedersdatter stå ude i åen »i vand til under hendes bryst«.

I dag er der ingen steder større vanddybde end ca. 50 cm.

Imidlertid har mennesker i høj grad grebet ind i naturen siden da. Gennem de sidste hundrede år er de allerfleste marker, der har tendens til væde, blevet drænet. Sagkyndige regner med, at dette har betydet en sænkning i grundvandstanden på mellem en og halvanden meter, hvilket naturligvis har

haft stor indflydelse på åens vandstand. Men dræningerne betød ligeledes et indgreb i naturen på anden måde. Regnvand og andet overfladevand har altid søgt åen og før eller siden fundet den. Dræningerne betød, at vandet fik hjælp til hurtigst muligt at finde åen. Det betød igen store og pludselige vandmængder i åen. Måske hyppige oversvømmelser på de lavere arealer. Til gengæld forsvandt vandmængderne hurtigt, især fra åens øvre løb og tilløb. Der blev så lidt tilbage, at det ikke kunne anvendes som stabil drivkraft.

Hermed er vi nået til den lange række af møllesteder langs Haarby å. Oplysningerne stammer fra Nationalmuseets mølleafdeling i Lyngby, hvis leder, Anders Jespersen, gennem hele sit liv har indsamlet og registreret oplysninger om danske møller.

Krengerup Mølle. Møllestedet her synes at være gammelt. I matrikelen fra 1664 nævnes »Krengerup med vandmølle«. Den nuværende stammer sandsynligvis fra 1838. Den har et overfaldshjul på 3 meter, og den har ikke været i brug siden kort efter krigen.

Glamsbjerg vandmølle er en af de gamle møller. Den nævnes allerede i Jacob Madsens visitatsbog fra omkring 1600 som tilhørende Gabriel Skinkel til Søholm. Den lå omtrent overfor, hvor højskolen i dag ligger.

Som det fremgår af skildringen af Køng mølle i denne bog, har Glamsbjerg møllerne ofte haft det svært. Bortset fra »en liden Greesbeech eller Wandflod, som kommer neder aff Glamsbierig Thoffter«, som det hedder i en gammel markbog, så har de i bogstaveligste forstand måttet leve af skiftende Søholm-herremænds nåde og af disses tilladelse til at tage vand af søen. Derfor har Glamsbjerg mølle skiftet herskab mange gange, og flere gange ser vi i de gamle papirer, at den ganske enkelt er forladt og nu sunket sammen, fordi det ikke var et sted at være møller.

Jacob Madsen beretter omkring 1600, at den tilhører Gabriel Skinkel til Søholm. 1664 tilhører den Assens hospital, hvilket år den skifter ejer og går til Odense hospital. 1699 er den atter under Søholm.

En typisk situation møder vi i 1677, hvor »Fru Anna Carius (!) på Søholm har haft Hans Eriksen af Søholm posthus og Simon Ibsen af Glamsbjerg hos Rasmus Bildsen i Glamsbjerg Mølle, der skulle forbyde ham på Fruens Vegne, at han ikke selv eller nogen anden måtte have nogen Tilgang over hendes Enemærker og Gjærder, meget

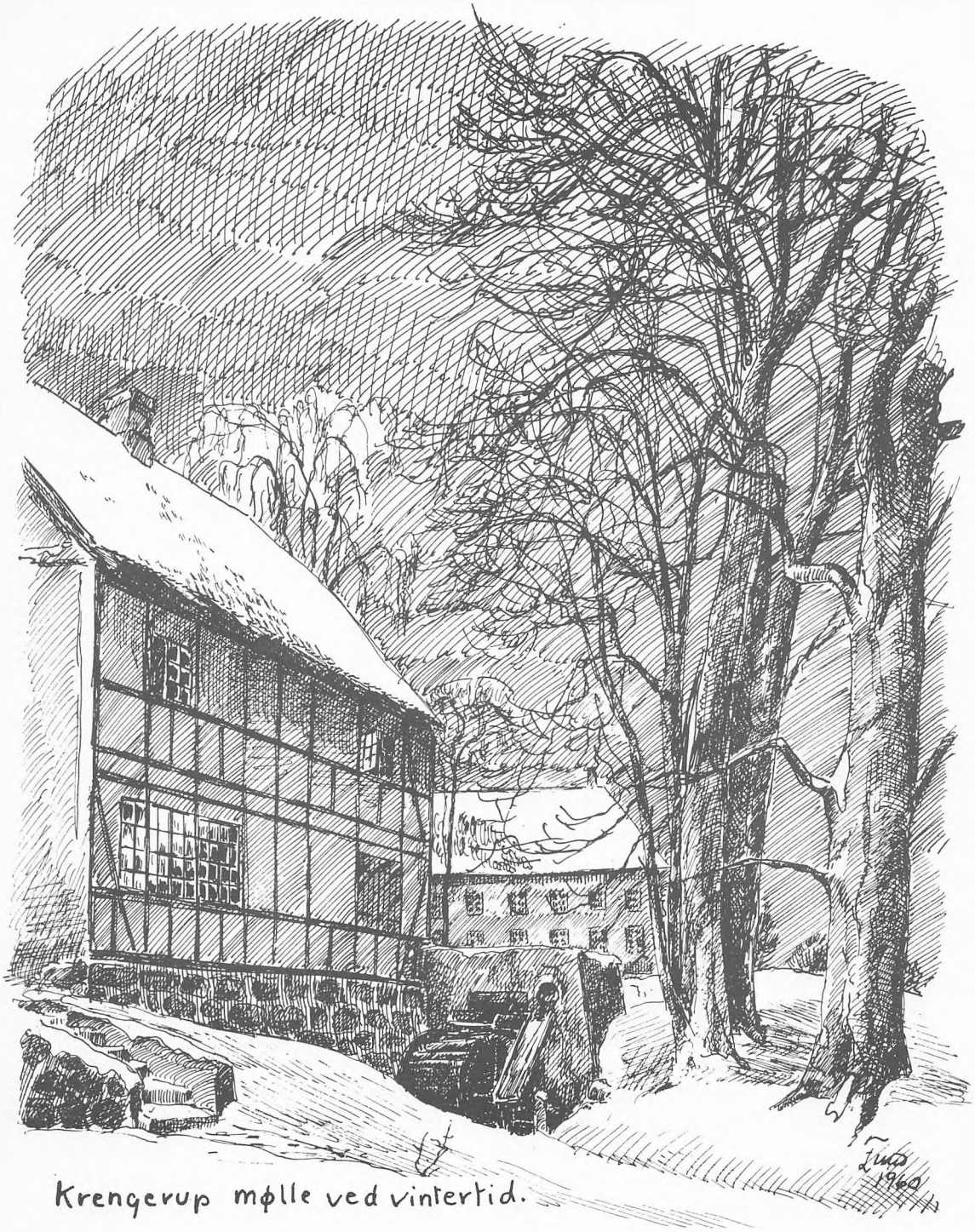
Krengerup mølle ved vintertid.
1960

mindre Stenter at have eller gjøre på noget Giærde ej heller at optrække eller sætte nogen Klapbord eller Stigbord såvidt som Søholms Grund og Enemærker strækker sig. Hvo der dæmmede eller stemmede Vandet, skulle straffes efter Loven«.

På den anden side af Glamsbjerg-Haarby vejen, lige over for højskolen, finder vi *Virkelyst Maskinsnedkeri*. Det blev grundlagt i 1880, og vandkraften skulle bruges til at trække maskineriet. Det havde et overfaldshjul på 2,20 m. I 1934 var det i brug sidste gang.

Inden vi går videre ad åen, må vi have to små virksomheder med, som lå ved Alenbækken.

Koppenbjerg Savværk blev bygget i 1898. Også her blev vandkraften konverteret til trækkraft til maskiner. Det havde en hakkelsesmaskine, 4 rundsave, 3 båndmaskiner og 3 andre maskiner. Overfaldshjulet havde en diameter på 6 m. Men allerede få år efter grundlæggelsen, begyndte vanskelighederne at melde sig: for lidt vand om sommeren. Savværkets vandkraft fungerede til hen i 30'rne.

Længere nede ad Alenbækken lå *Høje Meles Savværk*. Ligesom i Koppenbjerg brugte man her vandet til at trække maskinerne i den lille produktion af redskaber, som var virksomhedens speciale: Skovle, river, håndtag til save m.m. Virksomheden stammede fra 1904, og den holdt til hen i 30'rne. Også den blev fældet af svigtende vandtilførsel om sommeren.

Vi er nu tilbage ved den egentlige å igen, og næste virksomhed, vi møder, er *Køng Mølle*, hvis historie er beskrevet andet sted i bogen.

Inden åen forlod Køng og Gummerup, var dens kraft blevet anvendt endnu to gange, nemlig ved *Aadalens maskinsnedkeri*, (vandkraft anvendt ca. 1900–1930) og *Mosegaards Mølle*, som fungerede i et tilsvarende tidsrum.

Derefter gled åen ud over Bjørnemosen på sin vej mod Haarby, hvor den atter blev tappet for kraft ved *Haarby Mølle*. Ligeledes beskrevet her i bogen.

Inden vandet endelig forsvandt ud i Helnæsbugten, måtte det syd for Haarby forbi *Højsgaards Mølle*, der som mølleri var i drift 20–30 år omkring århundredskiftet.

Som den sidste vandmølle ved Haarby å og dens bi-bække har vi *Sarup Mølle*. Det er også en af de gamle. Den er allerede nævnt i Jacob Madsens visitatsbog i et notat fra 1589. Den hørte da under Løgismose og havde et hjul. I 1763 blev møllen bygget om af komtesse Trampe, men allerede to år efter brændte den, og mølleren, Søren Han-

Koppenbjerg savværks møllehjul.

sen, »gerådede i yderste armod og fattigdom«. Møllen blev dog bygget op igen af komtessen.

Sarup mølle havde sin bedste tid de sidste 50 år af 1800-tallet. I denne periode blev der foretaget flere udvidelser og forbedringer af møllen. 1906 solgtes møllen til »De danske Ferskvandsfiskerier«, som syd for møllegården anlagde 14 fiskedamme til fiskeudklækning. Den store og meget smukke, to-etages bindingsværksbygning nedbrændte sidst i tyverne.

I sommer modtog jeg til Haarby lokalhistoriske arkiv et lille meget gulnet skrift på 11 sider. Det hedder med den skrift, som snart er glemmebogens, den krøllede gotiske, »Regulativ for Hovedvandløbet Haarby Aa«. Det er forfærdiget af Assens Amtsstuedistrikt i henhold til lov af 28. maj 1880, og på side to står, at det har tilhørt Karoline Iversen, Haarby 1881.

I dette lille skrift kan man læse forskellige interessante oplysninger: Fyens Stiftamt har i sin visdom vedtaget, at Haarby å skal have en »brede« (skolelæreren bemærker, at vi i dag skriver »bredde«). Fra Søholm sø til Glamsbjerg mølle skal bredden være 2 alen. En alen var 62,8 cm. Men åen bliver bredere: Gennem Køng er den 8 alen. Ude på Bjørnemosen bliver den 10 alen. Igennem Haarby 15 alen og fra Nellemose og »åen ud« 30 alen. Det var sandelig en bred å dengang: 18,84 meter. Ifølge Fyens Stiftamt.

Vi kan endvidere læse, at der dengang var forskellige broer over åen. Ja, der var mange. Både træbroer og stenkister.

Der hvor åen i Glamsdalen løber under vejen, skulle der være en stenkiste med »4 Alens vandslug«. Mon de nede på Gummerup Mosegård er klar over, at de skal vedligeholde »en Træbro med Brohoveder af Sten med 4 Alens Vandslug«? Eller hvem har overtaget ansvaret efter Assens Amtsreparatitionsfond, som skal påse, at broen over åen i Haarby består af en stenkiste med 4 slug a 2 alen?

Ligeledes bestemmer regulativet, hvor højt vandet må stemmes op ved de forskellige »Møller og Stemmeværker«. Jeg ved ikke, hvad man skal læse imellem linierne, når der står, at Køngmølleren blev »tilholdt, at han for Fremtiden ikke maatte gjøre Forandring ved Malekarmen eller Møllehuset uden derom at gjøre Anmeldelse.«

Men hvad er et »Stemmeværk«? Det forekommer mig nærliggende at gætte på, at det er en eller anden anordning, hvorfra man fik vandkraft til at trække vand ud af lavliggende områder.

Der er mange af dem i 1880. I regula-

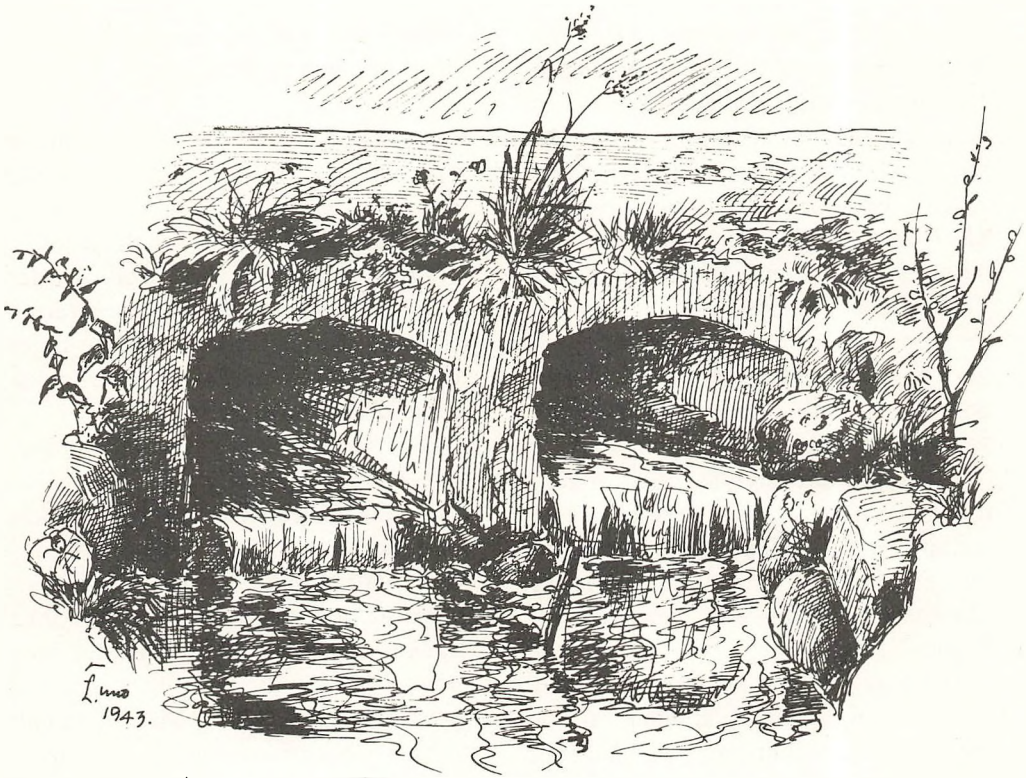

Afløbet under vejen fra hjulet.

tivet omtales 10 sådanne »Engvandingsstemmeværker«. Bureaukratiet af 1881 havde besluttet følgende for et af dem, et stemmeværk »tilhørende Ejeren af Matr.-Nr. 37 a af Kjøng, Gmd Jørgen Pedersen, beliggende overfor Matr.-Nr 25 b af Haarby. Flademaalet ansattes ved samme Forretning til 39 Tommer over den paa Højkant staaende Bundplanke, der tjener som Vandhest og betegnedes ved Overfladen af den øverste Sten i Stensætningen i den venstre Aabred.«

Videre omtales oprensningen af åen, og alt har amtet forudset lige ned til de steder, »hvor et Hegn tilgrænser Aaløbets ene Side, og saadant forhindrer, at Oprensningen kan ske ligemeget til begge Sider«.

Allerede i 1881 var man dog klar over, at man kunne komme ud for forsømmelige mennesker og dengang som nu måtte man påligne at udføre det forsømte på den forsømmeliges regning. Dog kunne det tænkes at give vedkommende en »kort Frist til selv at bringe Arbejdet i Rigtighed« men i så tilfælde »har han idetmindste at bære Omkostningerne ved Omsynet og Tilsigelserne«.

I §9 hedder det, at »Forandringer i dette Regulativ kan ikke foretages uden Amtsraadets nærmere Bestemmelse«.

Gud ved, om der er noget, de har glemt her inde på Ørbækvej?

For nogle år siden havde jeg sammen med vore to ældste drenge en herlig oplevelse. Vi havde besluttet at slå følgeskab med åen fra Nabben til Haarby.

Turen startede helt ude ved det, der hedder Nørrefjord, for vi ville naturligvis følge det gamle åløb og ikke nøjes med åen der, hvor den er blevet devalueret til en kanal.

Den gamle ådal gjorde et stort indtryk på os. Vi havde endnu synsindtrykket af veltrimmede gartneri-marker med gulerødder, jordbær og roer i øjnene, da vort blik fra dæmningen fangedes af den gamle ådal. Der er ikke mange steder på vores smukke, men menneskeafrettede egn, hvor naturen er så naturlig som her. Men førsteindtrykket var også en lille smule komisk. Det forekom mig, at den lille blide fynske natur her forsøgte at kopiere sin jyske storebrors mægtige ådale. Elementerne var de samme. Åbrinkerne mod vest og øst og dernede et sted i midten resterne af åløbet i de flade, sumpede engdrag. Men hvor jyderne tæller deres i kilometer, måtte vi nøjes med en ådal på et par hundrede meter.

Vi havde en vidunderlig efterårsdag sammen, mens vi i vore gummistøvler

Mølledammen foran savmøllen.

tungt fandt vores vej frem i en verden, som syntes at være milevidt fra mennesker. Forbi næsten tilgroede tørvegrave fra krigens tid, og forbi resterne af vandmøllen på Højsgaards mark. Vi kom hjem med træthed, sved og sult, men måske havde der også lejret sig nogle tanker i erindringen. Vi havde været i selskab med et ægte stykke dansk natur. En å, der »aldrig drev det til flod«, som Aakjær skriver, og vi havde set, at den ligesom katten er smukkest når den går sine egne veje.

Hvor kommer Haarby å fra? Det kan ikke uden videre besvares, med mindre man vil nøjes med, at den kommer mange steder fra.

Skulle jeg driste mig til et svar, må det lyde: Den kommer fra Krengerup. Jeg er ikke klar over, om der er forbindelse helt ud til Generalindedammen nord for slottet, men fra selve Krengerup går den snørklede vej lige til Nabben. Talrige små skovbække finder sammen i den østlige del af skoven og søger ned mod moserne nord for Bærholm. Ved den sydlige ende af mosen begynder den egentlige å. Den løber mod syd, passerer under jernbanelinien ned i en stadigt dybere slugt mod Søholm sø. Står vi på markvejen lige nord for Søholm, ser vi ned i denne tunneldal fra istiden. På den modsatte side, mod øst, går det stejlt opad til 75 meters højde, mens det lille vandløb skjuler sig omkring 30 meter dybere.

Søholm sø er en naturoplevelse på alle årstider. Vi drenge badede i den nordlige ende om sommeren, og jeg husker tydeligt den besynderlige følelse, det gav at svømme i ferskvand. Søens vand forekom mere lumsk end det salte i havet. Det var stille, og det var meget koldt blot en meter nede. De voksne fiskere sagde, at søen mindst var 50 meter dyb. Måske bundløs.

Om efteråret var – og er, vel! – søens udbredte sivskove opsamlingslejr for mægtige fugleflokke. Det lyder som et brændingsbrus, når 1000 stære voltigerer på tværs af søens flade og som på elektronisk kommando slår ned i rørene.

Om vinteren var søen verdens bedste skøjtebane. Hvis den var frosset til i stille vejr. Når søen var stivnet, måtte blæsten gerne komme, for så var det isbåd-tid. Et trækors af solide planker, tre gamle skøjter, en mast og tre-fire fodersække af papir. Det gik stærkt, det var vidunderligt og det var farligt, for der var næsten altid våger i søen.

Nede i søens sydvestlige hjørne, hvor ruinen af det gamle Søholm ligger, var isen lumsk, for dernede sugede den lille

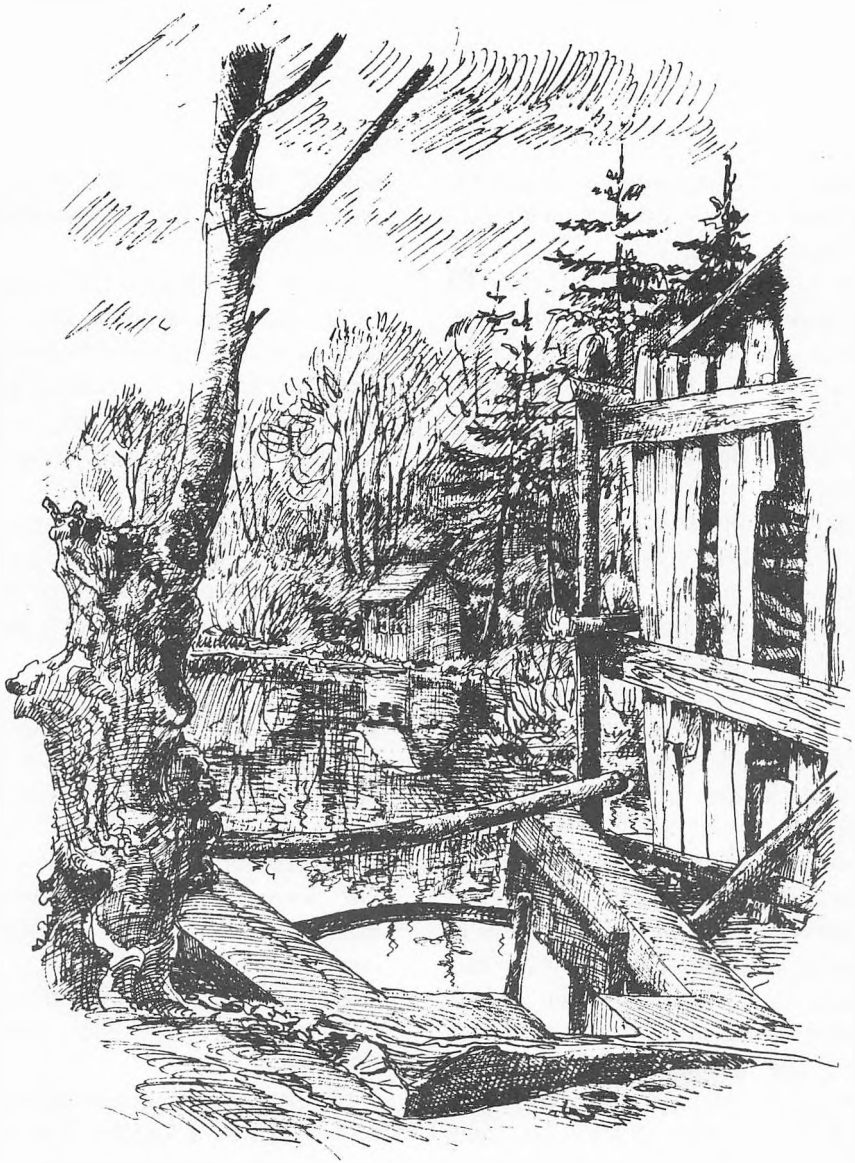

Malekarmen ved Høje Meles.

å vandet væk under isen, og hernedefra fortsætter vi denne erindringens naturvandring langs åen.

Det korte stykke mellem søen og Alenbækkens tilslutning har altid forekommet mig at være det magreste stykke å. Jeg har ikke målt det, men er det sådan, at søen hele tiden beholder noget af det vand, den modtager? Fordamper det, eller hvor bliver det af? Det har ofte undret mig, at der på dette næsten vandløse stykke har været to møller.

Men med Alenbækken kommer der vand til. Nu ligner det en rigtig å.

Og Alenbækken er nok en vandring værd. Ja, landskabeligt er det område, bækken afvander, langt det mest interessante af hele å-forløbet. Bækkens kilder, om vi må kalde dem det, er Stimosen, Flemløse Grave og Langmosen i det fjerne Bukkerup. Det er oldtidstyste steder, hvor det endnu er muligt at løbe på stilheden. Man kan ligefrem lugte, at Langmosen og Stimosen gemmer lå arkæologiske sensationer. Jeg har flere gange stået ved vandet og lyttet og snuset. I stilheden søgt at blive opslugt af det bløde, mudrede vand og den fede jord – for triumferende at dukke op en tid efter med endnu en gylden mankestol i hånden.

Står man ude ved Stimosen, kan det undre en, hvordan vandet finder vej ned til åen. For vitterligt synes det spærret inde af for vand uoverstigelige højder.

Derfor har bækken måttet grave sig frem. Gennem dybe V-dale når den frem til sit mål, og hernede mellem høje brændenælder og nærgående ungkreaturer kan der virkelig være varmt en sommerdag. Så varmt, at man trodser brændenælderne og dykker hovedet ned i det travle, iskolde vand. Løfter hovedet, ser sig omkring, tænker på alle mulige farer for til sidst ikke at kunne modstå fristelsen. Hænderne hules, og man drikker.

Vandet i Alenbækken passerer skoven med det besynderlige navn Høje Mels. Lokalkendte folk ved, at det skal udtales med et langt e, Høje Meels. Nogle steder finder man »Melis«. Andre steder står der »Melløse«. Den lille skovenklave forekommer en fremmedartet i det ellers så bondeprægede landskab.

Derefter går det videre syd om sportspladsen, til vandet forener sig med åen.

Så snart vi har passeret Køng Mølle, bliver Haarby å kedelig. I dovne buer snor den sig ned gennem Køng og Gummerup ud over Bjørnemosen, som engang var valfartssted for dem, som holdt af engblommer.

Det er et åbent england, hvor end

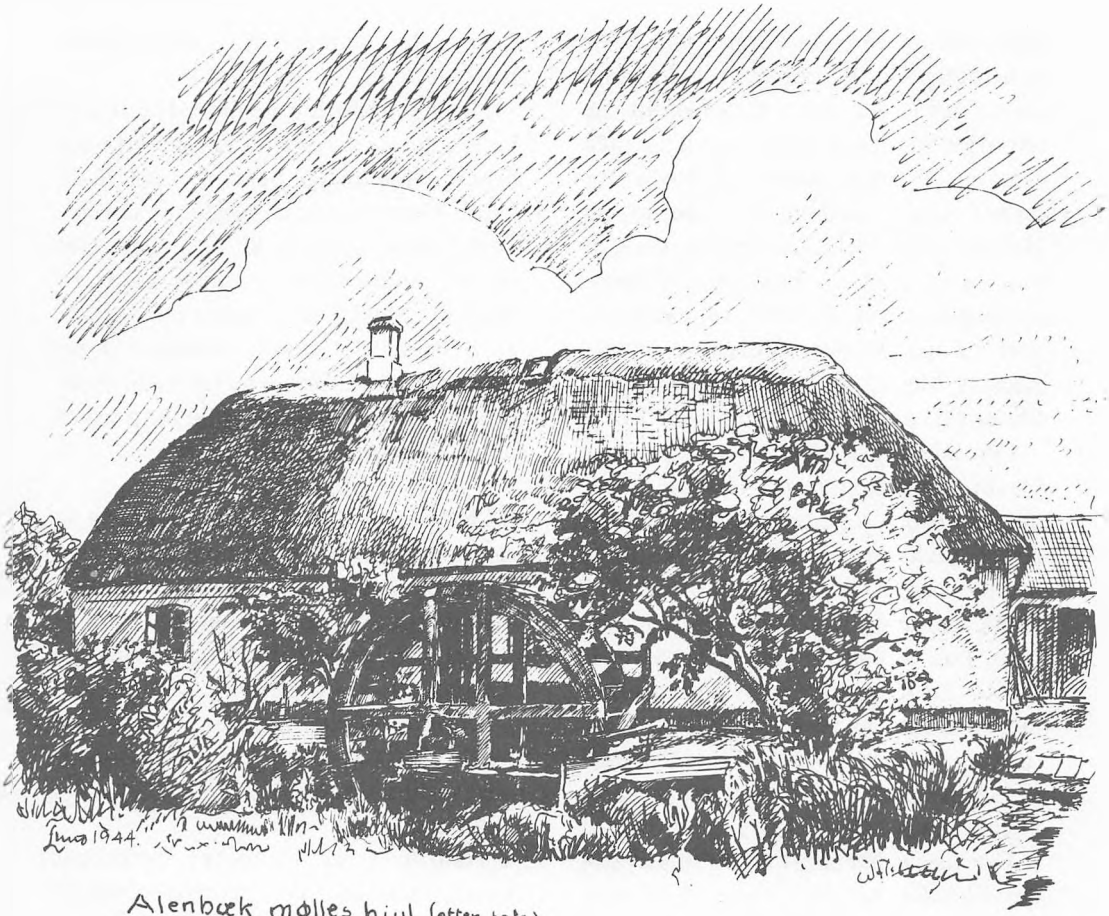

Alenbæk mølles hjul (efter foto)

ikke elletræerne markerer løbet. Når den fugtige jord truer med at fravriste en støvlerne ved hvert andet skridt, og når øjet forgæves søger noget at tage kending af langs åløbet, så bliver der meget langt mellem Gummerup og Haarby. Men glemmes skal det ikke, at man cirka midtvejs kan dreje til højre og følge et vandrigt tilløb, til man kommer ud på Maden. Voldtofte Made, Haarby Made. Alt efter hvor man befinder sig på den vidtstrakte flade.

Området er i løbet af de sidste år blevet slemt skamferet. Hedeselskabet har været der og efterladt en lang, lige kanal. Bækken var ikke god nok, og nu breder kornmarkerne sig ud over den gamle søbund. For få år siden mødte man kun kreaturer og græs derude, og så lange, lange forvredne tjørnehegn, formet af vestenvinden og kreaturerne. Dengang var de åbne, fugtige græsarealer rasteplads for store skarer af gæs.

Det næstsidste store tilløb til åen støder til i den nordlige ende af Haarby. Det er Spangebækken. Den har fart på, for den kommer fra højderne. I løbet af cirka en kilometer falder den over 20 meter. Den stammer fra egnene henad Brobyerne til.

Haarby ås forløb gennem Haarby er helt igennem anonymt. Var det ikke for broen, ville ingen bemærke det flade vand. Godt er det, at vandet er så rent, at der siges at være godt fiskevand. Det glæder mange Haarby-drenge sig over i disse år. Måske de så hører eller ser en konkurrent. Et skarpt, skingert skrig. Et grønt, metalblåt lyn. Isfuglen. Eller de observerer en anden lille ivrig fisker nede ved slusen. Vandstæren.

Vi har stadig blæsten tilbage. Ja, og så stjernerne, solen og månen naturligvis! Er der bortset fra åen noget tilbage i vort landskab, som ikke mere eller mindre er menneskeskabt. Noget, som virkelig er naturligt. Og som, fordi det nu altså ind imellem regner, bliver ved med trofast at udføre sit arbejde igennem århundreder, at føre vandet ud i havet igen.

Haarby å er et meget beskedent vandløbssystem, men det er stort nok til at kunne give rige indtryk for den, som værdsætter ensomhed, natur og historie.

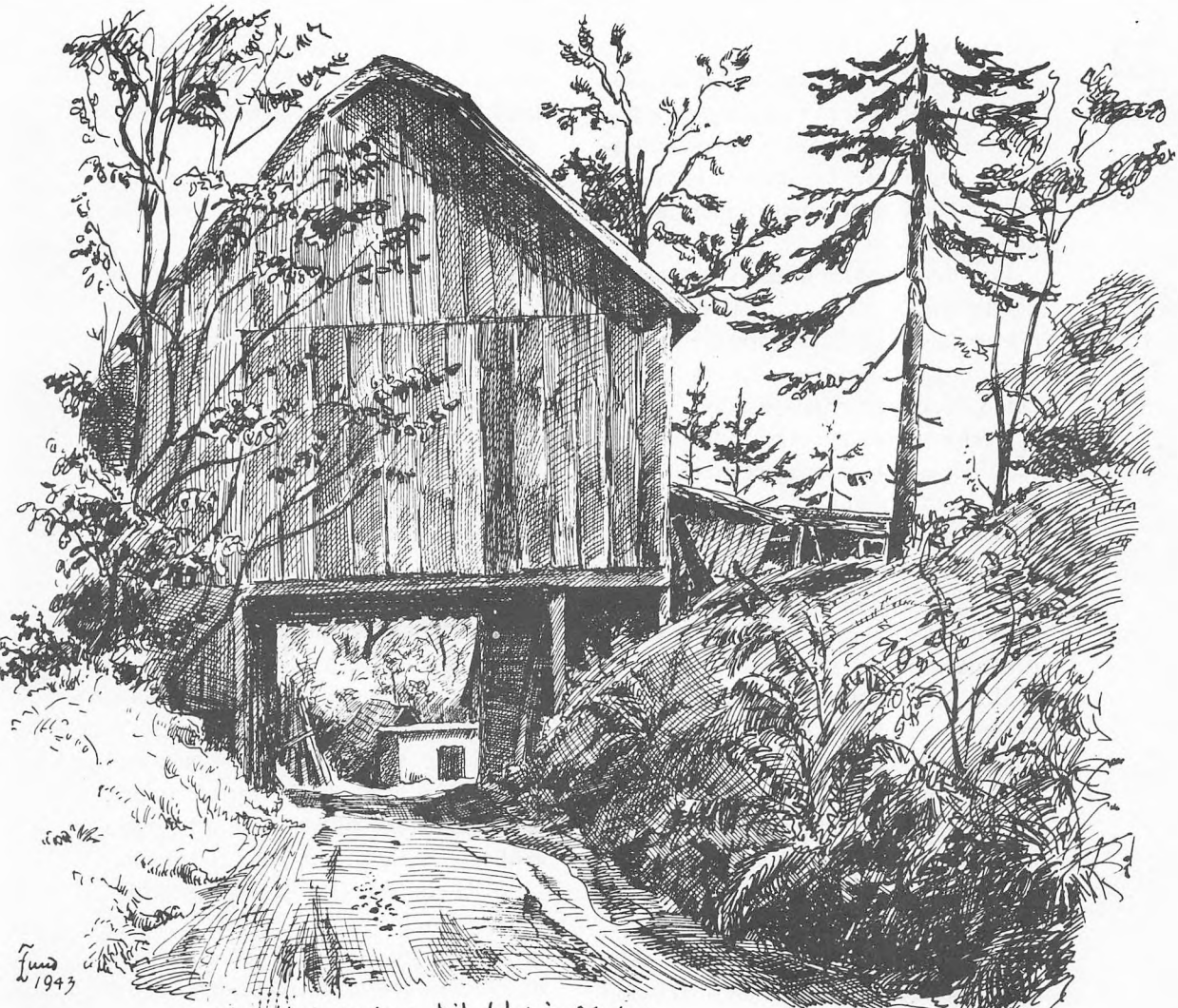

Nedkørselen til Høje Meles.

Om vandmøller – historisk og teknisk

Mennesker lever af brød.

I årtusinder har brød under en eller anden form været et væsentligt næringsmiddel for mennesker i vores kulturkreds. Og brødet kommer af korn, der som bekendt skal males til mel, før det kan bages.

Fra den ældste historie kender vi håndkværnen. Det slidsomme arbejde måske dagligt at knuse kornet.

En daglig udfordring. En stadig gentagen, svedende irritationskilde.

Derfor må det egentlig undre os, at vi skal helt op til omkring et hundrede år før vores tidsregning, før vi har fundet beviser for eksistensen af møller. Måske er de ældre?

Her i landet har udgravninger i Vendsyssel vist, at vandmøller har eksisteret fra omkring vor tidsregnings år nul.

Det var en såkaldt skvatmølle. En mølle af en såre enkel konstruktion. Et vandret skovhjul blev presset rundt af strømmens hastighed. Den lodrette aksel fra hjulet gik op i det lille møllehus igennem den underste kværnsten, liggeren, og var fastgjort i den øverste, løberen. Stenene var som oftest meget små, hvilket havde den fordel, at de ikke krævede megen strøm, men til gengæld også betød, at deres kapacitet var ringe. 2,6 kg/h ~ 42 W.

Historikere mener, at disse skvatmøller har været almindeligt udbredt over det ganske land. Hver gård sin mølle, om det var muligt. Måske har de været landsbyens fællesforetagende. Det er uvist.

Rimeligt sikkert er det, at skvatmøllen var den mest udbredte vandmølletype helt op til omkring 1600.

Men allerede i 1100-tallet dukker de større møller op. Drivkraften kommer her fra det såkaldte underfaldshjul. Det er et stort lodret anbragt skovlhjul, hvis nederste del stikker ned i vandløbets strøm, som driver det rundt. Man regner med, at det er munke fra England, som hidkaldte af Knud den Store indfører den nye mølletype til landet. De to tidligst kendte møller af denne type er Maglemølle ved Næstved fra 1135 og Munkemølle ved Odense fra 1148.

Den nye type har nok fået nogen udbredelse, men med en vis bekostning, idet nemlig kongerne begyndte at interessere sig for dem. I Valdemars Jydske Lov af 1241 står direkte anført, at der nu skulle tilladelse til at begynde mølleri, og også hvorledes sådan tilladelse kunne opnås. Om Valdemar Atterdag hedder det i Sjællandske Krønike fra 1356, at »han ikke ville tillade, at vandene løb ud i havet uden først at have gjort landsgavn«. Kongens idealistisk udformede standpunkt var nu imidlertid ret så bundet til jorden, idet møllerne var blevet skatteobjekt. En

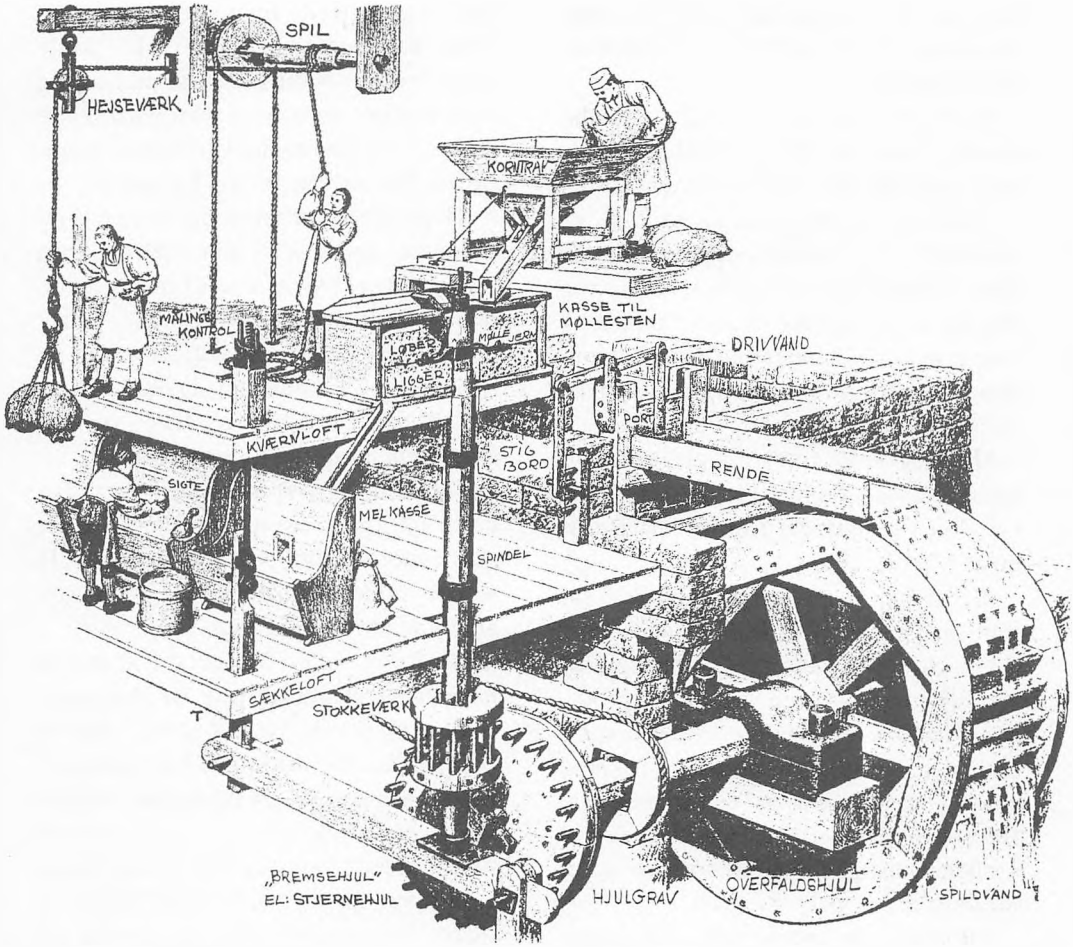

Maskineriet i en melmølle, der drives af et overfaldshjul. Platformen med korntragten havde normalt sin plads på kværnloftet inde i møllen. Her er den »trukket« op foroven for tydelighedś skyld.

følge heraf var naturligvis, at de mange eksisterende skvatmøller efterhånden blev forbudt.

Møllerен blev nu en slags embedsmand. Han var ofte en holden mand, som skulle tiltales med »monsieur«.

I Slesvig gik man endda så vidt, at mølleriet blev fuldstændigt monopoliseret, hvilket betød, at hver bonde var bundet til en ganske bestemt møller. I andre egne af landet havde bønderne dog frihed til at søge den møller, hvor de mente at få den bedste betjening.

Hvis møllerен toldede korrekt måtte kunden betale denne told og den alene; i e. $^{1}/_{18}$ i kongeriget (5,6%); på Bornholm $^{1}/_{24}$ (4,2%).

Heraf måtte møllerен så udrede sin skat og »husleje« til gods og stat. Men dette var en »flat rate« uafhængig af produktionen – men næppe af prod.-potentialet; deraf fulgte møllerens interesse i at forøge sin produktionskapacitet – helst uden at det kunne ses. Bedste midler hertil var en forøgelse af møllens hastighed og en forbedring af vandmotorens virkningsgrad.

Møllerne var agtede folk. Ikke alene på grund af velstanden, men også fordi de var skrivekyndige, hvilket ikke var almindeligt. I møllen fandtes ofte et rum, som vi ville kalde møllerens kontor. Her sad far selv og førte regnskabet, og herind inviteredes bonden, mens han ventede på, at melet skulle blive færdigt. Naturligvis var man særlig velkommen, dersom et stort parti skulle males. Så kom brændevinsflasken frem, og der blev udvekslet nyt fra egnen.

Til gengæld var møllerne meget nøjeregnende med, at ingen malede korn selv. Og heri havde man af gode grunde den allerhøjeste bevågenhed. Selv håndkværne blev forbudt. Det var de lige til 1862. Imidlertid dukkede overfaldshjulet op omkring 1600, og det giver hele mølleriet ny næring.

Man kan sige, at overfaldshjulet ikke naturligt egner sig til det danske landskab, idet vandløbene kun de meget få steder falder så stærkt, at man kan anvende et overfaldshjul.

Derfor er man tvunget til at lempe naturen så meget til rette, at niveauforskellen og dermed faldet opstår. Åløbet skal måske reguleres lidt. Der skal dannes en kunstig sø, en mølledam, og der skal være mulighed for i vandrige perioder at lede vandet uden om dammen.

Det var altså, hvad vi ville kalde et større ingeniørarbejde, der skulle til, før man kunne gøre brug af den langt større kraft, der er i et overfaldshjul. Det vil sige, at anlægget af en overfaldsvandmølle krævede kapital, hvilket atter betød, at det var herremændene,

kronen eller kirken, som etablerede og ejede disse møller, mens møllerne var forpagtere.

Den nye mølletype bredte sig gennem 1600- og 1700-tallene ud over hele landet, og den blev ikke alene anvendt til at male korn. Igennem de to århundreder udviklede der sig flere steder i landet hele mølleindustrier: valkemøller, klædemøller, farvemøller, oliemøller, savmøller, papirmøller, krudtmøller osv.

Den navnkundigste mølleindustri her i landet lå ved Mølleåen nord for København, hvor 9 betydelige virksomheder trak kraft fra åens vand. Omkring år 1800 fandtes landet over ikke mindre end 240 stampe- og valkemøller, hvor det hjemmevævede klæde eller de strikkede varer stampedes/valkedes for at give tøjet luv og gøre det mere slidstærkt. En af de sidste, Svanninge Stampemølle, er nu rekonstrueret og genrejst i Den gamle by i Aarhus.

Åernes vandkraft fik en alvorlig konkurrent, da elektriciteten omkring dette århundredes begyndelse bredte sig, men mange vandmøller fulgte med. De gamle hjul blev fjernet, og i stedet indbyggedes turbiner, som mange steder i landet var de første til at levere elektricitet, og efter 1. verdenskrigs mangel på udenlandsk brændsel byggedes i Jylland fire store kraftværker, som omdannede vandkraften til elektricitet: Tangeværket, Harteværket, Karlsgårdeværket og Vestbirkcentralen.

Efter 2. verdenskrig og oliens sejrrige indtog bukkede vandkraftværkerne under et efter et, men i dag er der igen alvorlige bestræbelser på under tidssvarende former at udnytte vandkraften.

Endnu eksisterende vandmøller på Fyn:

Brobyværk mølle. Sønder Broby sogn. Opført 1777 efter brand. Forventes restaureret inden for de nærmeste år.

Davinde Mølle er nu i den Fynske Landsby. Opført ca. 1835 og genindviet i 1946.

Elle Mølle ved bæk til Odense å i Stenløse sogn. Opført 1847. Endnu ikke restaureret.

Harndrup Mølle ved Fjeldsted bæk i Harndrup sogn. Opført ca. 1850, men den meget smukke møllergård er omkring 100 år ældre.

Kaleko Møllegård ved Rislebæk i Diernæs sogn. Opført ca. 1600. Nu offentlig adgang som møllemuseum under Faaborg kommune.

Lille Mølle ved Ørbæk, Refsvindinge sogn. Opført 1827. Restaureret og genindviet 1961.

Lindved Mølle ved Lindved å, Stenløse sogn. Opført 1847.

Lydinge Vandmølle ved Haagerup å,

Krarup sogn. Opført ca. 1790. Restaureret og genindviet 1958.

Røde Savmølle i Vigerslev sogn. Opført 1832. Genindviet 1961.

Rødkilde Mølle ved bæk til Hundstrup å, Ulbølle sogn, har Danmarks største vandhjul med en diameter på 5,6 m. Opført ca. 1780. Restaureret.

Solevad Mølle ved Holmehave bæk, Verninge sogn. Opført 1871. Genindviet 1963.

Vejstrup Mølle ved Vejstrup å i Vejstrup sogn er en af Danmarks smukkeste og smukkest beliggende vandmøller. Den er opført 1837 og genindviet 1966.

Vender vi os nu mod den mere tekniske side ved en vandmølle, er det første, vi må interessere os for, hvilken vandkraft vi har med at gøre. Vandkraften afhænger først og fremmest af afstrømningen og af faldhøjden. Jo større vandmængde og jo mere fald, desto større kraft er der i vandhjulet.

I et underfaldshjul, et strømhjul, udnyttes vandkraften kun omkring 30%, hvorimod overfaldshjul har en udnyttelseseffekt på omkring 70%. Midt imellem de to ligger brysthjulet, hvor vandet med noget fald rammer hjulets skovlblade underfalds. Det har en effekt på omkring 50%.

Herefter vil vi følge vandet ned forbi vandmøllen og se på, hvorledes en vandmølle kunne fungere. Der henvises i øvrigt til omstående tegning.

Om natten blev vandet opsamlet i mølledammen. Når mølleren om morgenen skulle i gang med mølleriet, lukkede han så meget op, at vand i passende mængde løb ned i en rende eller grøft, som førte hen til møllehjulet. Han skulle kun bruge så meget vand, at skovlene blev fyldt, idet det i et overfalds- eller brysthjul var vandets vægt, som skulle trække hjulet rundt. Ved vandets kraft drejede så det 3–5 m store hjul 10–20 omdrejninger i minuttet.

Drivhjulets aksel trak inde i møllehuset gravhjulet, hvis tappe greb ind i et krondrevet, der sad fast på en lodret aksel. Denne lodrette aksel, drevelen, kørte på grund af udvekslingen i hjulene 2–3 gange så hurtigt rundt som drivhjulet.

Drevelen gik op gennem hullerne i midten af begge møllesten, således at den ikke rørte den underste, liggeren, men drejede den øverste, løberen, rundt. På spindelen sad der en bjælke, som kunne hæve eller sænke løberen og derigennem regulere, om kornet skulle males groft eller fint. Stenen kunne hæves så meget, at der slet ikke fandt berøring sted. De to sten kunne nemlig arbejdes så varme, at der var fare for brand.

Kornet gled fra en stor tragt gennem

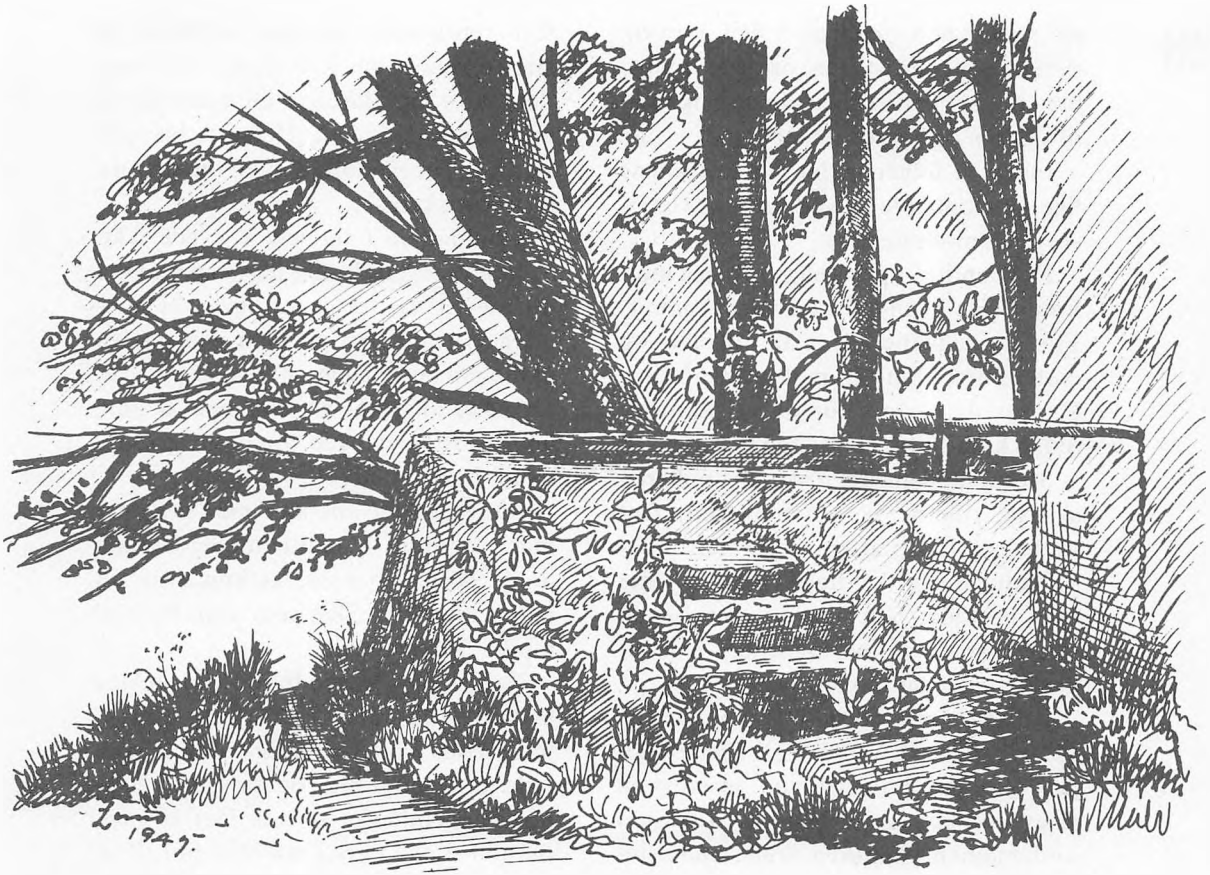

Malekarmen ved Krengerup mølle.

en slidsk ned gennem hullet i overstenen, og når stenen drejede rundt, blev det af centrifugalkraften slynget ud til siderne og herved malet til mel.

Inden vi følger melet videre, skal vi lige kort opholde os ved møllens vigtigste dele, møllestenene.

Der fandtes oprindelig tre slags møllesten: De skånske sten var af granit. Fra Rhinegnene fik man tuf-sten og endelig fra Frankrig møllesten af flint. De var de bedste, for de var hårdest. Siden kom støbte kunststen til.

Med mellemrum måtte mølleren skærpe rillerne i sine møllesten. Det skete ved hjælp af en meget hård mejselhammer, der kaldtes et biejern. Ofte blev arbejdet foretaget af omrejsende stenhuggere, og det tog ofte 6–8 timer at skærpe et par møllesten.

Rillernes ene side skulle være næsten lodret, mens den anden skrånede nedad. Rillerne i overstenen foretog en skærende bevægelse hen over rillerne i understenen. Samtidig skulle understenen være lidt konkav (hul), mens overstenen var lidt konveks (hvælvet), dog således at den ikke helt udfyldte den konkave understen. Dette bevirkede, at stenene malede med største kraft ude i siderne.

Når kornet var malet til mel, forblev det i den store trækasse, støvkarret, som omsluttede stenene, indtil det af stenen skubbedes hen til det hul i bunden, hvor en faldrende førte det ned til melkassen på gulvet. Hernede blev det sigtet, i begyndelsen med håndkraft, senere mekanisk.

Vandmøllen i sig selv krævede ikke megen *vedligeholdelse*, når man ser bort fra træværket, som naturligvis var uimprægneret og som derfor i den fugtige mølleluft kun havde en levetid på 5–10 år. Men alligevel var der nok at gøre under arbejdet både for mølleren selv og for hans svende.

Når en bonde ankom – med sæk eller med vognfuld – måtte mølleren nøje holde regnskab med, at kunderne fik malet efter tur. Den som kom først til mølle, fik først malet!

Naturligvis krævede de forskellige kornsorter forskellig indstilling af møllestenene. Kornets fugtighedsgrad spillede også en rolle, og så havde hver bonde hjemmefra jo nok fået at vide, om det skulle være groft eller fint. Derfor stod kunden selv med ved indstillingen af stenene, indtil han erklærede sig tilfreds og hele partiet kunne males. Den samme kundekontrol kunne forlanges ved sigtningen.

Stridigheder kunne let opstå. Ikke mindst når mølleren skulle tage told af det malede korn. Med et kobbermål,

kaldet toldkop eller koldkar, tog mølleren sin betaling ved at øse 1/18 af det malede korn til side. Aldrig er mølleren så drukken, at han glemmer at tolde, siger et gammelt mundheld. Historier om, at »opfindsomme« møllere havde et ekstra lille rør, der fra møllestenene førte ned til en skjult melkasse, bidrog til at give bøndernes mistro til møllerne næring.

En pige, der var kommet i ulykke, kunne klare frisag, hvis hun kunne være så heldig at tage bad i en ærlig møllers dam . . .

Der var engang, hvor der var omkring 3000 vandmøller i Danmark. I dag skal vi være heldige, om vi kan bevare omkring 50 for eftertiden. Spredt rundt i hele landet findes de, men deres »sjæl« er gået tabt. De er og bliver museer. Livet, atmosfæren, folkloren omkring dem forsvandt da man ikke mere krævede noget af dem.

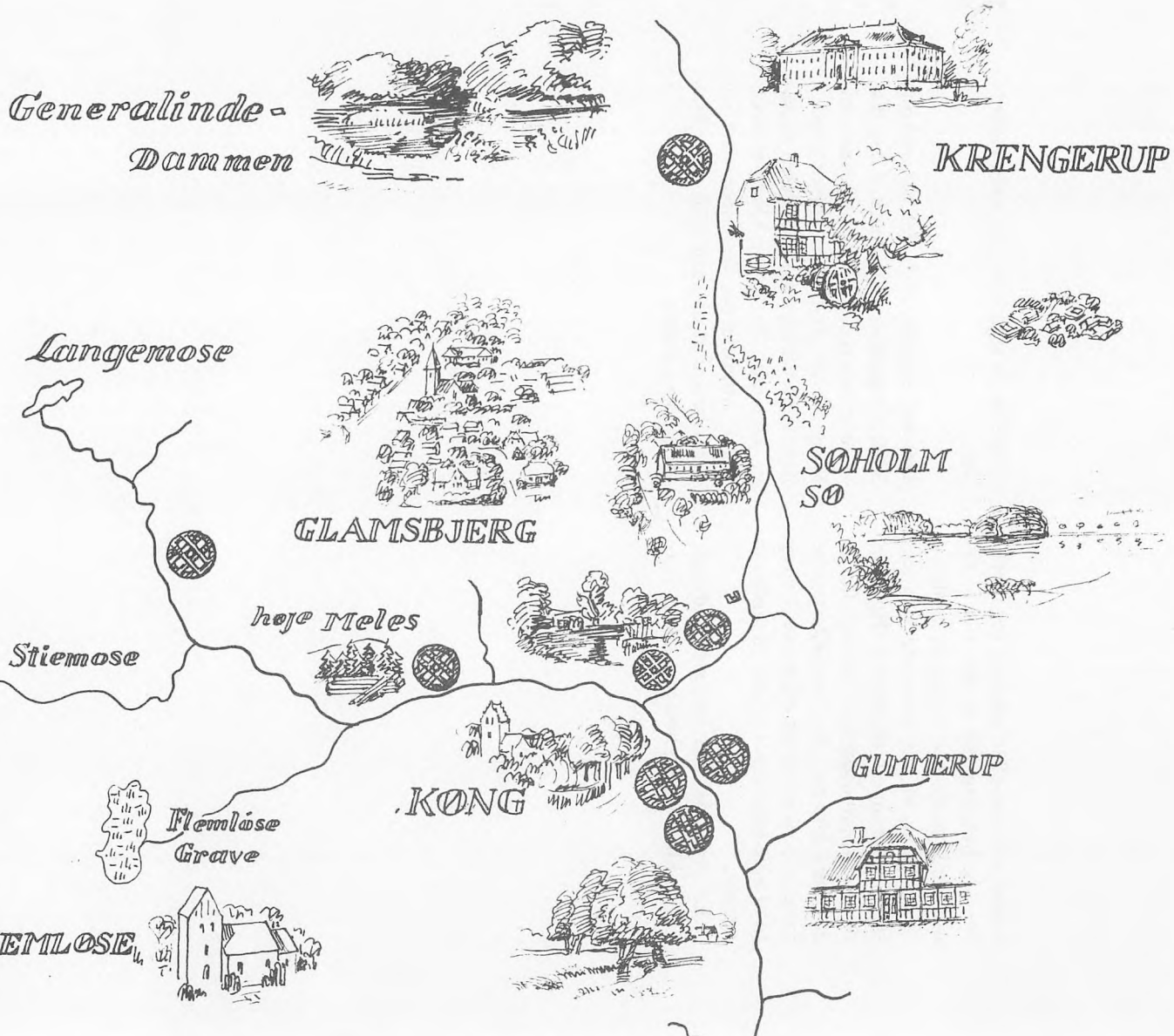
Generalinde-
Dammen
KRENGERUP
Langemose
GLAMSBJERG
SØHOLM
SØ
høje Møles
Stiemose
KØNG
GUMMERUP
Flemløse
Grave
FLEMLØSE

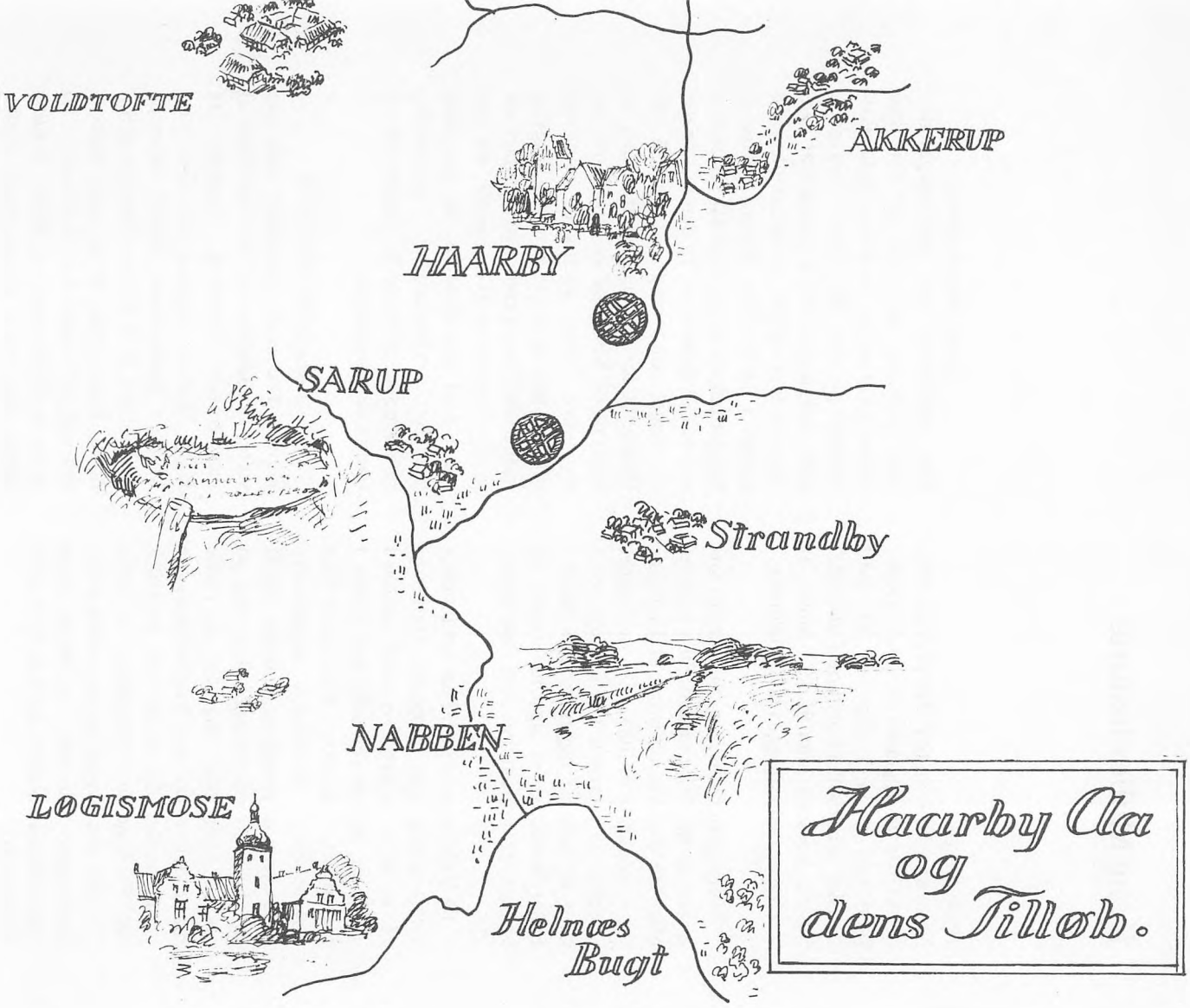
VOLDTOFTE
AKKERUP
HAARBY
SARUP
Strandby
NABBEN
LØGISMOSE
Helnæs Bugt
Haarby Aa og dens Tilløb.

Køng Mølles historie

Indledning.

Man kan ikke angive det præcise tidspunkt for anlæggelsen af Køng Mølle, men ved at beskæftige sig lidt med danske vandmøllers historie i almindelighed, kommer man til det resultat, at det ligger langt tilbage i middelalderen.

Ifølge professor J. J. Steenstrup anlagdes de første vandmøller her i landet efter de danskes erobring af England, d.v.s. omkring år 1000. De var bygget således, at kværnen var anbragt oven over et vandret liggende hjul. Møllehuset havde så at sige to etager, og vandet strømmede gennem den nederste.

På Valdemar Sejrs tid har vandmøller været almindeligt udbredte. Dette ses af, at der i Jydske Lov, som udkom i 1241, er omtalt ret udførlige regler i forbindelse med dem. Man måtte ikke opføre en ny vandmølle, medmindre man ejede dæmning og damsted, der lå således, at opstemningen ikke flød på andres ager eller eng. En ny mølle måtte heller ikke med bagflod skade de gamle møller, der havde stået fra arilds tid. På Valdemar Atterdags tid 1340–75, blev der bygget mange vandmøller, thi kongen ville ikke, »at åerne skulle løbe i stranden uden først at have gjort landegavn«.

Køng Mølles alder

Når vandmøller var almindelige allerede omkring år 1200, er det ikke urimeligt at antage, at Køng Mølle eksisterede på den tid. Dens nuværende ejer, borgmester Bent Møller har ganske vist fået oplyst, at den skulle være anlagt i 1500-tallet. Denne oplysning bygger måske på, at man har set møllen nævnt i et dokument fra den tid, og det er meget sandsynligt, at der på det tidspunkt for første gang er opført en bygning på Køng Mølles nuværende beliggenhed. Dette udelukker imidlertid ikke, at der langt tidligere har ligget en mølle ved åens oprindelige leje. Det har muligvis været en af de møller, der kun var i drift om vinteren, og som blev betegnet vintermølle, græsmølle, quackmølle, skvatmølle, pjaskmølle og endnu flere øgenavne.

Køng Mølle 1671–1770

Den ældste sikre oplysning, som har været til rådighed ved udarbejdelsen af nærværende beretning, stammer fra Baag Herreds tingbog 1671–74: Hans Madsen, møller i Køng Mølle, stævnede ved juletid 1671 Morten Skinkel til Søholm, fordi denne havde taget stigbordet væk, så vandet løb ud af søen. Det gode og rigelig vand var spildt, så Køng Mølle ikke mere kunne male. Mølle-

Nedkørselen til Kong mølle.

rens næring gik i stå, og han kunne ikke betale sin landgilde.

Møllens ejer, Pierre le Røj i Stockholm, tog naturligvis sin fæsters parti og krævede af Morten Skinkel, at han skulle lade vandet løbe »som af arilds tid«, så Køng Mølle igen kunne drives. Dette afviste Morten Skinkel. Han havde ladet gravene om Søholm rydde, men havde derefter sat stigbordet igen. At vandstanden var lavere nu end før, måtte mølleren og mølleejeren finde sig i. Thi efter lands lov og ret skulle den, der ville drive en mølle, skaffe sig vandet »på sit eget«. Morten Skinkel var ikke forpligtet til at skaffe Køng Mølle vand, »sig selv til Nachdel, andre til Fordel«.

Dommeren gav Morten Skinkel ret, og Køng Mølle kom i fremtiden ofte til at savne det »gode og rigelige vand«. Langt værre gik det dog for

Glamsbjerg Mølle

Mølleren der hed Mads Madsen. Da han døde i 1675, var der ingen, der ville overtage driften af møllen. Derfor forfaldt den fuldstændigt og lå mange år i ruin. Omkring 1695 blev den bygget op igen, men da den daværende ejer af Søholm, Anna Carisius, forbød mølleren at færdes på Søholms Enemærker, kunne han ikke stemme for vandet, og på grund af vandmangel kunne han ikke betale sin landgilde.

Køng Mølles beskaffenhed

På grund af den ovennævnte forringelse af vandtilførslen blev Køng Mølles hartkorn ændret fra 7½ tønde til 5 td. mølleskyld. I forbindelse med matrikuleringen omkring 1684 gives der følgende beskrivelse af møllen:

»Vandet til Møllen hafuer sin eeneste Tilløb fra Søeholmbs Sø, som Mølleren maa hafue med Bevilling af Hans Excellence Morten Skinkel, efftersom hand ved Dæmning kand formeene Mølleren Vandet, naar hand vil.

Udi Møllen findes tuende Querne, som drifues af tuende Ofuerfalds Hiul. Naar langvarende Frost om Vinteren og stor Tørche om Sommeren, kand Møllen ey male af Mangel paa Vand.

Til Møllen er en liden Mølledam, som ey kand forsiune Møllen med Vand, dersom den ey faaer Hielp fra Søeholmb Søe.

Samme Mølle har ingen viis Søgning, uden 4re Gaarde i samme Sogn, som af Husbonden er der tillagt, ellers maler hand for huem, som med frie Villie vill komme did, naar ey Mangel er for Vand.

Til denne Mølle er ingen Giersel Schou, Hug eller Ildebrand, enten af

Schouhugst eller Tørveschiær. Sønden Møllen en Kaalhafue til nødvendig Kaal, i samme Hafue Hummel Jord til 50 Stenger. Vesten Møllen nogle faae Frugttræer. Mølleren hedder Hans Møller.«

(Fra »Om Køng sogn i gamle dage«)

Fra de følgende ca. 100 år

kan ikke oplyses andet, end at Køng Mølle på et tidspunkt er kommet under Krengerup, og at der har været en fæstemøller, som hed Lars og som døde i 1776. Da var han dog ikke møller længere, for i 1770 blev møllen købt af Gustav Calmer, som er tiptipoldefar til den nuværende ejer.

Gustav Calmer

Den 23. april 1770 blev der i Odense holdt auktion over Brahesholm, Krengerup og Søholm gårde med underliggende bøndergods, møller, m.v. Ved den lejlighed mødte handelsmand og borger i Assens, Jacob Bierfreund, som kommissær for Gustav Calmer fra Brahetrolleborg og købte på dennes vegne Køng Mølle. Prisen var 890 rigsdaler, men der kom en uventet ekstraudgift til. Det viste sig nemlig, efter at Gustav Calmer var flyttet til Køng Mølle, at skødet ikke var blevet rigtigt bekendtgjort. Det blev nødvendigt at opsøge sælgeren for at få udstedt et nyt. Jacob Bierfreund måtte rejse helt til Ekernførde, hvor Hans Excellence Hoyvelbaarne Hr. GeheimeConferens-Raad Fridrich Vilhelm Greve af Holck den 7. dec. udstedte det skøde, som Gustav Calmer endelig den 24. dec. 1770 fik overdraget.

Møllens hartkorn

Køng Mølle var ansat i hartkorn af ager og eng 1 skæppe, 2 fjerdingkar, 2 album og 5 tønder mølleskyld. Dermed skulle den vel have samme indtægtsmuligheder som en jævn god bondegård. I 1771 øgedes dens tilliggende med 12½ tdl, idet Gustav Calmer købte Enemærket, en mark, der lå vest for Køng by. Den havde indtil da hørt under Søholm og var derfor fri hovedgårdsjord, d.v.s., at den var fritaget for tiendeafgifter og soldatersold. Det samme gjaldt 3 tdl., som købtes i 1882. Det var nogle jordstykker, som lå ved Søholm sø og gav andel i det meget eftertragtede fiskeri i søen.

Økonomiske forhold

Det kunne således se ud til, at Gustav Calmer havde god økonomisk fremgang. Man forestiller sig mølleren i Køng som en velstående mand, der er stolt af sin herregårdsjord og sin mølle, beundret og måske lidt misundt af byens fæstebønder. Det var imidlertid

slet ikke tilfældet. Gustav Calmer var tvært imod på fallittens rand og måtte søge hjælp hos sin kones bror, Rasmus Johansen, Skrinshave.

Kontrakten

Den 7. marts 1791 blev der oprettet en slags forpagtningskontrakt mellem Gustav Calmer og hans svoger, Rasmus Johansen. Sidstnævnte skulle overtage nytten og brugen af Køng Mølle med besætning og indbo mod at betale møllerens gæld, samt uden betaling midlertidigt underholde møllerens kone og børn.

En betingelse for, at Rasmus Johansen ville underskrive kontrakten, var naturligvis, at mølleren skulle oplyse, hvor stor hans gæld var. Dette skete ved, at han den 10. marts leverede en specifikation, der viste, at gælden var på 3768 rigsdaler. Derpå blev kontrakten underskrevet af begge parter, og den 17. april blev den tinglyst i Baag Herredsting.

Der gik ikke lang tid, før Gustav Calmer ønskede at lade kontrakten træde i kraft, men svogeren forlangte en ny opgørelse over gælden, før han ville påbegynde driften af møllen. Mølleren har sikkert hævdet, at det ikke skulle være nødvendigt efter så kort tids forløb, men Rasmus Johansen lod sig ikke overtale. Derpå stævnede mølleren ham for Retten for kontraktbrud. Vidneafhøringen i denne sag skete ved Baag Herredsret den 8. februar 1793. Derudover blev der holdt flere retsmøder, også ved Ravnebjerg Herredsret.

Under retssagen kom det frem, at Gustav Calmers gæld foruden de 3768 rd., som han havde opgivet i sin specifikation af 10. marts, udgjorde endnu 5800 rd. Dette kunne unægtelig tyde på, at den største del af gælden skulle have været skjult, og Rasmus Johansen krævede sin svoger dømt for bedrageri.

Domsafsigelsen slutter således:

Kiendes herved for ret:

»ContraCitanten Rasmus Johansen udi Naarup bør for Citanten Gustav Calmer i Kiøng Mølle hans Tiltale i denne Sag friekiendt at være, og den omtalet Forening af 7. Martii 1791 om Nytten og Brugen af bemeldte Mølle m.v., bør som uopfyldt fra Citantens Side anses at være ophævet, død og magtesløs. Saa bør og bemeldte Gustav Calmer til Indstevnte Rasmus Johansen betale Sagens ved denne og flere Retter forvoldte Omkostninger i mindste med 30 rd. og til JustitsKassen bøde saa meget, som Dommen og Seglet koster, nemlig 5 Mark 4 Skilling. – Forøvrigt bliver den af Rasmus Johansen mod Gustav Calmer under Sagen gjorte Beskyldning for

Kong mølles malekarm.

Bedrageri, selv om den synes særdeles betænkelig, men er ikke Calmer nøjagtig overbevist, hermed mortificeret.« (Dvs., erklæret død og magtesløs).

Status

Det står nu helt klart, at Gustav Calmers jordkøb ikke medførte økonomisk fremgang. Ifølge hans skøder kostede Køng Mølle med mølletoften 890 rd., Enemærket 500 rd. og søstykkerne 240 rd., ialt 1630 rd. I forhold til denne købesum var den først opgivne gæld på 3768 rd alvorlig nok, og den faktiske gæld i 1793 på 9568 rd synes ganske katastrofal. Under retssagen erklærede Rasmus Johansen da også, at hvor megen godhed han end havde for sin søster og hendes børn, så var det ham umuligt at tilsvare så stor en gæld.

Under retssagen fremlagde Rasmus Johansen en udskrift af panteprotokollen for Baag-Vends herreder, hvoraf det fremgår, at Gustav Calmer til Kammerherre Carl Adolph greve af Rantzau (en søn af Krengerups ejer) havde pantsat Køng Mølle med bygninger, jorder, ind- og udbo, samt besætning for 5800 rd. I forvejen skyldte han til samme Rantzau 1000 rd. og til kammerherre Willemoes i Assens 700 rd.

Det er ikke let at vide, hvordan det kunne gå til, at Gustav Calmers gæld 23 år efter, at han havde købt Køng Mølle, tilsyneladende var 7938 rd. større end værdien af ejendom. En del af forklaringen kunne muligvis være, at han har opført nye bygninger. I 1803 vurderedes bygningerne nemlig til 1850 rd., hvilket er næsten 1000 rd. mere end købesummen i 1770. En anden årsag kan have været den utilstrækkelige og ustabile

Vandtilførsel

Da Morten Skinkel i 1671 sænkede vandstanden i Søholm sø, var mølleren i Glamsbjerg og mølleren i Køng i samme båd, bortset fra at Køng Mølle fik vand fra Almbæk. Dette ændrede sig kort efter 1776, da ejeren af Krengerup, general Fridrich Sigfried baron (senere greve) af Rantzau købte Søholm. Han blev samtidig ejer af Glamsbjerg mølle, og hvad vandforsyning angår har han nok favoriseret sin fæstemøller, hvilket Gustav Calmer kom til at lide under. Dette førte til

Klammeri mellem de to møllere

Omkring 1780 byggede fæstemølleren i Glamsbjerg en ny sluse og gjorde den højere end den gamle. Derved kunne han holde vandet tilbage i søen så længe, at han havde rigeligt, når han skulle male, men til gengæld stod Gustav Calmer og savnede vand. I de følgende par år klagede Gustav Calmer gentagne gange til Rantzau over dette,

og til sidst udstedte Ranzau et dokument, hvis hovedindhold var følgende:

»Da Gustav Calmer har beklaget sig for mig, at min fæstemøller Christen Christoffersen i Glamsbjerg mølle for nogle år siden skal have flyttet og af ny opsat slusen ved Søeholm Søe og gjort den højere end den gamle – i strid med sit fæstebrev –, så vil jeg for at undgå de mange disputter, som deraf måtte flyde, tilstå Gustav Calmer, at han – hver gang vandet stemmes ulovligt – må få trukket for vandet af søen, når han melder sig derom til mig eller fuldmægtig. Det må dog ej gå videre, end at Glamsbjerg møller i henseende til hans maling kan være uden skades lidelse ifølge hans fæstebrev, der ej tillader søen og vandet at stå på Søholms enge og haveplads, og i denne tilfælde er min fisker ved Søholm befuldmægtiget til at trække for vandet til videre efter dettes indhold.«

Krengerup, den 20. dec. 1782.

Rantzau.

Denne kontrakt gav nok løfte om en vis bistand, men dog ikke nær i det omfang, som Gustav Calmer fremstiller det i et brev, som han skrev til Rantzau den 30. nov. 1799. Her følger et uddrag af dette brev. Sprog og sætningsbygning er lidt ændret.

Brev til grev Rantzau

»Jeg kan erindre mig som i denne stund, at De sagde til mig: »I morgen skal jeg forbyde Jacob Møller at sætte for søen, når han lader trække, og gør han det, er hans fæstebrev forbrudt såvel som forrige møllers, og Lacobidan skal give fiskeren ordre at trække for søen, så ofte Gustav møller forlanger det, dog med måde.« Og hvad der kan være årsag, at den oprettede kontrakt ikke nu som tilforn må være i sin kraft, det forstår jeg ikke, da det er en lysende sandhed, at jeg til generalen skødede og afstod alle mine fiskerettigheder, jeg ejede på og for 9 tdl. frigårdsjorder i Søholm sø til gengæld for at undgå at have alle de fortrædeligheder, der kunne møde mig, når jeg behøvede malevand fra søen. – – Få dage inden jeg indgik ommeldte kontrakt, var der mig budet i rede penge 300 rd. for ommeldte fiskeri i søen, og kontraktens indhold tilkender mig min ret til mit møllevand fra søen. Først melder kontrakten om den påstand, jeg gjorde om slusens forhøjelse, dernæst at jeg haver mit møllevand fra søen. Ligeledes sås og af kontraktens indhold, at om mølleren ikke havde forset sig på slusens forhøjelse, – tvært imod hans fæstebrev – kunne ommeldte kontrakt aldrig have

været oprettet eller mig forundt at få rettighed til vandet fra søen, når det stemmes ulovligt.«

Der er unægtelig nogen uoverensstemmelse mellem denne udlægning og selve kontrakten. Ganske vist er det en »lysende sandhed«, at Rantzau fik skøde på fiskerettighederne, samtidig med at kontrakten blev oprettet, men han gav kun 20 rd. for dem, så det lyder meget usandsynligt, at Gustav Calmer få dage i forvejen skulle være budt 300 rd. for dem. Denne handel om fiskerettighederne er ikke nævnt i kontrakten, men den kan muligvis have været en betingelse for kontraktens oprettelse. Påstanden om, at fiskeren skulle trække for vandet, så ofte Gustav Calmer forlangte det, er heller ikke i overensstemmelse med kontrakten, men den kan godt være fremsat i god tro. Gustav Calmer har måske gennem årene fået trukket så ofte for vandet, uden at Glamsbjerg møller har haft grund til klage, at man efterhånden er gået over til den praksis, at han bare selv kunne gå hen at trække. På den måde var der ikke andre, der blev ulejliget, og sådan er det sandsynligvis gået tilfredsstillende, så længe Christen Christoffersen var møller.

Nye stridigheder

I 1788 kom der en ny møller, Jacob Hansen, til Glamsbjerg mølle. Herefter måtte Gustav Calmer ofte forgæves bede om at få trukket for vandet, fordi Jacob Hansen hævdede, at det ikke kunne ske, uden at han kom til at mangle vand. Gustav Calmer har gang på gang klaget til Rantzau eller hans fuldmægtig, og da det ikke hjalp, blev klagen sendt til amtmanden.

Brev til amtmanden

Underdanigst Pro Moria
til amtmand Wedel.

»Til sine tider har jeg indgivet mine Besværinger til Deres Høybornhed om det uforsvarlige Indgreb FæsteMøller Jacob Hansen af Glamsbjerg Mølle foraarsager mig i min Næringsvey og Bedrift som Møller og Selveyer af Kiøng Mølle, ved det ham af Ondskab (thi anderledes kan hans Forhold i denne Deel ey caracteriseres) stemmer det Vand i Søeholms Søe, som jeg er berettiget til at drive mit Maleværk med således, at jeg på Mangel af Vand maae tabe eller savne mine MølleGiæster, der Tiid til anden forlader mig, fordi jeg ey er i Stand til at expedere deres Maling.

Længe har jeg med Græmmelse

Kong mølle fra havesiden.
Juni 1944.

døyed denne for mig saa ubehagelige Gienstand, men da jeg øyensynlig høre, at Jacob Hansen paa en saa lovstridig Maade søger at skade mig og mulig vil min Ruin, saa tilsige EgenKiærlighed til mig selv og min Familie at raade Bod derpaa i Tiide, og forinden det bliver for sildig. – Det er noksom bekiendt, at forrige Fæster, Christen Christoffersen, flyttede og af nye opførte Slusen for Søeholm Søe, ikke alene paa et andet Sted, men han lod den saaledes forhøye, at Vandstemningen nu kunde ske med større Force end nogensinde tilforn, og egentlig var den Skade, han dermed kunne gøre mig, formaalet med hans Handling, da det er indlysende, at jo høyere han kan stemme for Vandet, desto længere kan han giemme derpaa og holde det tilbage for mig. – Af de Gerninger, jeg her søger at fremkomme med Klage over, er ogsaa denne, at jeg skødede Hans Høyvelb.hed Hr. Kammerherre og General Baron af Rantzau Fiskeriet i min Mølledam, for at jeg ubehindret kunde have Adgang til ommeldte Søe og trække for Vandet. Og blev det mig da ogsaa en Gang tilstaaet, at jeg for Søen måtte opføre Sluse for at kunne opnaa Hensigten, hvilken Sluse jeg og har opført paa min egen bekostning. Men denne skadefro Mand Jacob Hansen har endog viist herudi at lægge slig Ondskab for Dagen, idet han uden min Vidende og Villie har hængt Laas for Slusen, saa at en af mine Sønner, der i disse Dage af mig blev befalet da Vandet udeblev, at trække for Vandet, kom tilbage med uforrettet Sag, og til Vederlag for at fåe opfyldt sin Faders Befaling blev overøset med Grovheder af Jacob Hansen. – Høybaarenheden har tilforn afgivet Resolution i denne Sag paa min Klage (maj 1793), men denne bliver og forhaanet af Jacob Hansen som uefterkommen eller uefterlevet. Jeg beder derfor underdanigst, at han paa det alvorligste maa blive tilholdt ikke oftere eller i fremtiden at skade mig paa en saa ulovlig Maade, og da den daglig Trang for Vand, der ikke i denne Sommer burde have Sted, standser min Maling, saa beder jeg lige underdanigst om den hastige Resolution.«

Kiøng Mølle, den 29. Aug. 1799.

Underdanigst

Gustav Calmer

Amtmanden sender denne klage til Rantzau med skrivelse af 3. sept. 1799, hvori han giver udtryk for, at Gustav Calmer burde have henvendt sig til ejeren af Glamsbjerg mølle, nemlig Rantzau, men nu beder amtmanden denne om underretning om, hvordan Sagen bliver ordnet.

Gustav Calmers klage bliver forevist

for Jacob Hansen, der (sikkert med hjælp fra godsforvalteren) afgiver følgende

»*Underdanigst Erklæring*
paa Gustav Møllers af Kiøng, hans til Høivelbaarne Hr. Kammerherre og Amtmand Greve af Wedell, indgivne Besværing af 29. Aug., betreffende en Sluse ved Søeholm Søe.

Da ingen retsindig kan fordre mere af Ejendom og Rettigheder, end han har lovlig Adkomst til eller Skøde paa, saa formener jeg underdanigst, at Gustav Møller i Mangel af dette ei heller ved ondskabsfulde Beskyldninger kan faae en saa betydelig Rettighed: at trække for Vandet ved Søeholm Søe efter eget Forgodtbefindende.

At Gustav Møller skal have bygget Sluse ved Søeholm Søe, hvorpaa han grunder tildeels sin formeentlige Rettighed, er mig aldeles ubekiendt, men derimod ved jeg, ligesom han ei heller selv nægter det, at min Formand har bygget Slusen.

Vel har Gustav Møller for nogle aar siden ladet Grøften ved Slusen fordybe, der skal være skeedt med mit høinaadige Herskabs Tilladelse. Men da Vandet ved den Leilighed naturligvis har faaet større Force, saa at om Slusen blev trucket uden min Vidende, eller til urette Tider, jeg maatte være udsadt for at det gandske overskyllede og borttog Møllen, saa har jeg til mit Livs, Eiendom og Fæstemølles Coniervation (beståen) været nødsaget til at sætte Laas for Slusen.

Jeg kender følgelig intet, der berettiger Gustav Møller til at lade trække for Vandet, naar han lyster, thi den af ham paaberaabte Tilladelse kan vel ikke give ham en Rettighed mig som Fæster af Møllen til Skade (hvilket han og selv tilstår). Og følgelig maae Vandet icke kunde udtappes, saalænge jeg anser det til Skade paa nogen Maade for mig.

Da Hr. GeneralAdjudant Poulsen paa mit høje Herskabs Vegne for nogen Tid siden, paa Grund af Gustav Møllers da skeete mundtlige Besværing, var nærværende ved Søeholm Søe for at tage alting i Øyesyn, og saavel Gustav Møller som jeg var til Stede, angav Gustav Møller vel, ligesom i sin Besværing at han var Eyer af Slusen og selv havde bygget den, men da General-Adjudanten fordrede at see hans Adkomst, erklærede han strax, at hans Skøde ikke meldte et Ord derom.

Hr. GeneralAdjudanten paalagde mig desaarsag, som Fæster af Møllen, selv at vedligeholde Slusen og at have Tilsyn med samme og befalede Fiskeren at trække for Vandet, naar det mod Formodning skulde blive saa høit, at

det stod på Engene. Dog maatte Fiskeren – alene i dette Tilfælde – lade trække, ligesom ingen anden berettiget uden Tilladelse at lade trække for Vandet.

Jeg seer derfor saameget mindre Grund til Gustav Møllers Paastand, thi at han skulde kunne lade Vandet udtappe af Søeholm Søe, og lade mig være Tilskuer, imedens han selv havde overflødigt Vand fra HelleBæck, – det haaber jeg at have godtgjort: at han er uberettiget til.

Den paaberaabte Resolution af 28. Mai 1793 kiender jeg selv, men jeg haaber imidlertid underdanigst: at den maae icke kunde indeholde noget, som paa nogen Maade skulde giøre mig Indgreb i mine lovlige rettigheder, eller give Gustav Møller nogen Slags Ret, som ei var grundet paa lovligt Skiøde.

Ligesom Kiøng Mølle fra Arrilds Tid, og da saavel denne som Glendsberg Mølle laae under eet Herskab, har faaet Vand fra Søeholm Søe, saaledes er jeg og villig at tilstaae det for Fremtiden. Men dette kan da ei blive mere, end hvad der haves Evne til ved Leilighed, og ingen Forbindtlighed at overøse Køng Mølle med Vand, naar den just ønskede det, da det som meldt maatte beroe paa, om Glendsberg Mølle kunde undvære det.

Jeg haaber og forventer derfore underdanigst: at der intet paa Gustav Møllers ugrundede Besværing reflecteres.«

Glendsberg, den 7. Sept. 1799.

Jacob Hansen

Denne erklæring sendtes til amtmanden med følgende bemærkninger: »Indesluttet har jeg den Ære at tilbagesende Gustav Møllers Klage over min Fæstemøller udi Glendsberg Mølle, tillige med hans afgivne Erklæring. Mit Beviis af 20. Dec. 1782 viser tydeligt, at Gustav Møller aldrig var tilladt paa egen Haand at lade Slusen trække ved Søeholm Søe, men efter Anmodning og Begiæring skulde saadant ske, naar Vandet var stemmet ulovligt, men det maatte ikke blive Glendsberg Møller til Skade udi hans Næring – ifølge hans Fæstebrev.

Søeholm med Glendsberg Mølle eyer jeg som Eet Enemærke uden Fællesskab i nogen Maade, og det er mig ubekiendt, at Gustav har nogen Eyendomsret til Vandet i Søen, uden hvad der ved Leilighed kommer fra Glendsberg Mølle.«

Frederikslund, den 13. Sept. 1799.

Rantzau

Det viste sig altså, at den kontrakt, som Gustav Calmer i så høj grad tolkede til sin egen fordel, blev brugt som bevis for, at han overhovedet intet kunne

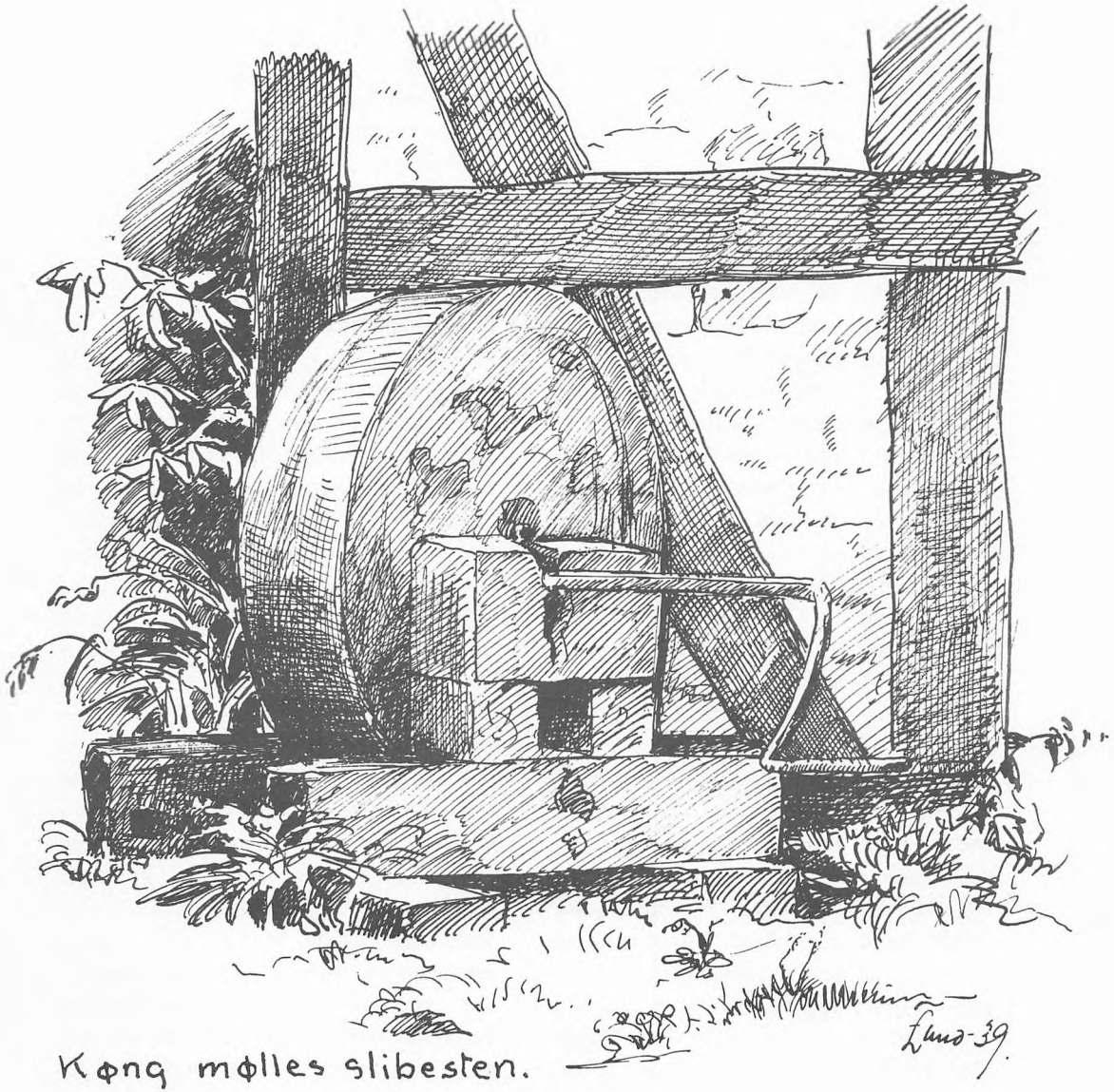

Køng mølles slibesten.

kræve. Men Gustav Møller gav ikke op. Han kunne jo så tydeligt huske, hvordan det hele gik til, da kontrakten blev oprettet. Derom skriver han:

Brev til general Rantzau

»Tør jeg fordrist mig til at Erindre Deres Høyvelbaarhe om De icke kan Huske og Erindre Dem om at i aaret 1782 d. 19. Dec. kom De Ridendes om Morgenen ganske tillig for min Dør her i Kiøng Mølle, og spurgte om Mølleren var ieme, Derpaa svarede min Kone, som gik paa Gulvet og feyde, at ieg la imin sæng Ennu, sagte Deres Høyvelbaarhed at jeg skulle være snart at komme ud til Dem, at det var lige meget enten ieg var paaklædt eller icke, De ville icke staa af hæsten, Da De ville paa HareJagt. – Det første ord der blev talt var dette at ieg ingenlunde maatte selge midt Fiskeries Rettigheder Til nogen anden en til mig skulle vi ellers være Venner, og med det ord jeg vil min Salighed have det, Paa same tii og sted sagte De selv til mig at De havte af talt med Bagger (godsforvalteren), Og jeg skulle ride hen til ham paa Brahesholm og det om talte vand i Søeholms Søe skulle jeg faa Rettighed til mod at jeg af stod alle mine Rettigheder ieg eyede paa og for 9 tdl. Frihovegaars Jorder i Søen som ieg tilstod, og der paa Ragte Deres Høyvelbaarhed mig Haan at det maatte være en reen af talle imellem os, vilke og skeete om Anden Dagen der paa som er oyensynlig af Dem opRettede Contragt.«

Denne påmindelse om det grevelige håndslag er fremsendt i håbet om, at Rantzau vil hjælpe i den fortvivlede situation, Gustav Calmer er kommet i.

Katastrofen

Ovenstående brev slutter:

»Da jeg den 7. Novbr. ganske havde optaget min sluse ved Møllen for at faa den repareret blev stibordet ved Søeholm Sæe trucken om Natten, hvorved vandet fra Søen fick saa skræckelig en overmagt at vis ieg icke ved dets gruelige susen var bleven vœcket komet slusen til hielp havde Møllen været i Yderste fare der ved lee ieg den for mig ubodelig skade som desværre endnu er kiendelig nock, at Vandet borttog et stycke af Dæmningen som icke kand opfyldes med 300 læs fyldning, hvem der har trucken for Søen den Nat kand ieg vel icke bevise men dette ved ieg og enhver, som vil bese slusen, at ingen ubekiendt eller fremed kunne foretage sig dette Arbejde da icke en eneste Fiel ved slusen kand hæves uden behørig Redskab og Jacob Møller jo desuden var paa den tiid af Generaladjodant Povelsen bevilget at sætte laas for slusen. Ieg er overbeviist at dette fore-

tagende er baade imod Her Generallens Vidende og Villie og der for og sa i dette icke kand andet end mælde og beklage mig hos Dem over dette store Tab ieg derved lider.

Da ieg er alt forvisset om, at de Hværken i dette eller i noget til fælde kand eller vil hindre nogen i sin Timmelige Vælfærd og lovlige Fremme og der for saa vel i dette Tilfælde som i ovenanførte indstiller til Her Generalens ædle og Gunstige beslutning at raade bod paa saa uventet en hindring og standsning i min lovlige Nærings Vey og levebrød.«

Dec. 1799. Underdanist
Gustav Møller.

Det vides ikke, om Rantzau har gjort noget for at erstatte møllerens store tab, men under alle omstændigheder klarede Gustav Calmer sig igennem et par år endnu.

Vi må nu springe 7–8 år tilbage for at berette om Gustav Calmers stillingtagen til

Udskiftningen 1791–93

I udskiftningsprotokollen står der angående Køng Mølle:

»Gustav Møller, som foruden sin Tofte og Mølledam tillige ejer 2de Indhegninger, som tilforn har været tillagt Søeholms Hovedgaard, og ere beliggende, den eene væsten for Kiøng Byes Tofter, Enemærket kaldet, og den anden ved Søeholms Søe, kaldet Aalekrogen, formeente Land-Inspecteuren ufejlbar at burde magelægges, især da den ene af disse Indhegninger er beliggende lige ud for 5 af Kiøng Byes Gaarde og følgelig, om samme uden at blive magelagt, fremdeles skulle der blive liggende, ville betage disse 5 Gaarde den naturlige Udflugt til Marken i Henseende til disse Bylodder, og følgelig foraarsage en betydelig Hindring for Udskiftningen.

LandInspecteuren synes derfor, at bemeldte Gustav Møller burde for disse tvende Indhegninger tildeles Laurs Bondemands og Jens Boeds Indhegninger næstefter for Mølledammen, samt det øvrige Mølleren tilkommende af Mølleageren og ForlænsBierg, som er beliggende i Søemarken, næst ved disse førstbenævnte 2de Indhegninger og Landevejen, paa hvilken Maade Gustav Møller ingen føje kunde have til at være misfornøjet med Magelægget, da han fik sine Jorder paa den Maade, baade nærmere og mere samlede.

Derimod erklærede Selvejer Gustav Møller sig saaledes, at han ingenlunde fravigede eller afstod sit Eiendoms Enemærke, der omtrent er 24 Tønder Land stor, imod anden Vederlag, da det ej alene er Hovedgaards Jord og Taxt,

men endog en fra oldgammel og uhuskelig Tiid indhegnet Løcke, forhen til Herregaarden Søeholm, ej at tale om, at hans Kreditorer, som han har pantsadt samme til, vist icke tillader dette, som en saa betydelig særskieldt Hovedgaards Ejendom ombyttet mod Anden Jord.

LandInspecteuren maatte fastholde sit forslag. Saafremt dette Enemærke uudskiftet fremdeles skulde blive liggende, kunde han ikke foretage nogen Udskiftning med Kiøng Bye, forinden det Højkongelige Rentekammers Afgørelse, da dette Enemærke vilde ganske forstyrre en reel og passende Udskiftning, baade for Præstegaarden og dens Nabo. – LandInspecteur Nyholm har aldrig tilforn været bevist, at fordi dette Enemærke var Hovedgaardsjord, at det derfor var helligt og urørligt, især da samme, som her foraarsager saa megen Hinder for en nyttig Udskiftning til det almindeliges ForFordeel, kan udskiftes uden at nogen derved i mindste Maade kan blive fornærmet, thi Mølleren kan faa sit Enemærke vederlagt af god Jord og nærmere Møllen, og skulle den Jord, han bliver vederlagt med end ikke være fuld saa god som Enemærket, da har han jo Taxation i dette, som i alle andre UdskiftningsTilfælde, og Taxationen kan jo i Størrelse vederlægge det Tab Mølleren befrygter ved Jordernes Bonitet.

Det eeneste Gustav Møller altsaa ved dette Magelæg kan tabe, er Oprettelsen af et nyt Hegn, og da Kiøng Bye i Hensigt til dette Enemærkes Beliggenhed vinder saa meget, naar deres Jorder bliver udskiftet, gjorde Nyholm sig forvisset om, at Byens Lodsejere holdt Gustav Møller fri for dette tab, ved paa deres Regning at lade Møllerens tildelede Jorder indhegne lige saa godt som Enemærket nu er. Hvad Møllerens Andragende betreffer, at Enemærket indeholder 24 Tdr. Land, da forholder det sig ikke saa, men Enemærket indeholder 12½ Tønde Land à 14000 Kvadratalen Tønden.«

Trods dette nægtede Gustav Calmer at give afkald på sit Enemærke, idet han henviste til forordningen af 23. april 1781. Sagen blev forelagt for en kommission, der med henvisning til samme forordning var nødt til at udtale:

»Da Enemærket er en gammel indhegnet Løcke, og Hovedgaards Jord der aldrig fra Arilds Tid har været i Fællesskab men Kiøng og Gummerup Byers i Fælles liggende Jorder, saa kunde Commissionen ej heller paalægge Mølleren Gustav Calmer at indvillige i Hr. Land-Inspecteurens gjorte Forslag.«

Mølledammen ved Kong mølle.

Landinspektøren bad derefter Rentekammeret om at give dispensation fra forordningen af 23. april 1781, hvilket året efter bevilligedes. Denne afgørelse har nok ærgret den stædige møller, men klammeriet med nabomølleren, den store gæld og dæmningsbruddet må have været langt værre. Gustav Calmer var da også kun 56 år gammel, da han i 1804 overdrog Køng Mølle til sin søn. Hvordan han i det hele taget klarede sig så længe, er ikke godt at vide, og det kan ikke undre nogen, at der i skifteprotokollen efter hans død i 1815 står: »Den afdøde har aldeles intet efterladt sig uden hans gangklæder, hvis værdi næppe strækker til at afholde begravelsesomkostningerne.«

Denne afslutning på Gustav Calmers historie er dog ikke ensbetydende med, at hans liv var en tragedie. Nok har han haft besværligheder og skuffelser, men hovedsagen var, at Køng Mølle blev i familiens eje.

Rasmus Gustavsen 1804–10

I Rasmus Gustavsens skøde står der, at han overtog Køng Mølle efter at have stillet fuldkommen sikkerhed for den akkorderede sum 800 rd. Det oplyses ikke, hvad han har stillet som sikkerhed, men det kunne lyde, som om der er handlet uden kontant udbetaling. De 800 rd. kan ikke være noget udtryk for møllens handelsværdi, da alene bygningerne – som før nævnt – i 1803 blev vurderet til 1850 rd. Dette er dog på den anden side set ikke bevis for, at Rasmus Gustavsen overtog bedriften på usædvanlig gunstige vilkår. Han måtte nemlig kort efter overtagelsen optage et lån på 6000 rd.

Brødrene

Når det blev Rasmus Gustavsen, der overtog møllen, skønt han var den yngste af de brødre, der var i stand til det, skyldes det, at de to ældste var dragoner i Odense. Ifølge pastor Granilds slægtstavle var Johan Gustavsen dragon i 16 år. Hærens arkiv oplyser, at han lod sig hverve den 30. juni 1803 og blev overført til borgervæbningen den 31. dec. 1812. Imidlertid er han allerede i 1801 ved folketællingen opført som dragon, så hvis man går ud fra, at han har gjort pligtig tjeneste i to år og senere har været ved borgervæbningen i 5 år, så kan de to oplysninger komme til at stemme overens.

Mads Gustavsen, den ældste af brødrene, blev indkaldt som dragon i april 1799 og var i tjeneste til den 28. okt. 1808. Da blev han hjemsendt på grund af en epileptisk sygdom. Hans sygdom var dog ikke værre, end at han var i stand til at forestå driften af Køng Mølle. Den 12. jan. 1810 købte han den

af sin bror, Rasmus Gustavsen, som flyttede til Verninge, hvor han blev præstegårdsforpagter. I 1812 giftede han sig med Sidsel Jørgensdatter fra Køng.

Mads Gustavsen 1810–43

I de sidste 10–15 år af Gustav Calmers tid som møller har Køng Mølle været drevet som familiebrug. Efterhånden som sønnerne blev voksne kan der ikke have været ret meget brug for fremmedhjælp. Dette fortsatte tildels i Mads Gustavsens tid. Johan kom snart hjem for at blive, søsteren Anne Marie har sikkert en årrække været pige og moderen, Liffa Johansen var husholderske lige til sin død i 1834, (84 år).

Den billige arbejdskraft kan have været nødvendig nok. Statsbankerotten og de følgende år med dårlige tider har givet Mads Gustavsen en vanskelig start, men efterhånden blev Køng Mølle til et stabilt foretagende.

Kort før sin død i 1843 skrev Mads Gustavsen et testamente. Deri bestemmer han, at Johan Gustavsen skal arve Køng Mølle på følgende betingelser:

Mads Gustavsens testamente

1) Johan Gustavsen og efterfølgende ejere af Køng Mølle skal årlig udbetale 40 rd. til Rasmus Gustavsen.

2) Anne Marie Gustavsen skal have to værelser i møllen og have udbetalt 100 rd. årligt.

3) Johan Gustavsen må ikke sælge møllen til andre end sin brorsøn Jens Rasmussen, der efter Johan Gustavsens død skal arve møllen, men samtidig betale 200 rd. til pigen Jensine, nu 13 år gammel, der opholder sig hos Jørgen Portner i Odense Tugthus, hvilket pigebarn er os noget beslægtet.

Ved skifteforhandling efter Mads Gustavsens død blev arvingerne imidlertid enige om at ændre testamentet. Køng Mølle skulle sælges ved auktion, og salgssummen deles mellem arvingerne: Johan, Anne Marie og Rasmus Gustavsen samt sidstnævntes søn, Jens Rasmussen. Denne ændring er sikkert foretaget, fordi Johan Gustavsen har følt sig for gammel til at overtage møllen. Han var næsten 70 år. Det var tydeligt nok meningen, at Jens Rasmussen ved auktionen skulle købe møllen, så den kunne blive i familien.

Auktionen skulle foregå den 6. nov. 1843, hvilket blev bekendtgjort ved opslag i de omliggende sogne, ved annoncering i de offentlige aviser, samt ved trommeslagning i Assens. – Her gengives

Annoncen i Fyens Stiftstidende

»Efter Bestemmelsen ved Skiftet efter afgangne Møller Mads Gustavsen bliver Kjøng Vandmølle i Kjøng Bye og Sogn, 2 Mil fra Assens og 3 Mil fra Odense, stillet til Bortsalg ved een eneste Auktion, som afholdes i Møllen selv Mandagen den 6. November om Formiddagen Kl. 11.

Møllen drives ved Overfald og har 5 Querne, nemlig 2 Grubbe-, 1 Rug-, 1 Sigte- og 1 Grynquern. Dens tilliggende Areal skal indeholde ca. 40 Tdl. Sædeland, tiendefrit og matrikuleret for 1 Td. 3 Skp. 2 Fjerdingkar Hovedgaardstakst, samt desuden Agerland og Engbund af contribuabelt Hartkorn 1 Skp. 2 Fdkr. 2 Alb., foruden Mølleskyld 5 Tdr.

I Ejendommen indestår for 1. Prioritet en Fideicommiskapital af 7000 Rbdl. Sølv.

Conditionerne vil forinden Auktionen erfares hos Skolekasserer og Prokurator S. S. Hansen i Odense, såvel som her på Contoret.«

Baag HerredsContor i Assens, den 17. Okt. 1843.

Buchwald.

Conditionerne

d.v.s. betingelserne ved salget var følgende:

»1) Bemeldte Vandmølle, der ejedes af Mads Gustavsen efter Skøde af 12. Juni 1810, sælges saaledes som samme forefindes og med de Rettigheder og Pligter, som ommeldte Adkomstbrev og Loven hjemler. Med Ejendommen følger det Mølleinventar og Redskaber, som vil findes specificeret paa hoslagte Inventarliste. Af det ommeldte Hartkorn er Kongetienden kun 1 Fjerdingkar Rug, 2 Fjerdingkar Byg og 2 Skjæpper Havre, der betales med Penge efter hvert Aars Kapiteltakst. Af Jorderne, som er matrikuleret for fri Hovedgaardstakst og udparcelleret fra den forlængst nedlagte Søholm Hovedgaard, svares derimod ingen Tiende.

2) Indtil dette Aars Udgang reserveres den nuværende Møllebestyrer Johan Gustavsen Møllens Brug og Ejendommens Besiddelse, og ligesom han altså oppebærer Indtægterne, tilsvarer han alle Udgifter, Skatter og Kommuneafgifter, som nu i dette Aar forfalder af Ejendommen, alt uden Deltagelse deri eller nogen Ansvar derfor i nogen Maade for Køberen, som derimod for egen Regning overtager Møllen og Ejendommen i det hele fra dette Aars Udgang. Hvad der til den Tid maatte være tilovers af Hø og Halm saavel som al den ved Ejendommen værende Gødning, der skal forblive til Anvendelse paa Jorderne, tilfalder Kjøberen.

Fra det Øjeblik Møllen ved appro-

beret Hammerslag er blevet overdraget Kjøberen, har denne ret til ikke alene at bebo eller på anden Maade at afbenytte det Værelse i Møllens Vaaningshus, som umiddelbart førend Auktionen vil blive de lysthavende paavist, men ogsaa uhindret Afgang til at kontrollere Møllens forsvarlige Drift og Vedligeholdelse, indtil Kjøberen ved Aarets Udgang selv kan overtage samme, og skulle nogen Uenighed imod Formodning opstaa imellem Kjøberen og Bestyreren, bliver dette en Sælgerne som saadanne uvedkommende Sag. I Tilfælde af ulykkelig Ildsvaade og i enhver anden Henseende staar Ejendommen forøvrigt fra Buddets Approbation for Kjøberens Regning.

3) Kjøbesummen bestemmes i rede Sølv, og Bud under 10 Rigsdaler ad Gangen antages ikke. Man forbeholder sig Valg mellem de 3 højstbydende, hvorfor enhver af disse have at staa ved sit Bud. Buddet beror paa nærmere Approbation, og de 3 højstbydende skal altsaa staa ved deres Bud i den til Approbation ved Anordningerne hjemlede Tidsfrist, selv om en ny Auktion forsøges inden dette Tidsforløb. For Betaling af Kjøbesummen og Opfyldelse af Auktionsbestemmelserne skal Kjøberen stille den Sikkerhed, som er fastsat ved Forordning af 11. Sept. 1833, eller anden Sikkerhed, som Undertegnede maatte finde antagelig.

4) Foruden Kjøbesummen skal Kjøberen betale alle Omkostninger ved Auktionen og dens Bekjendtgjørelse, derunder baade Auktionsrettens Salær og 2% Inkassationssalær.

5) Kjøbesummen betales til undertegnede Landsoverretsassessor By- og Herredsfoged Buchwald med 1000 Rdl. i rede Sølv i 11. Dec. Termin dette Aar og med Resten 11. Juni 1844, og forsaavidt Kjøberen ikke betaler den 11. Dec. dette Aar, skal han betale Renter fra denne Dato og til Betalingen sker, men da der i Ejendommen indestaar en Prioritet 7000 rbd. til det Benzonske Familielegat, skal Kjøberen arrangere sig med Legatets Administratorer om enten at beholde bemeldte Kapital indestaaende i Ejendommen mod ny Obligation eller om Kapitalens Udbetaling, alt saadant uden at det vedkommer Sælgeren.

6) I Tilfælde af at Betalingen og Auktionsbestemmelserne ikke overholdes, kan Ejendommen stilles til ny Auktion, og Kjøberen og hans Kautionist vil ved Retten blive dømt til at holde Sælgerne skadesløse.

7) Indtil Paaske Flyttetid næste Aar reserveres Johan Gustavsen og Søster, Anne Marie Gustavsen, et passende

Værelse i Møllen, som det er bestemt ved Skifteforhandlingen efter Mads Gustavsens død, skal de have en Byggeplads på 27 Alen i Længden fra Nord til Syd og 25 Alen i Bredden eller 925 Kvadratalen paa Møllens Haveplads ved Gaden, med Ret til at opføre et Hus, som de maa benytte saa længe de lever. Naar den længstlevende af dem dør, bliver Huset Møllerens Ejendom mod at der betales 200 Rdl. til Afdødes Bo. Husets Beboere skal betale Brandkontingentet og holde Huset ved lige uden Udgift for Møllebesidderen.
8) Naar Kjøbesummen er betalt og de øvrige betingelser opfyldt, er Kjøberen berettiget til at faa Skjøde paa Ejendommen.«

Assens og Odense, den 31 Okt. 1843.
Buchwald. Herredsfoged og Overretsassessor.
Hansen. Prokurator og Skolekasserer.
Rasmus Gustavsen, Johan Gustavsen, Anne Marie Gustavsen (Med ført Pen)
Som Kurator: *Niels Henrik Kertel, Jens Rasmussen.*

Inventarliste

»I Møllen selv:

5 Baljer, 1 Grubbebalje, 1 Skæppe. 1 Halvskæppe, 1 Fjerdingkar, 1 Halvfjerdingkar, 3 Grynsold, 1 Melsold, 1 langt Grynsold, 1 Toldekop, 5 Bikker, 3 Sigteduge, 1 stor Sigte eller saakaldt Solekasse, 4 Skuffer.

Paa Mølleloftet:

1 Sækkevogn, omtrent 30 løse Trætrisser, 1 Polebuk, 1 Stempelblok. Endskønt alle nagelfaste Ejendele følger med Møllen ved Kjøbet, gælder dette ikke: 1) Den i Bryggehuset indmurede Bryggekjedel. 2) De forefindende Kakkelovne, nemlig 2 i Stuehuset og 1 Kakkelovn i Kammeret i vestre Sidehus. 3) Høststaverne, der findes oplagt som Slydestænger over Tærskeloen. 4) Det Træmateriale, der findes i og som er oplagt som Slyde over Huggehuset og ligeledes i og over den lille Vognport uden for Møllen, hvilken anses som Møllen en uvedkommende Løsøre, og tillige med alt, hvad der ellers af løse Effekter findes i og ved Møllen, reserveres Sælgerne i Overensstemmelse med det imellem Arvingerne under Skiftet indgangne Forlig.«

Fiskerettigheder

Alt skulle nu være klart til auktionen, men kort før denne skulle begynde, kom der en overraskelse. Greverne Rantzaus og Bille Brahes godsforvaltere samt tre selvejerbønder fra Køng trådte frem og gjorde opmærksom på, at de ejede et stykke jord ved mølledammen og fiskeriet i denne. Dette forhold kendte auktionarius intet til. Han henviste de pågældende til at henvende sig til den eventuelle køber på et senere tidspunkt, og han hævdede, at sælgerne ikke kunne påtage sig noget ansvar i denne sag. (12–14 år senere førte sagen til to retssager, hvoraf den ene omtales side xxx).

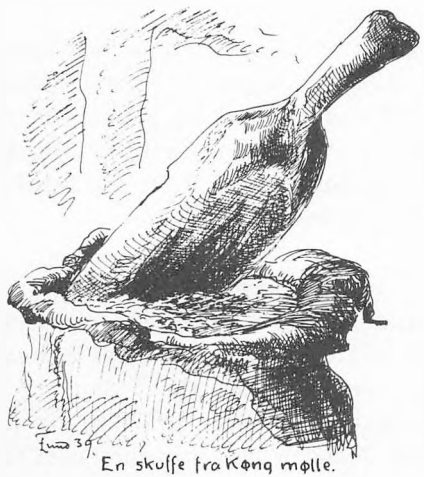
En skulfe fra Køng mølle.

Auktionen 1843

Til at begynde med blev møllen opråbt for 13000 rbd., og efter at der var givet 21 overbud, var de tre højstbydende:

1. Gdr. Anders Hansen, Herslev. Vejle amt 16.030 rbd.
2. Proprietær Stannius, Søby, Salling herred 16.020 rbd.
3. Jens Rasmussen, Køng 16.010 rbd.

Sælgerne fremsatte herefter følgende tillægsbetingelser:

1. at Johan Gustavsen fra 1. jan. til 1. maj 1844 skulle have foder til 2 heste og en ko. Foderet skulle opbevares særskilt i møllen og måtte kun fortæres der, og gødningen efter det skulle forblive på stedet.
2. Tjenestefolkenes lønninger skulle for tiden indtil 1. jan. 1844 betales af boet, men for de følgende 4 måneder af køberen. Disse lønninger udgjorde for karlen Jørgen Larsen 16 rbd., for drengen Christoffer Christensen 9 rbd., for pigen Karen Pedersdatter 7 rbd. og for Anne Larsdatter 3 rbd., tilsammen 35 rbd.

Der blev nu givet hammerslag på de tre bud, og sælgerne skulle så have en vis betænkningstid til at beslutte, hvilket bud de ville antage.

Den nye ejer bygger vindmølle

Den 18. dec. 1843 blev det ved Baag Herreds auktionsret bekendtgjort, proprietær Stannius' bud var antaget. Det har dog næppe været ham, men hans søn, der flyttede ind i Køng Mølle og stod for den daglige drift. Der må have været møllegæster nok, eftersom Stannius lod opføre en vindmølle. Den blev bygget på møllemarken øst for landevejen, og i den var opstillet 3 kværne: 1 skalkværn, 1 brækkværn og 1 melkværn. Kort efter solgte Stannius hele ejendommen til Jens Rasmussen.

Jens Rasmussen
1845–83

1845 købte Jens Rasmussen Køng Mølle til samme pris, som proprietær Stannius havde givet for den, nemlig 16020 rbd. for vandmøllen og 1480 rbd., som det havde kostet at opføre vindmøllen, altså ialt 17.500 rbd.

Jens Rasmussens tilværelse som møller kom i nogen grad til at minde om hans bedstefar Gustav Calmers. De startede begge med udsigt til en væsentlig forøgelse af bedriftens omsætning, de førte begge retssager, som de tabte, uden at det fik nogen større betydning, og de havde begge en uforsonlig fjende.

Forskellen mellem dem var dog langt større end ligheden. Mens Gustav Calmer trods sit jordkøb stadig måtte kæmpe med økonomiske vanskeligheder, havde Jens Rasmussen god økonomisk fremgang, – vel nok takket være vindmøllen, men han fik også et lidt større jordareal.

1859 købte han marken matr.nr. 30^{c} af Ane Kirstine Højberg. Hun var enke efter skolelærer Højberg, der var i familie med Jens Rasmussens kone, vistnok hendes morbror. Købesummen for marken var 1000 rbd. Pengene skulle imidlertid ikke udbetales, men forrentes ved at enkefru Højberg skulle bo i møllen, have et stykke jord til køkkenhave og en ko i foder. Der blev indrettet en lejlighed til hende i en tilbygning på 4 fag, som blev udvidet med 3 fag. Denne tilbygning lå ved stuehusets haveside i den ende, der grænser ind til møllehuset.

Året efter købte Jens Rasmussen arvefæsteskøde på matr.nr. 2^{f} i Lysholt, og 1874 arvefæsteskøde på matr.nr. 72. Det var et hus med et par tdl. jord, der lå og stadig ligger i det nordvestlige hjørne af møllemarken.

Jens Rasmussens fjende

Gustav Calmers fjende var øjensynlig lige ved at knække ham. Jens Rasmussens var derimod ikke i stand til at skade ham, i hvert fald ikke økonomisk. Fjenden var gårdmand Peder Jørgensen, Køng. Han gjorde krav på

ejendomsretten til et jordstykke ved Køng mølledam. I den anledning anlagde han sag mod Jens Rasmussen og vandt den. Men forinden havde han ladet høre fra sig på en langt mere ubehagelig måde. Det skete i 1854, da Jens Rasmussen var formand for sogneforstanderskabet i Køng. Da rettede Peder Jørgensen en anklage mod mølleren, som måske har skadet dennes anseelse og muligvis medvirket til, at Jens Rasmussen året efter forlod sogneforstanderskabet.

Peder Jørgensens klage

Peder Jørgensen havde i flere år følt sig forurettet over sin skatteansættelse, og det endte med, at han indsendte en klage til stiftsøvrigheden. Den sproglige udformning af denne klage er så ubehjælpsom, at meningen visse steder er vanskelig at fatte, men hovedsigtet er tydeligt nok.

Jens Rasmussen beskyldtes for at misbruge sin stilling som formand for sogneforstanderskabet til at pleje sine egne og sin rige families interesser. Han selv havde store indtægter af sine møller, hans farbror, Johan Gustavsen, havde flere tusinde på rente, og hans svigermor, Rasmus Pedersens enke, og hendes slægtninge: Mads Højberg, Hans Sørensen, Henrik Hansen, (sogneforstander), og Henning Henriksen Højberg havde alle store gårde. Sidstnævnte havde 100 tdl., og han havde netop avlet 80 tdr. raps. Til sammenligning oplyste Peder Jørgensen, at han havde 59 tdl., hvoraf en del var skov og mose, og 20 tdl. lå langt fra gården, men alligevel skulle han betale lige så meget til skole og fattigbidrag som ovennævnte rige familiekreds. Og Peder Jørgensen fortsætter:

»Da jeg var i forstanderskabet tillige med den gamle sognefoged Henning Højberg og skolelærer Højberg, forekom det mig som 2 mægtige ånder, der virkede i alt, der gjorde meget for at pålægge formue på hvem de syntes, men lidet på dem selv. Det forekommer mig, at en begejstring af disse tvende ånder endnu stråler i forstanderskabet. Skulle der ikke findes mænd i sogneforstanderskabet, der skulle handle som han selv ønsker at behandles af andre, da tvivler jeg ikke om, at min præst, som da jeg var i sognets affære altid gav retten medhold, vist vil indrømme dette mit andragende. . . .«

Det kan ikke oplyses, om Peder Jørgensen fik noget ud af sin klage, men hvis ikke, så kan det måske være årsagen til, at han i sin arrigskab derover gav sig til at rippe op i en gammel sag for på den måde at få ram på sin fjende.

Retssagen

58

Indledning

I sommeren 1857 skete der noget i Køng, som der endnu i dag går ry om. Gårdmand Rasmus Pedersen fra Landmålergården, nu Hjemstavnsgården i Gummerup, gav sig til at bygge et hus midt i Køng Mølles mark mellem mølledammen og landevejen. Mølleren havde forbudt ham at bygge der, men Rasmus Pedersen kunne vise, at han havde skøde på grunden. Så var det vel ham, der bestemte, om der skulle bygges eller ej. Jens Rasmussen holdt på, at marken var hans, og at Rasmus Pedersen ikke var kommet ærligt til sit skøde.

Det var naturligvis en grov fornærmelse, for det var Rasmus Pedersens far, den kendte og agtede landmåler Peder Hansen, der havde købt jorden af Mads Hansen, Tøjstedgård. Det stod da tydeligt nok i skødet. Men Jens Rasmussen lod sig ikke rokke fra den overbevisning, at marken altid havde hørt til Køng Mølle.

Til trods for det stolede Rasmus Pedersen på, at han roligt kunne bygge uden møllerens tilladelse. Han lod tømmeret passe til og grundstenene lægge, men længere kom byggeriet heller ikke, for om natten gik mølleren sammen med sine folk hen på byggepladsen, hvor de spredte grundstenene og kastede tømmeret ud på landevejen. Næste morgen kørte de det dog hen til Landmålergården.

Dette var hverken begyndelsen eller enden på striden. Den fulgtes af en retssag, der strakte sig over 13 måneder, og hvis dokumenter fylder 276 sider, og forud for begivenheden havde der været en strid, der formentlig begyndte, da der i 1843 blev holdt auktion over Køng Mølle, men baggrunden for den skal søges omkring 1792, da Køng bys fællesjorder blev udskiftet.

På det kort, der dengang blev tegnet, var der afsat 6 parceller mellem Køng mølledam og landevejen. Der er ingen tvivl om, at disse parceller var beregnet til at give mulighed for fiskeriet i mølledammen. Der har været 6 gårde i Køng, hvis ejere eller brugere havde fiskeret der. Derimod var der tvivl om, hvorvidt fiskeretten også gav ejendomsret til parcellerne.

I den tid, fiskeretten blev udnyttet, var ejendomsretten uvæsentlig, for uanset hvem der ejede jorden, så måtte den hverken pløjes, tilsås eller beplantes. Det vigtigste var, at enhver vidste, hvor hans slæbested eller optræksplads var. Og det gjorde man omkring 1800, for da var alle ivrige efter at fiske.

Det ser imidlertid ud til, at man lidt efter lidt mistede interessen for fiskeriet, som helt var ophørt omkring 1830. I retssagen blev der nemlig fremført

vidneudsagn om, at ejeren af Køng Mølle på det tidspunkt var den eneste, der benyttede jorden ved mølledammen. Mads Gustavsen har altså benyttet jorden i mere end 15 år, uden at nogen har protesteret mod det. Men efter hans død blev der røre om sagen.

Ved auktionen over Køng Mølle i 1843 mødte godsforvalter Mørch, Brahesholm, og gjorde opmærksom på, at fiskehutterne hørte til 5 gårde i Køng. Disse gårdes ejere var: grev Rantzau, grev Bille, Rasmus Larsens enke, Mads Hansen og Peder Jørgensen. De samme gårdes ejere eller fæstere havde desuden fiskeret i mølledammen.

Mads Gustavsens arvinger erklærede, at de ikke kendte noget til ovennævnte forhold, og de mente, at hvis de pågældende ville fastholde deres påstand, måtte det blive en sag mellem dem og møllens nye ejere.

Kort efter auktionen købte landmåler Peder Hansen to fiskehutter af Mads Hansen. Denne havde givet udtryk for, at han var lige glad med den stump jord, som han iøvrigt ikke anede, at han ejede. Men Peder Hansen og Peder Jørgensen var ikke lige glade. De har sikkert været enige om, at mølleren ikke skulle få lov til at tilegne sig andres jord. Man kan vist godt gå ud fra, at det var dem, der tog initiativet til at leje fiskehutterne ud til smeden Lars Hansen, der boede i nærheden af møllen.

Smeden satte sine dyr på græs ved mølledammen, men den nye møller, Stanius, gjorde det samme. Man forestiller sig uvilkårligt, at dette ville udvikle sig til et voldsomt skænderi, men ifølge retssagen, som førtes 13–14 år efter, var dette ikke tilfældet. Smeden udtalte i retten: »Lejemålet faldt bort af sig selv, fordi jeg ikke kunne have lodderne i fred for møllens ejer. Han har ikke personligt bortvist mig, men da han satte sine dyr på græs på grunden, blev jeg ked af at strides med ham om det.«

Peder Hansen og Peder Jørgensen har nok ærgret sig over, at deres aktion mislykkedes, men de opgav ikke sagen. Den blev taget op igen 8 år efter med forøget styrke.

Peder Hansen overdrog sine to parceller til sin søn, Rasmus Pedersen. Denne havde nu planer om at bygge et hus på dem. Men hans skøde var ikke tinglyst, og jorden var ikke sat i ejendomsværdi. I den anledning blev der den 14. sept. 1853 foretaget en jordbonitetsforretning. Fiskemålene blev vurderet til takst 16, og dokumentet for forretningen blev sammen med skødet indsendt til matrikelkontoret med an-

modning om at få de små parceller skilt fra gården, som de tidligere hørte til, og overført til skødets indehavere.

Man skulle tro, at der har været visse vanskeligheder, for der gik 3 år, inden indenrigsministeriet meddelte amtet, at udstykningen var godkendt. De to parceller fik matr. nr. 30^b og blev skyldsat til ½ album hartkorn.

Endelig fik Baag Herredskontor besked om, at »Amtet mod Skødets Tinglysning intet havde at erindre«, og tinglysningen blev foretaget den 31. okt. 1856 med følgende tilføjelse: »Sælgeren har intet Hjemmelsdokument afgivet.« Denne tilføjelse kunne godt rejse tvivl om, hvorvidt sælgeren overhovedet havde været ejer af de parceller, som han havde solgt. Det eneste, der kunne fjerne enhver tvivl, var det originale kort og beregningerne fra udskiftningen i 1793, og disse dokumenter kunne ikke fremskaffes.

Trods det stod Rasmus Pedersen med sit tinglyste skøde som den stærke mand i retssagen, og hans styrke øgedes allerede ved vidneafhøringen i det første retsmøde. De fleste af vidnerne var nemlig enige om, at de havde hørt Jens Rasmussen udtale, at han havde fiskehutterne i leje.

Når Jens Rasmussen alligevel ikke ville bøje sig, skyldes det sikkert, at han havde den moralske ret. Hvis grevernes godsforvaltere ikke var kommet ved auktionen og havde rodet op i sagen, var der aldrig blevet nogen sag. På grund af deres smålighed var Peder Jørgensens stridighed blevet vakt, og landmåleren havde blandet sig. Det var der ingen rimelighed i, men helt urimeligt blev det, når landmålerens søn nu ville til at bygge et hus. Det var i åbenbar strid med fiskehutternes oprindelige formål.

I retssagen krævede Rasmus Pedersen Jens Rasmussen idømt en skadeserstatning på 10 rdl., samt en bøde for voldsanvendelse.

Jens Rasmussens sagfører fremførte mange gode argumenter for, at Rasmus Pedersens skøde burde erklæres ugyldigt, men det lykkedes ham ikke at overbevise dommeren. Jens Rasmussen blev dømt til at betale den forlangte erstatning, men blev frifundet med hensyn til den forlangte bødestraf. Frifindelsen begrundedes med, at Jens Rasmussen havde rimelig grund til at tro, at han forsvarede sin hævdvundne ejendomsret.

Dermed var sagen dog ikke afsluttet. Mølleren appellerede til landsretten, idet han krævede sig selv frifundet for at betale erstatning og Rasmus Pedersen dømt til at betale sagens omkostninger.

Med hensyn til ejendomsretten kom landsretten til samme resultat som un-

Bagslusen ved Koppenbjerg savværk.

derretten. Det afgørende i sagen blev nu, at landevejen i 1837–38 var blevet flyttet lidt østpå. Den nye landevej blev anlagt på møllerens jord, og arealet, hvorpå den gamle havde ligget, fik mølleren naturligvis som en del af den erstatning, der tilkom ham. Derved var Rasmus Pedersens parceller blevet skilt fra landevejen, og han kunne ikke komme ind på sin jord uden Jens Rasmussens tilladelse. Derfor havde sidstnævnte ret til at hindre byggeriet. Landsretsdommen lød på, at begge blev frifundet for alle klagepunkter, og alle sagsomkostninger skulle betales af det offentlige.

Med denne dom af 28. april 1862 var det klart, at Rasmus Pedersen ikke kunne få megen fornøjelse af sit hårdt tilkæmpede jordegods. Men heller ikke Jens Rasmussen havde vundet nogen stor sejr. Han måtte herefter anerkende den andens ejendomsret. Men i det lange løb var det alligevel ham, der vandt. Den 22. okt. 1874 overdrog Rasmus Pedersen ham uden nogen som helst godtgørelse de to parceller.

Peder Jørgensen kunne derimod ikke glemme sit gamle nag. Striden med ham blussede op igen i 1874, dog ikke for retten, men ved forligskommissionen. Her afstod han arealet til Jens Rasmussen for en godtgørelse af 50 rdl.

Dagen efter dette forlig udstedte Rasmus Pedersen sit gavebrev, 1879 fik Jens Rasmussen et tilsvarende gavebrev fra Rasmus Rasmussens enke, og i 1883 et fra Christoffer Nielsen. Dermed nåede sagen om fiskehutterne at holde 40 års jubilæum, men der manglede stadig en parcel. Den blev der givet gavebrev på en gang efter århundredeskiftet.

Jens Rasmussens økonomiske forhold

Ifølge Peder Jørgensens klage over sogneforstanderskiftet i 1854 havde Jens Rasmussen store indtægter af sine møller, og det er nok ikke helt forkert. Ved samme lejlighed nævner Peder Jørgensen, at møllerens svigermor og hendes 4 slægtninge alle havde store gårde. Det er derfor sandsynligt, at møllerkonen, Karen Rasmusdatter, har arvet en del penge. Men sikkert er det, at Jens Rasmussen har arvet. Han var jo møllerslægtens eneste arving. Det viste sig da også, da døtrene var giftefærdige, at mølleren havde noget på kistebunden. I 1879 fik datteren Ane Cathrine Jensen udbetalt 8000 kr. i arv. Sønnen Johan Gustav Jensen har ikke fået mindre, og det samme gælder datteren Liffa Sine. Om hende kan oplyses følgende:

Hun er født 17.2.1846, blev gift 24.1. 1889 med købmand Hans Hansen, født 27.3.1849 i Assens.

Liffa Jensens arv bestod af en obliga-

tion på 8800 kr. + et udstyr, som omtales nærmere nedenfor.

Hans Hansen fik den 22.12. 1885 borgerskab som købmand i Assens med ret til at handle med brændevin. Om han straks derefter har startet en forretning, kan ikke oplyses her, men 30. dec. 1890 fik han skøde på matrikel nr. 347, Ladegårdsgade, Assens.

Det ser ud til, at møllerfamilien i Køng ikke har haft fuld tillid til Hans Hansens økonomi. For at Liffa Sine ikke skulle miste sin kapital og øvrige ejendele i tilfælde af, at hendes mand gik fallit, blev der oprettet en ægtepagt, hvis hovedindhold er:

Alt, hvad Liffa Sine Jensen har bragt med ind i ægteskabet af udstyr og kontanter, skal være hendes særeje. Hendes kapital opgives til 4000 kr., som er indeholdt i den ovenfor nævnte obligation. Møbler og andet udstyr nævnes i en

fortegnelse:
2 enkelte sengesteder med tilhørende madrasser, 1 enkelt klædeskab, 1 servante, 1 kommode med opsats og spejl, 3 stole med fjedersæder, 1 stor lænestol med broderet sæde, 1 poleret sybord, 1 symaskine, 1 stort blomsterbord, 1 egetræs dragkiste, 2 senges klæder, hver bestående af 1 overdyne, 1 underdyne og 3 hovedpuder, 15 par hør- og blårlærredslagener, 12 håndklæder, 10 duge af forskellig størrelse og kvalitet, 24 servietter, 1 stort pibebræt, 1 sofa på fjedre med brunt betræk, samt hele Liffa Sines personlige garderobe, forskellige nipsgenstande og prætiosa (?).

Hans Hansen gik konkurs ca. 5 år efter brylluppet. Kort før solgte han nogle løsøreeffekter til sin kones morbror, gdr. Henrik Rasmussen fra Melby. Mens kuratoren var ved at gøre boet op, kom Henrik Rasmussen og hentede de før nævnte effekter. Kurator protesterede, idet han hævdede, at tingene, som rettelig hørte konkursboet til, skulle give Henrik Rasmussen dækning for et lån på 270 kr., som han havde ydet Hans Hansen. Uoverensstemmelsen blev afgjort ved retten den 18. jan. 1895 til Henrik Rasmussens fordel.

Jens Rasmussens aftægtskontrakt
Selv om folk for 100 år siden levede uhyre nøjsomt sammenlignet med vore dages forhold, har der naturligvis dengang været forskel på fattiges og velståendes levevis. Dette ses da også, når man sammenligner Jems Ramussens aftægtskontrakt med en husmands. En husmand får f. eks. 2 tdr. rug, 2 tdr. maltet byg og en eller to skæpper af forskellige slags gryn. Jens Rasmussen skulle have 4 tdr. hvede, 3 tdr. rug og 3

tdr. byg. En husmand fik 56 pund smør om sommeren og 28 pund om vinteren, 64 pund røget flæsk, 1 kande mælk daglig om sommeren og ½ kande om vinteren. Jens Rasmussen fik 72 pund smør både sommer og vinter, en gris på 160 pund slagtet vægt og dobbelt så meget mælk som husmanden. Endelig skal nævnes, at husmanden fik 10 rigsdaler om året, mens Jens Rasmussen skulle have 100 rigsdaler (200 kr.).

Jens Rasmussens aftægtskontrakt lød i sin helhed som følger:

»I anledning af, at Møller Jens Rasmussen ved Skjøde af Dags Dato har overdraget mig Ejendommen Køng Mølle med Tilliggende, forpligter jeg underskrevne Mads Christian Jensen herved mig og efterfølgende Ejere af bemeldte Mølle til at udrede følgende Aftægt og Præstationer til anførte Jens Rasmussen og hans nuværende Hustru så længe de lever:

Til Aftægtsfolkenes udelukkende Brug og Benyttelse overlades dem hele det uden for Møllen liggende Hus ved Landevejen, som Ejeren, saa længe nogen af dem lever, skal vedligeholde i dets nuværende Tilstand med Spækning, Kalkning, Maling osv. eller i det hele paa Tag og Fag og forsvarligt i enhver Henseende baade ud- og indvendigt tilligemed de til samme hørende Indretninger.

Til Aftægtsfolkenes Underholdning skal Møllens Ejer levere dem om Aaret: 4 Tdr. Hvede, 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, som leveres med Halvdelen hver 1. Maj og 1. November, 1 Foraarsgris til mindst 10 Lispund (160 pund) slagtet Vægt, 1 Lam med Ulden paa til i det mindste 3 Lispund slagtet Vægt. Grisen og Lammet leveres om Efteraaret i den almindelige Slagtetid. Fremdeles leveres 12 Pund godt Smør om Maaneden, naar Aftægtsfolkene forlanger det, dog højst 4 Pund ad Gangen, 3 Fdkr. (ca. 13 l) Boghvedegryn hvert Kvartal, aarligt 1 Læs Strandsand og 1 Læs Bankesand. Fremdeles leveres Aftægtsnyderne 2 Kander sød Mælk daglig i Tidsrummet fra 1. Maj til 1. November og en Kande do. den øvrige Del af Aaret, samt det Øl, de Kartofler og Havesager, som de bruge i deres Husholdning. Til Ildebrændsel leveret Aftægtsfolkene aarlig 1½ Favn Bøgebrænde foruden den Tørv, de forbruge i Huset. Brændet maa af Møllens Ejer saves og kløves til Kakkelovnsbrænde og tillige med Tørven leveres indsat i Kuben.

Fremdeles skal Møllens Ejer bage og vaske for Aftægtsfolkene, naar saadant forlanges på passende Tider, og skal han tillægge Brændsel og Redskaber, samt i Sygdoms- og Alderdomstilfælde pleje, passe dem, give dem fri Læge og

Medicin samt holde deres Tøj og Lejlighed i Orden. Forlanger en af dem saadant, skal Møllens Ejer i Stedet for Pleje og den daglige Opvartning lønne og føde en Pige til udelukkende Betjening for Aftægtsfolkene, som selv kunne fæstne hende til almindelig Løn og afskedige hende. Naar Aftægtsfolkene forlanger saadant, skal Møllens Ejer med et godt Køretøj og en forsvarlig Kusk kjøre dem, hvorhen de ønsker.

Samtlige fornævnte Varer leveres i Aftægtsfolkenes Lejlighed, dog med Undtagelse af mælken, dersom de holder Pige, og skulle i enhver Henseende være gode og forsvarlige.

Hvad Møbler o.s.v., som Aftægtsnyderne formene at have Brug for i deres Lejlighed, ere de berettigede til at udtage fra Møllen, og falder disse Gjenstande tillige med deres øvrige Efterladenskaber ved deres Død til Deling mellem deres Arvinger efter Loven.

Naar Aftægtsfolkene ere afgaaede ved Døden, skal Møllens Ejer bekoste og besørge dem begravede efter Egnens Skik og Brug.

Indflytningen i Lejligheden sker den 1. Nov. dette Aar, til hvilken Tid Aftægten første Gang leveres.

Til Sikkerhed for denne Kontrakts Opfyldelse i det hele giver jeg, Mads Christian Jensen, herved Prioritet og Panteret i Kjøng Mølle med sammes Tilliggende, samt i de herpaa værende Bygninger og disses Assurancesummer næstefter de paa disse Ejendomme hidtil hvilende Behæftelser og med Opprykningsret efterhaanden som disse indfries, i hvilken Henseende bemærkes, at der paa Matr. Nr. 1 og 47 hviler tinglyst Gjæld paa 10.000 kr.

De omhandlede Præstationers samt de to Begravelsers Kapitalværdi ansættes til 5000 Kr.

Kjøng Mølle, den 12. Oktober 1883.

Jens Rasmussen.
Mads Christian Jensen.

Mads Chr. Jensen

Mads Chr. Jensen var ejer af Køng Mølle fra 12. okt. 1883 til 20. dec. 1920. I ca. halvdelen af denne periode måtte han yde den netop beskrevne aftægt. Det må have været lidt af en belastning, men da møllen har været i god gænge, har det været til at bære.

Efter Jens Rasmussens død, den 28. juni 1900, blev aftægtshuset en tid lejet ud til læge Bisgaards patienter, som kom langvejs fra for at blive behandlet. Det kan dog højst have varet 5 år, for i 1905 blev huset brudt ned.

Vindmøllen brændt

I 1901 brændte vindmøllen. Det fortælles, at kort før ilden opstod, havde der

været en »spritter« nede ved vandmøllen. Han ville naturligvis gerne have en skilling mod tørsten. Mølleren mente imidlertid, at »spritteren« havde fået nok at drikke og gav ham derfor ikke noget. Manden blev så fornærmet over denne afvisning, at han gik op og stak ild på vindmøllen, der brændte ned til grunden.

Petroleumsmotor

Der blev ikke bygget en ny vindmølle. I stedet for anskaffedes en petroleumsmotor, der blev anbragt i en lille tilbygning ved møllehuset. Motoren kunne ikke startes uden videre. Den skulle forvarmes i 15–20 minutter. Derefter skulle man dreje på svinghjulet, og motoren gik i gang. Den havde 10 hestekræfter og blev kun brugt som supplement til møllehjulet.

Elektricitetsværk

Omkring 1911 blev der indrettet et lille el-værk i Køng Mølle. Møllehjulet drev en dynamo, som opladede et akkumulatorbatteri på 40 celler. En akkumulatorcelle bestod af et firekantet glas, 7×20 cm i bunden og 26 cm højt. Glassene var fyldt med fortyndet svovlsyre, og i hvert glas var der to blyplader.

Dette el-værk leverede en årrække strøm til belysning i møllen og hos et par naboer. Anne Marie Møller, der i 1912 blev gift med Iver Peter Jensen Møller, har fortalt følgende: »Når der ikke var for meget vand i mølledammen, kneb det med at få batteriet ladet op, og så måtte vi jo spare på strømmen i møllen. Men naboerne, de brugte bare løs. De tænkte ikke på, at der kunne være problemer, men regnede vel med, at strømmen bare kom af sig selv.«

Iver Peter Jensen Møller

Iver Peter Jensen Møller havde Køng Mølle fra 1920 til 1957. Hans kone, Ane Marie Møller, har i 1978 fortalt følgende om dagliglivet i møllen omkring 1912 til 1935:

»Da jeg begyndte som møllerkone – det var jo i bestefars tid – da skulle det helst gå i den gamle skure. Da skulle folk jo ind at beværtes. De skulle have kaffe – eller hvis det var tiden, skulle de have frokost med øl og snaps. Og tobaksdåsen stod jo også på bordet til fri afbenyttelse.

Bedstefar bestilte ikke så meget, efter at han var blevet ældre. Han stod for det meste og snakkede med dem, der kom til møllen, og underholdt dem. Og hvis de skulle vente på deres sække, så skulle de jo indenfor. Jeg har lavet i tusindvis af kopper kaffe til møllegæster. I min mands tid blev der skåret noget ned på det, og også på øl og snaps.

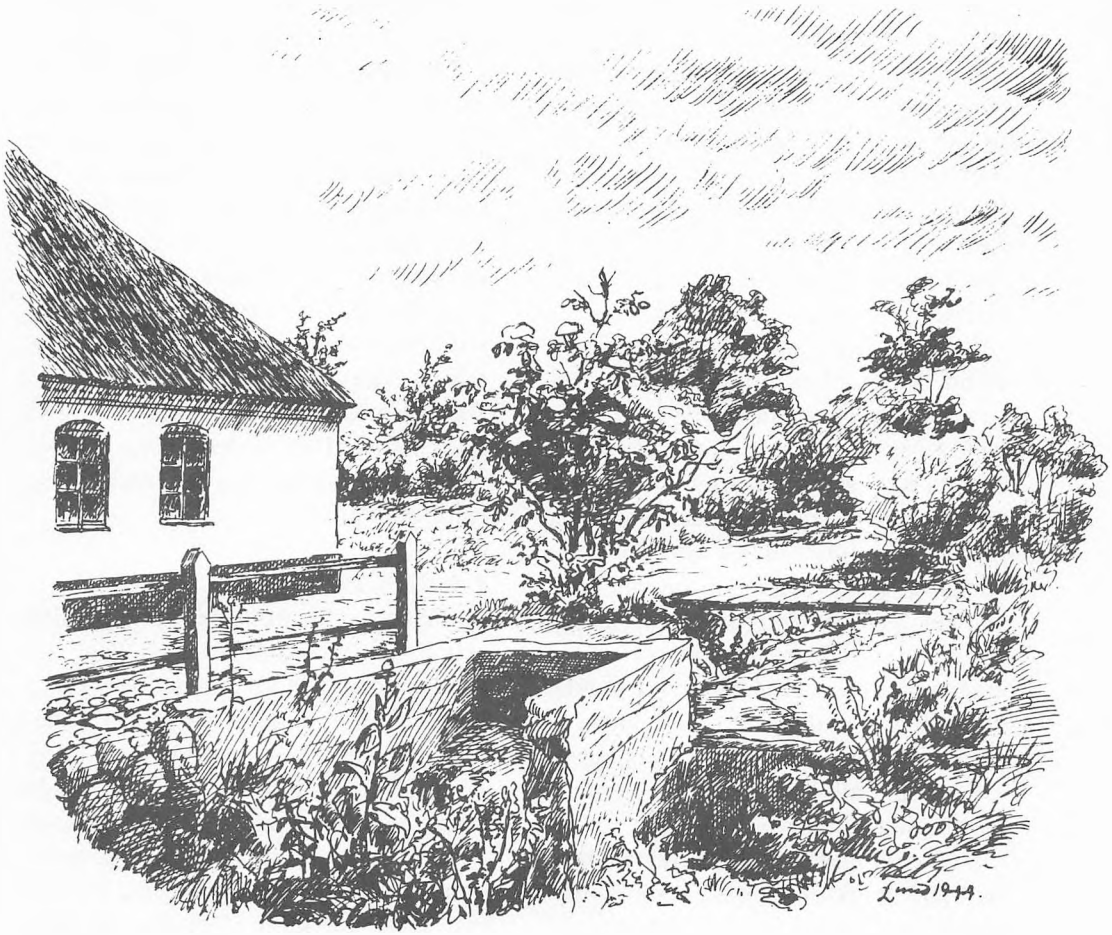

Hjulkarm og frisluse ved Alenbæk mølle

Jeg har altid haft en pige til at hjælpe mig i huset. Vi var jo temmelig mange mennesker i møllen: bedstefar og bedstemor og os to, pigen, en fodermester, en karl og en lærling i møllen,, og så fik vi et par børn. Mine svigerforældre blev et par og firs. De skulle efterhånden passes og plejes, og der var jo ikke noget der hed, at vi skulle have hjælp til det.

Jorden og kreaturerne passede min mand. Nå ja, i lang tid havde vi da også en fodermester. Heste havde vi jo også, både til markarbejdet og til at køre ud med hestevogn. Men jorden – der var vist ikke mere end 20 tønder land. Det var jo ikke nok til at leve på, men dengang skulle vi være nøjsomme. Møllen gav naturligvis også noget. Ellers kunne vi da ikke have klaret os, så mange mennesker. Men der var jo ikke de store penge dengang. De toldede jo med toldekoppen. Det var betalingen. Toldekoppen har vi hængende dernede på møllen endnu.

Vi havde ingen møllersvend. Bedstefar hjalp jo lidt til, men ellers havde min mand en læredreng. I bedstefars tid gjorde det ikke noget, at drengene fik en på kassen ude i møllen. Det havde man jo lov til. Og det fik de af bedstefar. Sådant er der jo ikke noget der hedder mere. Man må ikke røre dem med en finger. Men vore egne drenge, da de var mindre, de kunne godt få en.

I møllehaven var der to bøge, der var groet sammen og blevet til én stor. Ved den havde vi en træbænk, hvor vi sad og nød udsigten over mølledammen. En dag, da bedstefar sad der, kom Bent og ville fodre svanerne. Der var en afsats af cement, som de kunne lægge brødet på i stedet for at kyle det ud. Men det ville Bent, og så sagde bedstefar: »Det må du ikke, du falder i.« »Nej,« sagde Bent. Han skulle alligevel prøve, og så faldt han i. Det morede bedstefar sig rigtigt over, og han sagde: »Det har du rigtig godt af.«

Udvikling 1920–1940

I 1920'erne fik bønderne efterhånden selv kværne, og antallet af møllegæster blev mindre. Det medførte dog ikke, at møllens kværne kom til at stå stille. Dels malede Køng Mølle for Køng Brugsforening, dels købte mølleren korn, som han malede til mel og leverede til en grosserer i Odense. Leveringen skete med hestevogn og med mølleren selv som kusk. Det blev til flere hundrede læs, inden Køng Mølle i 1937 fik sin første lastbil.

Omkring 1930 var Køng Mølle begyndt at handle med foderstoffer, og det samme gjorde Køng Brugs. De to

virksomheder har nok fundet konkurrencen mellem dem uhensigtsmæssig, for de indgik den aftale, at Brugsen fik handelen med foderstoffer og kunstgødning, mod at Køng Mølle skulle male alt det korn, Brugsen skulle bruge.

Denne aftale blev ophævet den 17. Nov. 1936, og dermed kom der rigtig gang i møllens hestevogne og bilen. De bragte foderstoffer ud til bønderne og tog korn, som skulle males, med hjem. Desuden begyndte Køng Mølle omkr. 1938 at handle med kul, koks, briketter, petroleum og olie.

Offentlige hverv

I sidste del af ovennævnte periode var Peter Møllers sønner, Arne og Bent Møller, blevet fuldvoksne, så mølleren havde så god og solid arbejdskraft, at han roligt kunne påtage sig hverv i mejeribestyrelse og sogneråd. Der var ellers nok at tage vare på i møllen. Under krigen tog malingen nemlig et kraftigt opsving, fordi bønderne måtte spare på strømmen, og forretningen medbrændsel og foderstoffer voksede også.

Tyske overgreb

Som sognerådsformand fik P. Møller i slutningen af 2. verdenskrig nogle ubehagelige henvendelser fra tyskerne. En af dem lød således:

Krav fra den tyske Værnemagt til Køng Sogneraad

1. Værelser til 6 Officerer paa Hotellet.
2. Plads paa Hotellet til 20 Mand.
3. Plads til 66 Heste, hvoraf Værnemagten anbringer 44 paa Hotellet, medens Resten maa anbringes i Nærheden.
4. Plads til Anbringelse af 80 Mand i Landsbyen (i Skole eller Forsamlingshus).
5. 5 Kontorlokaler, der hvert skal indeholde Bord og Stole.
6. 2 store lyse Værelser til Sygehus.
7. Adgang til Mekanikerværksted.
8. Adgang til Smedje. Værnemagten medbringer selv smede samt Smedekul og yder Erstatning for Afbenyttelse.
9. Garage til 2 Personvogne.

I Tilfælde af, at Køng Sogneraad er villig til at gå ind paa en frivillig Over-

enskomst og anvise den tyske Værnemagt egnede Lokaler, erklærer den tyske Værnemagt sig beredt til at modtage disse Lokaler, samt ved deres Afrejse at yde Erstatning for Afbenyttelse.

Skulle i modsat Fald Køng Sogneraad vægre sig ved en frivillig Overenskomst, da vil den tyske Værnemagt træffe Foranstaltninger til Gennemførelse af dens Krav. I saa Fald vil Værnemagten i Kommunen beslaglægge de Værelser hos private Personer, som den maatte ønske, endvidere vil Værnemagten indkvartere sine Soldater i Privathjem i Køng Kommune, og beslaglægge og afbenytte Lokaler og Værksteder, hvor den finder for godt. Endvidere vil der ikke under nogensomhelst Form blive ydet Erstatning.

Under Forudsætning af frivillig Overenskomst vil Værnemagten nøjes med at indkvartere i Køng Sogn 106 Mand + 66 Heste. Skulle en frivillig Overenskomst ikke være mulig, vil Værnemagten selv bestemme Antallet af Soldater, der indkvarteres. Endvidere vil Værnemagten i Tilfælde af frivillig Overenskomst nøjes med en Indkvartering af 4 Ugers Varighed, men i modsat Fald bliver Indkvarteringen af ubestemt Varighed.

Endvidere forlanger Værnemagten opgivet Navnene paa samtlige Medlemmer af Sogneraadet, og de Medlemmer af Køng Sogneraad, der nægter at gaa ind paa en frivillig Overenskomst, vil blive afhentet og arresteret af Værnemagten, da den tyske Værnemagt under ingen Omstændigheder vil finde sig i nogen Form for passiv Modstand.

Der gives Køng Sogneraad Frist til at afslutte en frivillig Overenskomst til Torsdag den 16. November 1944 Kl. 10, i modsat Fald vil den tyske Værnemagt træffe sine Foranstaltninger. Svaret er at afgive paa Glamsbjerg Hotel Telefon Nr. 9 Værelse 8.

Køng, den 15. November 1944.

(Underskriften er ikke kommet med på kopien)

Den næste hilsen fra værnemagten går ud på, at kommuneskolen i Glamsbjerg vil blive beslaglagt. Denne gang er der ingen mulighed for en »frivillig overenskomst«. Med modtagelsen af denne skrivelse er ejendomsretten til skolen overgået til den tyske værnemagt.

Peter Møller arresteres

I slutningen af krigen, da sabotage og anden illegal virksomhed var på sit højeste, var tyskerne meget aktive med at opspore og afsløre medlemmer af modstandsbevægelsen. En skønne dag mødte de op i Køng og hentede Peter

Møller og frk. Kierstein, som var vor kommunesekretær. De blev anbragt på Husmandsskolen i Odense, medens deres forhold blev undersøgt. Selv om opholdet ikke blev af længere varighed, var arrestationen en forfærdelig forskrækkelse for familie og venner. Om løsladelsen fortæller Marie Møller:

Da de kom fri, gik de ind til automobilhandler Kronsbjerg, som sagde: »Vi kan nok se, hvor I to kommer fra. I må hellere komme ind og få en tår varm kaffe.« Så ringede de hjem og fortalte, at nu var de kommet ud. Så kørte doktor Herman Pedersen og Andersen ud og hentede dem. Imens blev der ringet rundt til folk i Køng og Gummerup om at hejse flaget. Det vidste doktor Pedersen jo, og hjemad kørte han over Dole og holdt oppe på Dolebakken, for at far og frk. Kierstein skulle se alle flagene.

Jeg havde fået fat på en kone til at hjælpe med at lave en bid mad, og om aftenen kom der nogle naboer for at fejre hjemkomsten. Så havde vi en helt god aften. Vi var jo glade over, at far var kommet hjem. Og der var så mange blomster, at hele spisestuen var fyldt.

(Denne beretning er taget fra et bånd, som Valdemar Hansen har optaget til Glamsbjerg Kommunes Lokalhistoriske Arkiv, vistnok 1979).

Indkvartering af flygtninge

Efter kapitulationen forsvandt de tyske soldater meget hurtigt. Flygtningene måtte vi derimod beholde nogle måneder. Blandt Peter Møllers papirer findes følgende instruks, udsendt af Danmarks Frihedsråds Lokalkomité for Assens:

Kost for flygtninge

Rugbrød: efter behov (dansk ration).
Grød af havre- og byggryn.

Gemysesuppe (kogt *uden* kød eller flæsk) af ærter, kartofler, kål el. roer.

Pølser. (Måske lidt mager ost).

Lidt kaffeerstatning (hvis det kan skaffes), *mindre* end dansk ration.

Desuden:

1) Svangre kvinder 1 liter sødmælk, 45 gr. smør.
2) Børn indtil 6 år ¼ sød + ¼ skummetmælk, 45 gr. smør.
3) Syge do.
4) Andre ¼ liter skummetmælk, 45 gr. smør.

Gruppe 1, 2 og 3: 1 á 2 stk. franskbrød (dansk).

En ny generation på vej

Efter krigen var der planer om, at Arne og Bent Møller i fællesskab skulle forpagte møllen, men i 1947 besluttede Arne Møller sig til at overtage en gård i Allerup. Året efter blev Bent Møller

gift med Ane Kathrine Broe, Mosegård, Gummerup. De flyttede ind i villaen, som netop var blevet bygget oppe ved vejen. I 1954 flyttede Peter og Marie Møller op i villaen, og de unge kom ned på møllen. Samtidig indledtes en 3-årig forpagtningskontrakt, og da den var udløbet i 1957, fik Bent Møller skøde på Køng Mølle.

Udvikling efter krigen

I 1947 nedlagde Carstensen, Glamsbjerg Hotel og Købmandshandel, sin afdeling med korn og foderstoffer, og Køng Mølle overtog hans kundekreds.I 1957 indrettedes et korntørreri i møllen. Det var det første tørreri uden for købstæderne, og de øvrige møller fra hele Fyn kom til Køng for at få tørret

Omkring 1960 overtoges Nårup Kornhandels kundekreds og halvdelen af kundekredsen fra Flemløse Handelshus. Det er ikke mærkeligt, at der opstod tanker om udvidelse af møllens bygninger. Det var imidlertid en periode med rivende udvikling på alle områder, så man kan tænke sig, at de første planer viste sig at være for kortsigtede.

I 1965 var overvejelserne tilendebragt. Man byggede den store silo og lagerbygning med kontor m.m. Den 21.8.1965 leveredes det første læs korn. Byggeriet var formodentlig planlagt til at foretages i flere etaper. I hvert fald blev det sidste pakhus bygget i 1972.

Køng Mølle var efterhånden vokset til et anseligt foretagende, idet også brændselshandelen havde udviklet sig. Det gjaldt naturligvis først og fremmest handelen med fyringsolie. Man havde først i 70'erne 2 oliebiler og 3 lastbiler.

På samme tid var det almindeligt, at man sagde: »Nu om dage går der »Muus«i alle møller.« I 1975 solgte Bent Møller da også sin korn- og foderstofforretning til firmaet Muus i Odense, da ingen af børnene ønskede at fortsætte forretningen.

Da der under krigen blev nok at se til i møllen og med kornhandelen, solgte man besætningen, men jorden beholdt man. Nu efter at korn- og foderstofforretningen er solgt, har Bent Møller købt Tjenergården af sin fætter, dvs. hans morbrors søn. Jorden er lagt til møllen, der med de 20 tdl., der før hørte til, nu har ca. 67 tdl. Til Tjenergårdens bygninger hører 7760 m².

Sammendrag af oplysninger om møllens kværne

1684 er der to kværne, der drives af to overfaldshjul.

1803 er der en rug-, en sigte-, en malt- og en grynkværn, der drives af to vandhjul.

1843: Møllen drives ved overfald og

har 5 kværne, nemlig 2 grubbe-, 1 rug-, 1 sigte- og 1 grynkværn.

Inventar i møllehuset: 5 baljer, 1 grubbebalje, 1 skæppe, 1 halvskæppe, 1 fjerdingkar, 3 grynsold, 1 melsold, 1 langt grynsold, 1 toldekop, 5 bikker, 3 sigtetruge, 1 stor sigte eller såkaldt solekasse, 4 skuffer.

Beskrivelse af vindmøllen

1844, 6. juli takseres vindmøllen af sognefoged Jørgen Hansen, brandfoged Peder Rasmussen og tømrermester Hans Jørgen Rasmussen, alle af Køng. (Håndskriften på det originale dokument er visse steder utydelig).

En hollandsk mølle bygget på murstensgrund. 4½ alen høj (fra sokkel til hat). Gennemsnitlig 14 alen i omkreds. Salgen (?) af fyr, 15 alen lang, 9½ tomme i tværmål. Hatten 9 alen i gennemsnit, omtrent 5 alen høj. To vindfang 33 alen i længde. Akslens længde 9½ alen, 23 tommer i gennemsnit af eg, en sedebom 9½ alen lang 16 tommer i gennemsnit. 7 vinduer og luger med beslag. For lidt stillingen (?) 3½ alen høj, beklædt med fjælle, forøvrigt tækket med strå. Sidestillingen af eg med fyr-omgang. 3 lofter af fyrrebrædder. 2 kværne og 1 ?-kværn af forskellig størrelse. Takseret til 3000 rigsbankdaler.

Møllens beboere gennem tiderne

1671 hed mølleren Hans Madsen. 1784 kaldes han Hans møller. 1776, 29. maj blev Lars møller af Køng begravet. Han har været fæster af Køng Mølle muligvis indtil Gustav Calmer købte den.

Folketællingslisten 1787

Gustav Møller ..... 39 år
Liffa Johansdatter ..... 37 år
Anne Marie Gustavsen ..... 15 år
Johan Gustavsen ..... 13 år
Mads Gustavsen ..... 10 år
Rasmus Gustavsen ..... 8 år
Hindrich Gustavsen ..... 2 år
(begravet 10.11.1787)
Rasmus Pedersen ..... 35 år
ugift

Folketælling 1801

I folketællingslisten er aldersangivelsen mærkværdigvis helt forkert. Her skrives den rigtige alder:

Gustav Calmar ..... 52 år
1. ægteskab, møller
Liffa Johansdatter ..... 51 år
1. ægteskab, husmoder
Marie Gustavsen ..... 29 år
ugift, datter
Johan Gustavsen ..... 27 år
ugift, dragon

Mads Gustavsen ..... 24 år
ugift, dragon
Rasmus Gustavsen ..... 22 år
ugift, søn
Hendrich Gustavsen ..... 11 år
(begravet 9.4.1805), søn
Anna Hansdatter ..... 28 år
ugift, tjenestepige

Folketælling 1834
Mads Gustavsen ..... 57 år
ugift, møller
Liffa Johansdatter ..... 84 år
enke, hans moder, husholderske
Johan Gustavsen ..... 60 år
ugift, hans broder, møllersvend
Tjenestefolk:
Jens Rasmussen ..... 24 år
ugift
Karl Madsen ..... 27 år
ugift
Engel Katrine Kristensd. ..... 60 år
ugift

Folketælling 1850
Jens Rasmussen ..... 41 år
fødesogn Haarby, møller
Karen Rasmusdatter ..... 34 år
fødesogn Køng, husmoder
Mads Chr. Jensen ..... 6 år
fødesogn Køng, deres barn
Liffasine Jensen ..... 4 år
fødesogn Køng, deres barn
Johan Gustav Jensen ..... 1 år
fødesogn Køng, deres barn
Jakoba Rasmusdatter ..... 21 år
fødesogn Køng, tjenestepige
Tjenestefolk:
Niels Peder Nielsen ..... 17 år
fødesogn Køng
Søren Pedersen ..... 23 år
fødesogn Køng
Anders Christensen ..... 15 år
fødesogn Haarby
Maren Jacobsen ..... 20 år
fødesogn Køng
Mine Kristensen ..... 18 år
fødesogn Køng

I auktionspapirerne fra 1843 nævnes:
Karlen Jørgen Larsen, drengen Christoffer Christensen, pigerne Karen Pedersdatter og Anne Larsdatter.

Lidt fra Marie Møllers hjem
Marie Møller har som nævnt indtalt et bånd til Lokalhistorisk Arkiv, hvor hun fortæller om sin barndom og ungdom, familie og hjem. På et bånd fortæller hun følgende:

»Jeg er fra en gård nede i Gummerup. Den ligger lige for BP-værkstedet. Den er malet rød, men nu er der ikke meget tilbage af den, kun et stykke af stuehuset. Det var en firelænget stråtækt gård med en port til gaden og en til

Mølledammen ved Koppenbjerg savværk.

marken. Den blev solgt under 2. verdenskrig. Der var noget, man kaldte gårdslagtere dengang. De solgte besætning og jord. Så stod de nøgne bygninger, og til sidst brækkede de længerne ned. Det var ellers gamle sulelænger. Det var egentlig en stor skam, at de blev brækket ned, men alt skulle gøres i penge. Dem, der købte stuehuset, har også brækket ned af det, men nu for nylig (1978) er det blevet solgt til så mange penge. Det gamle skidt. Det er så gammelt, så gammelt. Der var jernstænger for vinduerne oppe i storstuen.

Engang, da jeg var barn, var der kommet en ind for at stjæle. Man låste jo ikke så meget ved porte og døre. Han gik oppe i storstuen og rumsterede, og far og mor vågnede ved det. Far fik et lys tændt, og så kaldte han på hunden og gik op i storstuen.

»Hvad er det her?« sagde far, og manden havde jo ikke rigtig noget at undskylde sig med. »Pas på,« sagde far, »pas på ham.« Og manden begyndte at gå baglæns. Ja, han gik baglæns helt ud til vejen, og hunden fulgte med. Så det fik manden jo ikke stort ud af.«

Ovenstående er skrevet direkte af efter båndet, så man ser, at Marie Møller endnu i sit 94. år havde en enestående fortælleevne.

Et sagn fra gamle dage

I Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1926 i en artikel: »Sagn om sten i Assens amt« findes et sagn om en sten i Køng Mølles gård:

En gårdmand i Køng, der hed Rasmus Pedersen, var ualmindelig stærk. Han bar engang så stor en byrde af korn til møllen, at da han nåede mølledøren, revnede hans træsko, og han trådte formelig dybe mærker i stenene. I Køng Mølles gård ligger endnu en sten med en fordybning af en træskohæl. Der har før ligget en til ved siden af, men den er nu anbragt i broen over møllebækken, og i den var et lignende mærke. Evald Tang Kristensen har set stenen i møllegården. »Der er ganske vist et indtryk eller en hulning i den, men jeg kan ikke anse den for andet end en naturlig fordybning«.

En sandfærdig historie

Kloge mænd og koner har vi måske endnu i dag. Det afhænger af, om der stadig er overtroiske mennesker. Sådan mente en »klog« mand, som boede på Køng Højrup mark indtil sin død omkring 1885. Han havde studeret Henrik Smidts Lægebog og kunne med denne viden kurere mange sygdomme, både

hos mennesker og dyr. Slog det ikke til, så han sine folk an og foretog den slags hokus-pokus, som han mente, de ville tro på.

Mads Møller i Køng Mølle har fortalt: »Vi havde en syg hest, som ikke kunne stalle (lade vandet). Vi hentede Rasmus Hole, og da han havde set på den, skrev han noget op, som vi skulle hente oppe ved Anders Pedersen (købmanden), og det fyldte han i den. Så siger han: »Så skal vi have nogle gløder, så vi kan røge ud,« hvortil jeg svarede: »Nej, det tror jeg ikke på.« »Det gør jeg heller ikke, men folk vil i regelen have sådan noget, ellers tror de ikke på det,« sagde den gamle.

(Vestfyns Hjemstavn, bind 5, 1935, side 12.)

Slutning

Ved Køng Mølle ligger en smuk kampesten med indskriften:

HOLD NU STAND
DU EFTERMAND
OG LAD DET EJ FORDÆRVE

Der er vist ingen møller i Køng, der har været ude i så store vanskeligheder som Gustav Calmer. Netop derfor fortjener han stor anerkendelse,fordi han holdt stand, og derfor har han måske været et forbillede for sine efterfølgere.

Det er en kendsgerning, at alle efterfølgerne holder stand.

Søllested, den 23.7.1981.

Otto Reinholdt

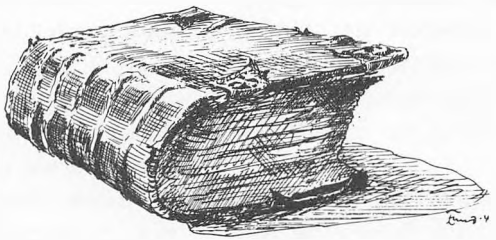

Køng mølles bibel, trykt 1589.

Om Haarby Mølles historie

Min fader, Rasmus B. Møller, var født i Haarby Mølle Mortensaften, 10.11. 1882. Om barndommen der fortalte både han og hans søskende ofte; men ellers kendte jeg ikke meget til hans slægt. Da jeg begyndte at få lyst til at vide noget mere om den, var han desværre for længst død. Sådan går det alt for ofte.

Jeg havde bare forestillet mig, at jeg ville kende mine egne forfædre, såvidt det nu var muligt; men helt naturligt gik det sådan, at jeg efterhånden blev fængslet af stedets historie og fattede interesse for den lange kæde af mennesker, som havde levet der gennem de skiftende tider. Det blev ligesom rimeligt også at indvie andre deri. Men først da tog det omfang!

Jeg vil da begynde med at præsentere møllen, som det gøres i Markbog nr. 528 fra 1683 (Rigsarkivet).

Det er ganske vist at foregribe beretningernes korrekte rækkefølge, og jeg udelader derfor møllerens navn; men det viser, hvordan det er gået til, at møllen kom til at ligge netop der, hvor der fra naturens hånd var betingelser for mølledrift.

Det udeladte kan læses i Årbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1931–36, side 716.

Haarby Mølle ligger synden for Byen. ..... Samme Mølle er bestaaende af 2ende offuerfals Querne, haffe sit Vandløb til Møllen udaf Weldekilde, som er udi Kyng sougen, och Waltofte March aff naagle Tørffue Moeser, fra Køngmøle Damb, saa Vandet af Naturen did haffe sit Løb, och ey did leddis. Samme Mølle kand male Winter och Sommer, dog med naagen Besuering om Sommeren, naar Tørchen ind falder, efftersom hand da med grauffning til Tørre Moeserne och Kilderne at Rendtze sig maa bemøede. Om Vinteren lider dend af stoer Tuang aff Wandet, ded at Quit bliffue for dets Offuerflødighed, Wad som da paa kommer.
.....

I sin visitatsbog omtaler biskop Jacob Madsen i Odense ud for 15.10.1589 Haarby Mølle med de ord: Haarby Mølle har 2 Querne.

Midt i næste århundrede faldt Svenskekrigene 1657–1660 med deres fortvivlende forhold og ulykkelige udfald. Det er ikke underligt, at der intet er at finde fra den tid.

Først med Assens Amts Matrikel 1664, Baag herred, Haarby sogn og by, dukker møllen atter frem.

Ejeren var da Vedtoftegaard, mølleren Hans Hansen. Afgiften var 16 tdr. rug, 26 ørter meel og 2 skpr. biug.

Mølleskylden blev sat efter møllestenenes størrelse, vandkraften og størrelsen af møllens opland.[1])

Få år efter døde ovennævnte møller, og 11.9.1671 bød Maren Hanses i Haarby Mølle til skifte efter sin salig mand, Hans Hansen møller, den 15. september.[2])

Vedtoftegaard ejedes på dette tidspunkt af Jacob Lindenov til Hundslund, hvis frue, Christence Tygesdatter Brahe, havde bragt ham Vedtoftegaard. Han ejede tillige Krengerup.[3]) Begge ægtefæller døde 1672 uden at efterlade sig børn, og de to Baagherredgårde kom som arv til Christence Brahes søstersøn, Claus Daa, som 1674 ægtede Sophie Amalie Lindenov. Hendes fader var en broder til Jacob Lindenov, og hendes moder var en datter af Christian 4. og Kirsten Munk og altså også søster til Leonora Christina.[4])

Haarby Mølle, som Claus Daa nu blev ejer af, var en god mølle. Et vidne, Madtz Madtzen i Akkerup, erklærede 28.10.1672 til tingbogen, at han, mens han var møller i Glamsbjerg Mølle, ofte havde været nødt til at køre sit korn fra Glamsbjerg til Haarby Mølle for at få det malet der. Fordi der så ofte var mangel på vand i Glamsbjerg Mølle, havde han opgivet at være møller.[5])

En god mølle var et sikkert pant for lån. Det skete for eksempel 10.9.1673, at Claus Daa til Næs og Vedtoftegaard udstedte en obligation og panteforskrivning til Thomas Ifversen (Carl), postmester og indvaaner i Assens, lydende på 1.000 Rdl. med påløbende rente 6% til 24. februar at erlægge. Og til des tryggere forvahring pantsatte Claus Daa efterskrevne jordegods, udi Fyhn beliggende, som ej til nogen anden pantsat er. Nemblig udi Baagherred, Haarby sogn og by, Peder Møller i Haarby Mølle. Skylder årlig 13 pund mel. Det øvrige jordegods var 2 gårde i Haarby, beboede af Laurids Nielsen og Hans Jensen, samt 2 i Køng.[6])

De få oplysninger om møller Peder Andersen, som boede og døde i Haarby Mølle, stammer fra tingbogen.[7]) Peder Andersen i Haarby Mølle solgte 3.6. 1672 på egne og søstres vegne til Hans Andersen i Haarby og hans trolovede fæstemø, Margrethe Laursdatter, den jordejendoms bondegaard i Haarby, som Hans Andersen nu iboer. Allerede 8.11.1673 er han død, og hans hustru, enken Maren Christoffersdatter, får i tingbogen en afkaldskvittering, som viser lidt om familieforholdene.[8])

Jørgen Hansen på Hornebøyd giver her kvittering for al arv, som hans hustru, Maren Pedersdatter, kan være berettiget til efter sin salig afgangne søn, Peder Andersen, som boede og døde i Haarby Mølle.

Det ser ud, som om Peder Andersen

var ung. Hans moder levede i nyt ægteskab. Hans søstre optrådte uden ægtefæller, og hans broder var trolovet.

Det kunne derfor nok tyde på, at enken ægtede næste møller, som i hvert fald havde en hustru med samme navn. Det var jo ofte sådan, man kom ind i en mølle.

Den til Thomas Ifversen Carl udstedte obligation blev udslettet 15.9. 1676. I 1682 ejede Thomas Ifversen dog en gård i Haarby: Jørgen Laursen, nu Laurs Lillebech, samt en i Akkerup: Peder Michelsen, nu Madtz Møller og Hans Michelsen.

Men Claus Daa havde planer om at sælge sine to Baagherred-gårde. Forhandlingerne fandt sted 22.7.1678 på Brahesholm (Vedtoftegaard). Derom melder Fynbo Landstings Skøde- og Panteprotokol:[9])

Claus Daa til Daaesborg, Brahesholm og Krengerup er i dag kommet til forståelse med velfornemme Hans Knudsen i Kiøbenhavn. – Skjøde på begge mine hovedgårde herudi Fyen beliggende, Brahesholm og Krengerup. Denne handel gik dog først endeligt i orden 15.12.1679; men da var det Claus Daas enke, Sophie Amalie Lindenov, der var sælgeren.

Claus Daa var nemlig 8.12.1678 blevet myrdet. En snigskytte, efter al sandsynlighed opfordret dertil af Sophie Amalie Lindenov selv, skød ham nær Daaesborg syd for Aalborg. Det er det nuværende Lindenborg.[10])

Deres ægteskab havde været højst ulykkeligt. Mistanken samlede sig nu om enken, og Claus Daas familie anlagde retssag. For dens udfald følte enken sig så nervøs, at hun lovede Claus Daas søster, Christence Daa, Vedtoftegaard, hvis hun selv måtte beholde det øvrige gods. Skønt hun senere kom på andre tanker, havde Christence Daa i hvert fald nået at få Haarby Mølle.

I 1681 ægtede hun Jacob Ulfeld til Væbnersholm og Kiærgaardsholm. Hans tyranniske og koleriske behandling af hustruen kulminerede, da han en dag skød hende rendehagl og kugler i livet og låret, så hun, forfulgt og desperat, måtte flygte ind i en skov, hvor hun gemte sig om natten, til hendes folk om morgenen kom hende til undsætning.[11])

Det kom ham dyrt at stå. Ved højesteret blev han 10.11.1686 dømt til for livstid at udbringes til Ostindien. Herfra kom han dog på Christence Daas forbøn hjem igen, men kun for at møde sin skæbne, idet han 1688 blev ihjelskudt på Skydebjerg i Baag herred. Hans navn nåede imidlertid at figurere i forbindelse med Haarby Mølle. Og man

må nok også gå ud fra, at rygterne nåede dertil og satte sindene i bevægelse.[12])

26.5.1687 blev læst Christence Daa, Jacob Ulfelds til Væbnersholm hendes obligation og panteforskrivning til Rasmus Laursen, byfoged i Faaborg. Han lånte hende 650 Rdl. i rede penge, og til forsikring pantsattes Haarby Mølle, som Laurids Jørgensen møller nu påboede. Byfogeden skulle tage sig betalt i møllerens landgilde.[13])

Efter Landmålingsmatriklen 1688 ses mølleren stadig at være ovennævnte Laurids Jørgensen. Christence Daa står som ejer; men der er tilføjet: »Nu Jens Lassen«. Denne notits viser sig også at have med Jacob Ulfeld at gøre. Han havde nemlig arvet Kiærgaardsholm sammen med baron Ejler Holck, som før 1680 solgte sin halvdel til landsdommer Jens Lassen.

I følge Trap VI, side 122, synes Jens Lassen 1688 at have ejet hele Kiærgaardsholm, formedelst et mageskifte med Jacob Ulfeld. Men efter at denne var blevet ihjelskudt på Skydebjerg, blev Kiærgaardsholm af Kronen først konfiskeret og derefter udlagt til hans enke, så hun altså igen blev ejer af Haarby Mølle.

Hendes anden mand, Magnus (Mogens) Kaas, skrev sig til Kiærgaardsholm, da han 16.3.1692 med »min og min kiæristes frie vilje og velberaad hu sælger til kgl.may. landkommissær udi Fyen og Langeland, Otto Pedersen (Himmelstrup), hans hustru og begge deres arvinger, efterskrevne jordegods beliggende udi Assens amt, Baag herred, Haarby sogn og by, Laurids Møller skylder aarlig 13 pund meel«.[14])

Otto Pedersens kieriste var Maren Bang, datter af biskop Niels Hansen Bang i Odense (død 1676). Biskoppen tilskødede 1675 sin datter Hollufgaard. Otto Pedersen var hendes anden mand. Han havde kun Haarby Mølle et halvt år, solgte den så igen. Men møllen har altså også hørt under Hollufgaard.

Denne gang var køberen den rigeste bonde i Baag herred, Christopher Hansen møller fra Stormgaard i Køng. Købet blev underskrevet i Odense 8.10. 1692. Som vitterlighedsvidne undertegnede amtsskriver over Odense og Rugaards amter, Rasmus Andersen, og kgl. may. raadmand og tolder i Odense, seigneur Jacob Møller.[15])

Denne Christopher Hansen Stormgaard var en foretagsom og dygtig bonde. Han vidste nok, hvad han gjorde, når han erhvervede Haarby Mølle. Han var sikkert bekendt med, til hvilken taxt møllerne på egnen var sat.

I Rigsarkivet findes en fortegnelse over vand- og vejrmøllers taxt i 1689. De to møller i Haarby sogn nævnes her.

Sarup mølle	står til 7.4. eragtes kan svare 4.6.
Haarby mølle	står til 16.7 eragtes kan svare 13.4.
Til sammenligning skal nævnes, at	
Kaals Mølle, Assens	står til 16.7. eragtes kan svare 11.4.
Strandmøllen, Assens	står til 16.7. eragtes kan svare 11.4.
Frederiksgave mølle	står til 28.2. eragtes kan svare 14.–.

Bønderne kørte ofte lange ture med deres korn for at få det malet i de møller, hvor tørke eller frost kun sjældent standsede hjulenes gang, og hvor de syntes, de fik en god behandling. Møllen i Køng havde det svært i den henseende. Den havde kun det vand, som Glamsbjerg mølle i forvejen havde betjent sig af. Og om denne mølle har vi jo hørt, hvad Madtz Madtzen udtalte i 1671.

Christopher Hansen ejede Haarby Mølle i 21 år, deraf de 15 med Laurids Jørgensen som møller. Christopher Hansen har været ud over det sædvanlige. Han døde 1715 og hans hustru, Kirsten Pedersdatter, 1730. Over dem findes i koret i Køng kirke en indmuret stentavle. Ligeledes mindes hans datter, Karen Møller, som døde i Haarby 1743. Hun var gift 1.g. med Morten Stub, forpagter på Søholm og broder til digteren Ambrosius Stub.

Laurids Jørgensen var sikkert blevet fæster af Haarby Mølle umiddelbart efter Peder Andersens død i 1673. Da begge hustruer hed Maren Christophersdatter, er det, i betragtning af den korte tid, Peder Andersen fik i møllen, muligvis den samme.

Laurids Jørgensen nævnes 20.6.1690 blandt de Haarby sognemænd.[16]) Gennem årene drev han som fæster det halve af Mosegaards grund, mens den anden halvdel var givet i fæste til beboeren, Peder Christensen.

Den 5.6.1698 købte Laurids Jørgensen gården af cancelli- og admiralitetsråd Jens Lassen. Han drev den til sin død først i året 1707. Da havde han været møller i 33 år.[17])

Der blev ifølge tingbogen holdt venligt skifte efter ham 7.2.1707. En afdød broders børns formue indestod som arv i møllen.[18])

Enken og arvingerne skødede 18.8. 1707 den halve Mosegaard til Hans Nielsen, som havde tjent i møllen hos sin farbroder.[19]) Han solgte den dog snart igen til Christopher Hansen i Køng. Af skødet, dateret 28.1.1708, fremgår det, at Hans Nielsen nu var

blevet møller i Hattebæk Mølle under Damsbo, Jordløse sogn.[20]) Han underskrev med egen hånd og havde eget signet. 5.2.1708 blev han i Jordløse viet til Margrethe Pedersdatter.

Den ny møller hed Lars Andersen. Fredag 20.7.1708 blev ifølge Køng kirkebog Laurs Andersen i Haarby Mølle og Maren Christophersdatter i Stormgaard copulerede efter Kgl. tilladelse udi Stormgaard.

Christopher Hansen havde en datter, Maren, født 1693 i Køng. Er det hende, eller er det Laurids Jørgensens enke, der her gifter sig for tredie gang?

Christopher Hansen, som jo havde købt Haarby Mølle i 1692, ejede den, til han 27.2.1713 solgte den til Niels Christensen Nørager, borger og kiøbhandler i Odense.[21]) Efter ny matrikel 13 tdr., 4 skpr., 2 fjk.. Skylder årligen, som betales til Philippi Jacobi dag, tretten pund mel. Det siges udtrykkeligt, at det kun er møllen uden Mosegaard, som nu sælges.

Ejendommeligt er det, at købesummen overhovedet ikke oplyses. Men herom skriver Lotte Jansen (De fynske godsarkiver, side 13): »Med alle mulige forbehold kan man antage, at skøder indtil nogle årtier ind i det 18. århundrede ikke oplyser købesummer og ikke specificerer ejendommene, men blot fortæller, hvem de tilhører.«

Niels Christensen Nørager stammede fra Durup i Gislum herred i Jylland. Han havde været justitsråd Jens Lassens fuldmægtig og var endnu 9.7.1705 »virkelig i hans tjeneste.«[22]) På Jens Lassens vegne havde han sikkert ofte været i Haarby, hvor denne jo ejede jordegods. Nørager løste 5.9.1708 borgerskab i Odense: Lidet kornhandel. Det passede således godt i programmet at købe en god mølle.

Hans hustru var Catharina Christensdatter Friis. Efter Niels Nøragers død[23]) beholdt hun i 8 år møllen, men solgte den 25.10.1722 til sin søn, Christen Nielsen Nørager.[24])

Han var gift 1.g. med Mette Jørgensdatter Møller, enke efter tolder Jacob Mortensen, i hvis embede han allernådigst blev antaget 9.3.1729. Han blev tillige rådmand og senere, da han blev gift 2.g. med Martha Nobel til Sandholt, blev han kancelliråd.

I skødet fra moder til søn ses det, at møllen i Haarby havde fået ny møller, Niels Rasmussen. Mellem 1713 og 1722 må denne forandring være sket.

Christen Nørager solgte 9.4.1726 Haarby Mølle igen.[25]) Uden tvivl kom det til at koste ham mange bryderier, at det blev til Bild Madtzen. Han var ikke nogen helt almindelig person.

Af Faaborg borgerskabsprotokol fremgår det, at Bild Madtzen, født i

Sdr. Broby, 31.1.1718 tog borgerskab og angav at ville ernære sig ved sejlads. Vi er nu nået frem til den Store Nordiske Krigs tid, hvor søens folk fra en lille by som Faaborg kom ud for mange farlige og drøje oplevelser, og hvor mange gode skibe gik tabt.

Da Bild Madtzen 25.8.1717 blev viet til Catharina Jørgensdatter, og da deres første søn, Jørgen, blev døbt i Faaborg, boede de altså der. Ved disse fester har venner som Conrath (Hansen Piil) til Jens Erreboes nok opvartet med fortællingen om, hvordan hans principals galliot 9.8.1717 på en rejse fra Travemünde var blevet bordet af officerer og mandskab fra en snau med navnet Snapop. Den var oven i købet dansk. De ødelagde, stjal og gav hug og slag til snauens mandskab og passagerer (handelsfolk).[26])

Sådanne oplevelser har Bild Madtzen nok også haft. Måske har han af og til haft heldige rejser, hvor han har tjent gode penge. Det synes at være gået fremad for ham i disse første år. Han boede på Torvet, og da hans næste lille søn, Madtz, blev døbt 12.9.1723, blev han båret af edle seigneur, borgmester Jørgen Jacobsens kieriste.

Som borger og indvåner i Faaborg betegnedes Bild Madtzen stadig, da han 9.4.1726 blev ejer af Haarby Mølle.[27]) Han kom dog straks fra starten i lidt for stor afhængighed af Christen Nørager, idet han kom til at skylde ham 1400 Rdl. af købesummen på 1660 Rdl., og Nørager havde derfor stadig møllen i pant for obligationen på restbeløbet.

Vitterlighedsvidner var Rasmus Jørgensen, borger og skomager i Odense, og Christen Rasmussen, møller i Dahls Mølle, (Vantinge sogn).

Da Chr. Nørager selv 9.6.1728 lånte 800 Rdl. af cammerråd Foghs enke, Birgitte Fugl på Brobygård, blev Bild Madtzens obligation på de 1400 Rdl., dateret 9.4.1726, givet i pant som 1. prioritet.[28])

24.9.1728 lånte Bild Madtzen ifølge tingbogen 500 Rdl. af sin svoger, graveren ved Sct. Petri kirke i København.[29]) Han ville nemlig med det første afhente nogle møllesten i Sverige og gav svogeren 19 gode møllesten i pant samt 2. prioritet i sin ejende og iboende mølle. Endnu sejlede han altså. Og han blev ved med at låne penge.

Samme dato tinglæstes et lån fra prokurator Lorens Pedersen i Odense på 600 Rdl.. Denne fik 3. prioritet i Haarby mølle og 2. prioritet i de 19 møllesten!

Også husdyr og bohave pantsattes, og det giver et interessant indblik i dette hjem at se, hvor velforsynet det var med gedigne og værdifulde møbler og ting.

Der var bryggerkedel med hat og piber, 4 lispund. 4 kobberkedler, 2 lispund. Masser af ensartede dyner og puder. 16 par lagner og 16 duge. 6 ryslæders stole, himmelsenge, nye møbler o.s.v. I »Om Haarby sogn II«, side 57–58 kan man tage et skøn over det.

Det begynder at se alvorligt ud, thi nu, 4.10.1728 haver Christen Nørager indfunden sig i Haarby Mølle.[30]) Bild Madtzen føler også alvoren, og han sørger for at have sin hustru ved sin side, da begge indstændigt beder om delation. Enden bliver, at Nørager lader sig persvacere (overtale) på to betingelser.

1) 1. november skal tilgodehavende renter og anden gæld betales, hvorimod kapitalen kan blive stående uopsagt til den i obligationen bestemte tid.

2) Der har gået rygter om, at Bild Madtzen skulle være sindet at bortfæste møllen; men han erklærer herved, at Haarby Mølle hverken er solgt eller bortfæstet til nogen.

Fire dage senere stævnes han igen, denne gang af forpagter Mouritz Exing, Løgismose, som forlanger 172 Rdl. 5 Mk. betalt.[31])

Da Bild Madtzens gæld til sidst var steget til 2116 Rdl. 2 Mk., kom han sikkert til at lide Navn i sit Bo og måtte være glad for løftet om nødtørftigt ophold hos en af sine kreditorer. [32]) Han skal dog senere være kommet til Odense.

Christen Nørager endte altså med at gøre udlæg i Haarby Mølle og fik den senere tildømt på Fynbo Landsting, så det nu stod ham frit for at afhænde den igen. Det skete 1.7.1732.[33])

Den nye ejer var Jens Michelsen, nu boende i Brangstrup (Bramstrup) Mølle. Vitterlighedsvidner var Boe Knudsen, bager i Odense, og Søren Jensen, kobbersmed i Odense.

En ny møller, Jacob Knudsen, havde allerede fæstet møllen af Chr. Nørager 8.4.1731.[34]) Han havde betalt 200 Rdl. i indfæste og skrevet under på, at han skulle reparere møllen og holde den i forsvarlig stand. Da nu møllen var solgt, om man så må sige hen over hovedet på ham, følte han det sikrest at begære udmeldt 4 mænd til at syne møllens brøstfældighed. Denne udmeldelse blev den nye ejer 1.8.1732 stævnet til at påhøre.[35]) Det skulle vise sig at være en fornuftig foranstaltning.

Allerede 2 måneder senere, 3.10. 1732, anlagde Jens Michelsen nemlig sag mod mølleren for 1) møllens brøstfældighed, 2) om elletræer og skovhug, 3) om begængelse mod Jens Michelsens bud.[36])

En større vidneforklaring angående møllens brøstfældighed blev tinglyst 13.2.1733.[37]) Da denne protokol er ble-

vet indbundet, er de første blade gået tabt. De første 4 spørgsmål af 16 mangler; men heldigvis findes alle 16 svar fra de to tilstedeværende synsmænd, så man kan regne ud, hvad det har drejet sig om.

Det siun, som spørges om, er det siun, som Jacob Knudsen lod tage om møllens brøstfældighed, som de selv var med at giøre. Nogle gange har de været hos, mens reparationen er sket, men altid iche.

Hans Christensen svarede, at han er en møller (i Glamsbjerg mølle) og kan bygge nye møller, og Hans Broemand (i Sarup) kan tømmerhåndverch, kan giøre og forstaar at giøre, hvad omspurgt er. De var begge lige gode om at taxere og tør paatage sig at bygge en mølle.

De vidste ikke, hvor længe siden væggene var opsatte; men de var vaade. Tømmeret havde ingen skade taget, frosten beraadner ey tømmer, thi væggene var klinede til gavns.

Da de først siunede møllens brøstfældighed, var der ikke paasat saadanne brædder, men væggene stod øde og aabne. Brædderne var af fyr og eg, ligesom de kiøbes i kiøbstaden. Knaghjulet var forsvarligt og velindrettet til møllen. De havde ikke været hos, da hjulet blev kiøbt, men vidste, at saadanne hjul koster trenesyv og derover. (3×7 lod sølv).

Hvad arbejdslønnen angaar, har de taxeret alle ting saadan, som de selv ville have derfor, i fald de det skulle lade giøre.

Den ny dør, som Jacob Knudsen haver ladet giøre, maatte Forbus[38]) og vide, hvoraf den er bleven giort – om de ikke har set, at kort forhen har været paa samme stæd hængende en god dør med fyrrebrædder, beslag og slaa, og om de ikke ved, hvor den er af bleven? De svarer, at da de først siunede, var der ingen dør. Nu vurderer de 3 døre, 2 af fyr og 1 af el.

Om nogle gamle knaghjul svares, at der havde været nogle, som var ganske itzige og ubrugelige og ey til andet end at brændes.

Nogle gamle sigteslaug erklæredes udslidte og ubrugelige, og Jacob Knudsen havde selv anskaffet nye.

Hans Broemand udtalte sig angaaende en omspurgt aalekiste. Den er afflyden ved sidste storm, tøebrud, og ligger ved Morten Friis hans hauge. Han ved, at Jacob Knudsen har anskaffet en ny.

Af væggene i møllen var altså mange, som før havde været ganske åbne, fornyet af Jacob Knudsen, ligesom tagene var tækket med den ansatte langhalm.

De to mænd måtte også besvare

spørgsmål om, hvorvidt noget arbejde var lavet af nyt eller gammelt jern. De svarede hertil, at arbejdet så ud som nyt jern, men kunne se ligesådan ud og være lige så godt, om det var gjort af gammelt jern.

Mændene måtte også udtale sig om tre skruesæt. De var sadte siden sidste siun, som er siunlige endnu, og ringere kand ingen giøre dem, end som i siunet anført. De to skrueborde var en stilk udi det ene gjort af bøg. de andre af eg og bordene af fyrre, naflerne af eg. Egetømmer er det bedste slags træ; men bøgen bruges saavelsom andet træ, naar man intet andet har, og de kunne saa meget nærmere sige, efterdi de havde talt alle stk. og vidste, at de tilsammen kunne giøre 20 hele stk..

Jacob Knudsen vandt 5.6.1733 sagen og fik 29 Rdl. 3 Mk. 14 Sk. i erstatning. Dog måtte han af med 10 Slettedaler for nogle træer, han uden tilladelse havde fældet.[39]) Han havde forlængst ønsket at komme bort fra Haarby Mølle og havde tilbudt at vige pladsen for Jens Michelsen selv, hvis han blot måtte få de 200 Rdl. igen, som han havde betalt Nørager i indfæste. Håbet herom holdt ham en kort tid tilbage; men 10.8.1736 var han i hvert fald ikke længere i Haarby Mølle.[40]) Muligvis opholdt han sig senere på Arreskov Mølle. Ingen vidste det rigtigt.

Jens møllers hustru i Bramstrup Mølle, (Dorthe Rasmusdatter), var endnu fadder i Nørre Lyndelse 1736; men 12.6.1737 er der et sikkert tegn på, at Jens Michelsen nu var i Haarby.[41]) Denne dato erkender nemlig Jens Michelsen i Haarby Mølle, ejer og boende samme sted, at være skyldig til Rasmus Pedersen i Høysgaard 200 Slettedaler capital, ... og for at denne desto tryggere kan være, pantsætter Jens Michelsen herved bemeldte Haarby Mølle, hvorudi sal. Niels Holms enke i Ryslinge, Gertrud Andersdatter Lücke, er panteprioriteret for cap. 300 Rdl.

Vidnerne er forpagteren på Tybrind, seigneur Hans Bryde, og Jens Michelsens svoger, Iver Rasmussen Møller, boende i Odense.[42]) Den Dorthe Rasmusdatter, som 1740 og 1742 er fadder i Haarby kirke, begge gange ved dåb af Søren Hansen Balles børn med hans 1. hustru, Anna Mortensdatter, er sikkert også den ny møllers hustru.

Fra året 1736 er der bevaret en meget interessant lille bog: Kirchebog over stolestaderne i Haarby kirche efter den ligning, som blev gjort den 4. december 1736 og derpå erhvervede tingsvidner over samtlige sognemænds formening om stolestadernes inddeling som således, at den ældst-fæstende-bunde skal have gangstadet alle tider, og at deres koner skal ligeledes sidde, som de er

ældst gift in summa karle og piger derefter. Det lidt snavsede og slidte omslag gør tydning vanskelig; men indeni er det klart og letlæseligt.

Som supplement til Haarby kirkebog, der først begynder år 1730, er denne lille bog meget værdifuld. Her ser man nemlig byens beboere passere forbi og sætte sig på deres faste pladser, om man så må sige efter rang. Her kan man nikke genkendende til sin egen tiptiptiptipoldefader, Lars Nielsen i stolestade nr. 5. Her finder man også, ligeledes på mandssiden, Haarby mølleren i gangstadet i stolestade nr. 13 og hans hustru i nr. 10 på kvindesiden.

Ud for pladsen på 6.bænk på »Pulpitudet«, som der står, får man øje på navnet: Bild Madsen i Sarup. Det kan næsten ikke være andre end den forhenværende ejer af Haarby Mølle, som nu må nøjes med denne meget lidt eftertragtede plads.

Som så ofte før er man taknemmelig for at kunne hente oplysninger om det daglige liv i Haarby i Tingbogen. Ganske vist kan det virke lidt ensidigt med de mange stridigheder; men det giver nogle farverige billeder, som man kan lære meget af. Mange personer kommer ind i billedet, mange brikker falder på plads.

Adam Poulsen Fugl var fra 17.8.1729 degn i Haarby. Derefter var han fra 23.12.1746 til sin død 24.2.1764 præst i Snoldelev. Han ses at have været en virksom og herlig, måske lidt nævenyttig person. Tingbogen viser os hans forhold til 3 møllere i træk.

Med Bild Madtzen stod han tilsyneladende last og brast i dennes ulykke. I hvert fald var han 27.7.1730 med til at skjule en del af dennes effecter og møbler for Nørager ved at bringe dem op på naboens, Søren Lindegaards loft.[43])

Jacob Knudsen og hans hustru havde ligeledes haft hans sympati[44]); men med Jens Michelsen kom han i retssag. Degnen stævnede 14.7.1741 mølleren for at give ham for lidt i offer ved de kirkelige højtider.[45]) Imens møllen havde en fæster, havde degnen altid fået 2 Mk. – »og det kan ikke være rigtigt, at en proprietarie og bemidlet mand skal ofre ringere end den fattigste mand i sognet«.

Ved midsommer-gudstjenesten var et brød og en ost sædvanligvis taxten; men møllerens hustru havde sidst kun givet et brød og 2 Sk.

Jens Michelsen blev vred og stævnede degnen.[46]) Der fløj skrappe ord i luften: »Gå fanden i vold med Jeres 2 Sk. og køb lus og brændevin for dem«.

Afskedssalutten fra Adam Fugl var også skarp: »Før boede der gode, ærlige

folk i møllen, som man kunne få sin rettighed af, mens I er noget afskum for Jer selv og noget pach«.

Degnen blev dog dømt til at tilbagekalde sine fornærmelige ord ved en god erklæring.[47]) Efter at han længe havde kviet sig ved det, krøb han til sidst til korset og erklærede, at han ikke vidste dennem andet at påsige, end hvad kristelige, ærlige, skikkelige folk egner og anstår. Dertil kom over 6 Rdl. i omkostninger. Og de kunne være vanskelige nok at betale for en degn i de dage, hvor lønnen ofte bestod af offer og naturalier samt græsning til en ko og nogle får. Folk ville nødigt af med deres penge. Degnen sloges både for sig selv og for de allerfattigste i sognet, som med forventning så hen til disse højtidsgaver af ost og brød.

Jens Michelsen derimod kunne holde hovedet højt og give afkald på at modtage erstatning. Heller ikke han havde nemlig i sinde at ende sine dage i Haarby Mølle.

Der findes i Holstenshus godsarkiv en kontrakt nr. 2, som efter tidens skik højtideligt indledes: »Udi Den Hellige Trefoldigheds navn haver jeg, Jens Michelsen, og min hustru, Dorthe Rasmusdatter, contraheret og bortsollt Haarby Mølle med al dens herlighed og tilligelse til Friedrich Haar på efterfølgende conditioner.«

»Møllen tiltræder Friedrich Haar førstkommende 1. maj 1743 i den stand, den da forefindes, dog efter løfte, at den ej forinden på bygninger tilføjes nogen forsættelig skade.«

»Rugsæden lægges af sælgeren, men betales af køberen. Der skal medfølge en kaabertoldkop, 4 bicher og 2 grynsold uden betaling.«

»Købesummen er 1950 Rdl. dansk courant. Deraf har Friedrich Haar i dag betalt 120 Rdl.. Resten, 1830 Rdl., betaler han dagen førend tilkommende Woldborgdag, 30.4.1743.«

Jens Michelsen sikrer sig: »Når således den sidste skilling med den første mig, Jens Michelsen, er betalt til førbemeldte dato, overleverer jeg, Jens Michelsen, Friedrich Haar Haarby Mølle med dens bygning, tilliggende grund og maleverch; men ifald betalingen skulle fejle, er kiøbet ophævet og de nu i dag af Friedrich Haar betalte 120 Rdl. derved forbrudt til mig, Jens Michelsen, uden nogen vederlag.«

Det gik sikkert ikke, thi endnu inden tiltrædelsesdatoen oprandt, underskrev Jens Michelsen 17.4.1743 et nyt skøde.[48])

Han beboede og ejede da stadig Haarby Mølle, men solgte den nu til oberst Godsche Ditlev von Holsten, stamherre til Holstenshus og herre til Langesøe.[49]) Købesummen var 2000

Rdl. grov Courant, og Jens Michelsen erholdt fuld betaling. Det var jo noget ganske andet.

På skødet blev der vedføjet en erklæring: »Da og på møllen og dens tilliggende ingen videre gæld hefter end de 200 Slettedaler, dem jeg strax skal indbetale til vedkommende (Rasmus Pedersen i Høysgaard) og udi protokollen lade udslette« – så kom den sag også ud af verden.

Jens Michelsen kunne således forlade Haarby Mølle som en holden mand med mange penge på lommen.

11.12.1743 udlånte han penge til Hans Peiter Hagendahl, boende på Peirupgaard (Orte sogn), som tilstod ret vitterlig gæld skyldig at være til velagte mand, Jens Michelsen, nu residerende her i Peirupgaard, den summa 800 Rdl.

Capital og renter blev tilbagebetalt, og obligationen annulleredes 22.6.1746. Jeg har ikke yderligere eftersporet Jens Michelsen. Dog kan det måske interessere, at såvel Nøragers som Hans Hagendahls navne er at finde blandt fadderne til Iver Rasmussen Møllers børn, døbt i Sct. Knuds kirke i Odense 1729 og 1730. Iver Rasmussen Møller var broder til Jens Michelsens hustru, Dorthe Rasmusdatter. Alle fire familier har altså kendt hinanden.

Friedrich Haar kom alligevel til Haarby Mølle 1.5.1743; men kun som fæster. Den kontrakt, som han i forventning om at blive ejer havde underskrevet med sit karakteristiske F.C.Haar, kom til at ligge i Holstenshus godsarkiv.

Friedrich Carlsen Haar var søn af skovrider i Rytterdistriktet, Carl Haar, og hustru, Barbara Knudsdatter. Forældrene boede indtil 15.7.1728 på en ryttergaard i Ubberud sogn, »Dyregravvæde« kaldet. Den stod for hartkorn ny matrikel ager og eng 7.6.2.2. og skov 4.–.2.2.

Denne gård overlod faderen, som allerede på det tidspunkt benævntes »den forrige skovrider«, strax formedelst alderdom og svaghed til sin søn.[50])

Forældrene boede siden da i »Grøftebjerghus«, Vissenbjerg sogn. Her døde skovrider Haar 1745. Af skiftet ses det, at Friedrich var eneste efterladte søn og arving. Det var dog ikke noget rigt bo, thi der blev holdt auktion, for at moderen kunne have noget at leve af.[51]) Hun døde i 1752, og da var midlerne »opspist«.[52])

Friedrich Haar var gift med Kirsten Sørensdatter. I Ubberud kirke døbtes 17 s.e.Trin. 1729 deres datter Maren. Faddere var skovrider Haar og hustru, Madtz Bang, Madtz Gundese, Karen Filstrup og Jørgen Hansens hustru i Højbjerg. Denne Maren Friedrichsdatter vil vi få mere at høre om.

På »Dyregravvæde« fødtes døtrene, Barbara (1731), Carolina (1732), Carolina (1733) og Johanne (1735).

Efter 9 år i denne gård fæstede Haar 16.7.1737 en gård i Assenbølle og et hus i Bred, Vissenbjerg sogn.[53]) Her fødtes 2 sønner. Sørens dåb (ca. 1738) kan ikke findes, idet kirkebogen senere blev ødelagt ved brand; men Jens' navn 1740 er lige netop blevet reddet.

Det var fra Assenbølle, Friedrich Haar kom til Haarby. Her døbtes 1743 sønnen Hans. Alle fadderne var nu fra byen. Søren Balles 1. hustru, Anna Mortensdatter, bar barnet. Faddere var Søren Lindegaard, Jens Larsen, Peder Ellegaards og Rasmus Rasmussens hustruer. (sidstnævnte hed Bodil Larsdatter og var min tiptiptipoldemoder).

En datter Kirsten døde 1748. Men en ny Kirsten døbtes 1749 og blev båret af sin ældste søster, Maren, da nygift. Faddere var da: Henning Henningsen, kromand i Strandby, Peder Ellegaard, Niels Pilegaard, Mikkel Madsen og Søren Lindegaards unge døtre.

Friedrich Haar gav sig straks med energi til at arbejde på at få bragt skik på Haarby Mølle. Den var nemlig i slet tilstand, da han kom dertil. Tag og vægge, ovn og skorstene var brøstfældige. Han skulle jo gerne kunne bebo den med sin store familie og få sit udkomme og belønning for, hvad han anvendte af penge på denne opgave.

Gnidningsløst kom forholdet til Holstenshus' fuldmægtig, Morten Leth, ingenlunde til at gå – og derfor er det altså igen takket være Tingbogen, at vi kender noget til det hele.[54])

Peder Holgersen, som var tømrermester i Haarby, blev beskæftiget med at indsætte nyt vandhjul og ny vandrende. Tillige reparerede han malekarmen og maleværket.

Husmand Lars Jensen, nu i Ørsbjerg, som af håndværk var tømmermand, tjente i møllen det første halve år, Haar var der. Han var da med til at indlægge en ny sten og isætte en ny aksel i den lille kværn. Han lagde også fodstykker af nyt tømmer under den søndre og den østre længe.

Peder Holgersen var også med, da øverste del af den nordre længde hus, ca. 10 fag, blev nedbrudt og igen af Haar opbygt. Det var så brøstfældigt, at beboerne ikke kunne være der tørt i regnvejr, men måtte stå op om natten og flytte.

Tækkearbejdet blev udført af husmand Hans Pedersen Mose fra Akkerup, som oplagde nye ellelægter og derpå tækkede taget med 40 traver langhalm, begge dele købt af Haar.

Også en ny svinesti blev opført.

Hans Ebbesen af Haarby, som havde kendskab til, hvor slet møllen var, da Haar kom dertil, kunne vidne, at nu var møllen i meget bedre stand.[55]) Det var den fordelagtigste tid for møllen, og det var mange år siden, der havde været en sådan søgning. Denne anerkendende omtale af Haars indsats blev fremsat 11.3.1746.

Men hvad havde ikke alt dette kostet! Materialer, arbejdsløn, håndværkere på kost, tabt fortjeneste, når møllen var ude af drift. Faktisk havde Friedrich Haar forbygget sig. –

Holstenshus var jo ejeren – og ikke Haar. Skatter og afgifter skulle betales. Det var Morten Leth ansat til at holde øje med, og han var streng. Ham blev det også, som 7.1.1746, da Holstenshus stævnede Friedrich Haar angående møllens forsiddelse og for restancer, kom til at optræde i forskellige ubehagelige roller.[56])

Restancerne var oprindelig af Morten Leth udregnet til 250 Rdl.[57]) Han havde jo nok allerede mange gange forgæves været i Haarby for at fordre dem betalt. Det var især de kongelige skatter, det var galt med.

Så kom den skæbnesvangre dag, da Morten Leth kom for at foretage sequestration i møllen og sætte Friedrich Haar og hans familie ud.[58]) Fuldmægtigen stod i møllerens stue og læste op og sagde, at mølleren den aften måtte male, hvad der var på kværnen; men inden dagens aften derefter skulle han gå ud af møllen og intet have af møllen eller gods, som der var, og tilføjede derhos til den, som nu har møllen, at han næste dag, efter forretningen var sket, skulle antage sig møllen og kværnene og svare til, hvad der var.

To mænd, som var til stede, Thor Hansen fra Voldtofte og Ole Jensen i Filstrup, gik frem og tilbød sig, at hvad Friedrich Haar blev skyldig, ville de svare til og betale. Enten det var inden 4 dage eller 4 uger kunne vidnet ikke forklare, fordi der var sværm af børnene, som græd, og møllerens hustru.

Morten Leth tog ikke mod de to mænds tilbud, Inden aften skulle pengene være betalt, ellers kunne det ikke hjælpe.

Næste dag, 13.12.1745, blev de sat ud.[59]) Denne beretning skyldes Søren Hansen Balles 1. hustru, Anna Mortensdatter. Hun var blevet hentet af børnene for at trøste deres moder, som græd, og havde således hørt og set alt.

Nu var hun med sin mand og en anden Haarby-gårdmand, Christopher Hansen fra Mosegaard, kaldt i retten for at vidne. Disse to familier var de nærmestboende naboer, trofaste og hjælpsomme.

Det viste sig, at de to gårdmænd,

opfordret dertil af Haar, havde været på Langesø for hos kammerjunker von Holsten at tale hans sag og bede, om han måtte få sit gods igen. Tillige havde de bedt kammerjunkeren om hjælp til Haars to døvstumme børn, så de kunne komme på hospital. Den ældste søn, Søren, og datteren Carolina havde denne sørgelige skæbne.

Et tilbud fra »Slottens møller« (Frederiksgave) om at købe eller fæste møllen var også blevet drøftet på Langesø. Han ville i så fald give Haar 100 Rdl. i afståelse og lade familien få fri husværelse i møllen.

Skønt kammerjunkeren fandt, at dette var et godt tilbud, kom det dog ikke til nogen afgørelse, idet der tilsyneladende var en anden inde i billedet nu.

Nogle måneder senere, 29.7.1746, faldt der dom i denne sag. Udsættelsen af møllen kendtes ulovlig.[60])

»Ifølge fæstebrevet af 1.5.1743« skal mølleren igen, inden 15 dage, indsættes som fæster. Han skal have 20 Rdl. i erstatning, Haarby sogns fattige 4 Rdl., og for hver dag udover 15 dage det varer, før Haar er genindsat, skal herskabet betale ham 1 Rdl.. Restancerne, som Morten Leth før havde opgivet til 250 Rdl., erkendes nu ved kvitteringer kun at være 50 Rdl.

I al den tid, siden Haar blev sat ud af møllen, havde han ikke haft nogen vis bopæl, men havde måttet søge »logemente« hos hvem, han det kunne få for penge eller gode ord.[61]) Alligevel ville han ikke, da Morten Leth kom til stede i den anledning, tage imod møllen og stå til ansvar for den.[62]) Han ville, at den skulle leveres ham ved lovligt syn, hvor herredsfogeden var til stede. Morten Leth lod da 2 medtagne vidner skrive under, pakkede papirerne i sit rejseskrin og kørte derfra.

Først 1 år efter, 14.7.1747, stævnede von Holsten mølleren og forlangte syn og taxation. To uvildige mænd udpegedes, nemlig Jørgen Erichsen, møller i Puge Mølle, og Christen Tømmermand fra Køng.[63])

Atter gik 1 år til 5.7.1748. Da havde Friedrich Haar fået en ny prokurator, Bles fra Odense.[64]) Han erklærede, at von Holsten ikke havde overleveret møllen i den stand, han burde, så mølleren straks kunne begynde at tjene penge og betale, hvad han skulle. Nu var han en fattig mand, aldeles sat tilbage af alle disse processer.

Bles krævede erstatning til Haar, som stadig protesterede mod at antage møllen i den brøstfældige tilstand, hvori den nu var.

Der havde allerede i 1746 været tale både om salg og bortfæstelse af møllen; men først 3.10.1748 kom der en løsning,

som synes at have været en god udgang. På denne dato udstedtes der et regulært fæstebrev.[65])

At så mange år var gået med denne proces med Holstenshus kræver en kort redegørelse.

Den var startet under oberst Godsche Ditlev von Holsten (1674–1745), stamherre til Holstenshus og herre til Langesø.

Efter at han i en del år som officer havde deltaget i adskillige udenlandske krigshandlinger, bl.a. Den spanske Arvefølgekrig, var han 1709 afgået som oberstløjtnant. Først derefter giftede han sig 1.3.1709 i København. Hans hustru var Elisabeth Sophie Knuth.

Han var en dygtig og myndig godsejer, men havde mange processer. Under processen mod Friedrich Haar døde han.

Hans søn, Adam Christopher von Holsten (1717–1801)[66]) blev hans efterfølger. Vedel Simonsen kalder denne »en elsker af processer«. Derfor er det intet under, at det kørte videre i samme spor.

Men retfærdigvis skal også oplyses andre ting om ham. Han var en myndig, usædvanlig dygtig og virksom godsherre, der ikke blot øgede og forbedrede sine godser, men også på enhver måde søgte at fremme sine bønders vel.

Han var en af de første, som udflyttede og udskiftede bøndergårdene. Han anlagde veje og hegn og modarbejdede bøndernes drikkeri. Ham skyldes denne udtalelse: »Bonden er et menneske ligesom alle andre, hvorfor skulle han da ikke have og nyde den fulde frihed som andre mennesker«?

Men endnu var han kun lige begyndt.

–

Det omtalte fæstebrev af 3.10.1748 indledtes således: »Jeg, Adam Christopher von Holsten, stamherre til Holstenshus og Langesø, hans kgl. mayestæts bestalter kammerjunker, hermed tilstår at have stæd og fæst, ligesom jeg hermed til Laurs Andersen, barnefød i Brødegaard på Frederiksgave gods, derfra han med lovlig og rigtig pass er dimitteret, stæder og fæster min i Haarby sogn beliggende og tilhørende mølle, Haarby Mølle kaldet, som forrige beboer, Friedrich Karlsen Haar, til hannem godvilligen opladt og afstået haver, formedelst han med bemeldte Friedrich hans datter er forlovet, hvilken mølle, som udi nye Landmålingsmatrikel er anslagen for hartkorn mølleskyld: 13.4.2.–., ager og eng –.2.1.1. bemeldte Laurs Andersen er tilsagt i fæste på livs tiid at beholde på følgende conditioner.«

Jeg tillader mig at uddrage f.eks., at

Friedrich Haars restancer, siden han sidste gang kom i møllen, skal betales. – Landgilden er 100 Rdl. – Alle skatter skal svares i rette tid.

Punkt 3 lyder: »At jeg giver ham til fæste træ 1 eg og 1 bøg og siden behjælper ham til møllens reparation, ligesom jeg behjælper andre mine bønder med fornøden egetømmer, heri sauglønnens betaling og 1 mølleaxel.

Derimod skal den fæstende være forpligtet på egen bekostning denne tømmer at anvende på møllens reparation til dens istandførelse, der skal ske inden 3 à 4 års forløb, og dermed skal gøres anfang, så snart vejrliget dertil er bequem ... holde maleverchet med alt, hvad dertil hører og dependerer samt møllens bygning stedse i forsvarlig stand, at samme stadig kan stå og passere for et fuldkommen siuhn.«

Morten Møller i »Slottens Mølle« og Søren Balle var vitterlighedsvidner. Derved føler man sig ret tryg. Disse to kendte bedre end de fleste til forholdene omkring Haarby Mølle og vidste, hvad der var realistisk muligt for en ung fæster at gå ind til.

Godsherren viste nu forståelse for, at det ville tage tid at få Haarby Mølle i ordentlig stand. Det synes at være lykkedes. Under Holstenshus gik møllen ind i en lang, rolig periode, som varede lige til 28.9.1877, da den blev solgt til møller Rasmus Nielsen, og yderligere fortsatte, til nye tider satte ind på den anden side århundredskiftet.

Hvad der blev af Friedrich er lidt uklart. Da Madame Barbara Knudsdatter, hans moder, 1752 døde i Grøftebjerghus i Vissenbjerg sogn, blev der holdt skifte efter hende.[67]) I dette forekommer en oplysning om sønnen.

Hans hustru, Kirsten Sørensdatter, havde for års tid siden spurgt, at hendes mand på hans rejse herhid fra Holsten var død. Og skulle være arvinger, når Friedrich Haar måtte være død, hans børn, som var: Søren 14 år, Jens 12 år, Hans 7 år, Maren 23 år, Barbara 21 år, Carolina 18 år, Johanne 16 år og Kirsten 3 år.

Var han måske allerede borte, da Kirsten ved dåben 1749 blev indskrevet i kirkebogen som »Friedrich Haars hustrus datter«? Og hvor og hvordan døde han?

Kirsten Sørensdatter fik i den første møllers tid indtil 1763 en afgift, som var tillagt hende efter ihændehavende bevis, men måtte senere slås for den.[68])

Den ny møller, Lars Andersen, var født i Brydegaard ca. 1722 som søn af smed Anders Hansen og hustru Karen Larsdatter. Deres ældre søn, Hans Andersen, »var måske møller i Brydegaard«, hvor han 26.4.1742 fæste et sted under Frederiksgave gods.

En datter, Mette Andersdatter, blev 15.11.1737 i Dreslette viet til Rasmus Mikkelsen i Nellemose.

Lars Andersens bryllup med Maren Friedrichsdatter Haar fandt sted i Haarby kirke 29.1.1749. De to gik nu ind til et travlt liv; men det synes, som om det lykkedes for dem, så at normale tilstande lidt efter lidt etablerede sig i den gamle mølle. De fik med årene 5 døtre, alle døbt i Hårby.

Karen (1749) blev båret af faderens broder i Brydegaard Hans Andersen hans hustru. Kirsten (1751) blev båret af Jens Larsens hustru i Haarby. Maren (1754) blev båret af Johan Snedevinds hustru (Barbara Hellesen gift med kromanden i Haarby), Anne Cathrine (1756) ligeså. Margrethe (1760) af jomfru Groth fra Akkerup (præstens datter). Fadderne var gode, solide gårdmænd fra byen og deres hustruer.

Lars Andersen fik også lyst at prøve på at drive landbrug ved siden af møllen. På en auktion 11.8.1756 i Madame Selmers gård i Assens blev en bondegård i Haarby Lars Andersen tilslagen for 67 Rdl. pr. tønde hartkorn. Gården stod for hartkorn 6.7.3.2. og svarede årlig i landgilde og hovning 14 Rdl. 4 Mk. Det var den gård, som beboedes af Laurs Rasmussen, der selv ejede bygningerne.

Der blev straks udbetalt 100 Rdl. til Madame Selmer. Resten, 368 Rdl. 1 Mk. 14 Sk. skulle falde 11.6.1757. I mellemtiden døde Madame Selmer imidlertid, og Lars Andersen kunne ikke få de stridende arvinger til at modtage pengene og give ham skødet. Kammerjunker Adam Christopher von Holsten foranledigede da, at pengene 25.4. 1758 deponeredes i Kiøbenhafns Banque. Mølleren havde på denne måde retten på sin side, da han besluttede 15.11.1760 at sælge gården igen til Peder Madsen i Haarby. Videre gårdkøb dristede denne forsigtige møller sig ikke ud i.

Lars Andersen døde i Haarby Mølle 1763, 41 år gammel. 9.6.1763 påbegyndtes boets registrering.[69])

Enken, Maren Friedrichsdatter, var selv til stede med sin laugværge, Johan Snedevind i Sandholts Mølle. Den forhenværende kromand i Haarby havde nemlig 18.2.1757 fæstet denne mølle.[70])

Som formynder for de 5 umyndige døtre i alderen 4–14 år mødte Søren Balle.

Hjemmet i møllen havde 3 hyggelige stuer: dagligstuen med 8-dages uhrværk og stor kiølle kackelovn, den mellemste stue og den øverste stue. Der var spisekammer og bryggerhus med indmuret bryggerkedel.

Overalt var der gedigne møbler, chatol, kister, bænke og forskellige faconer

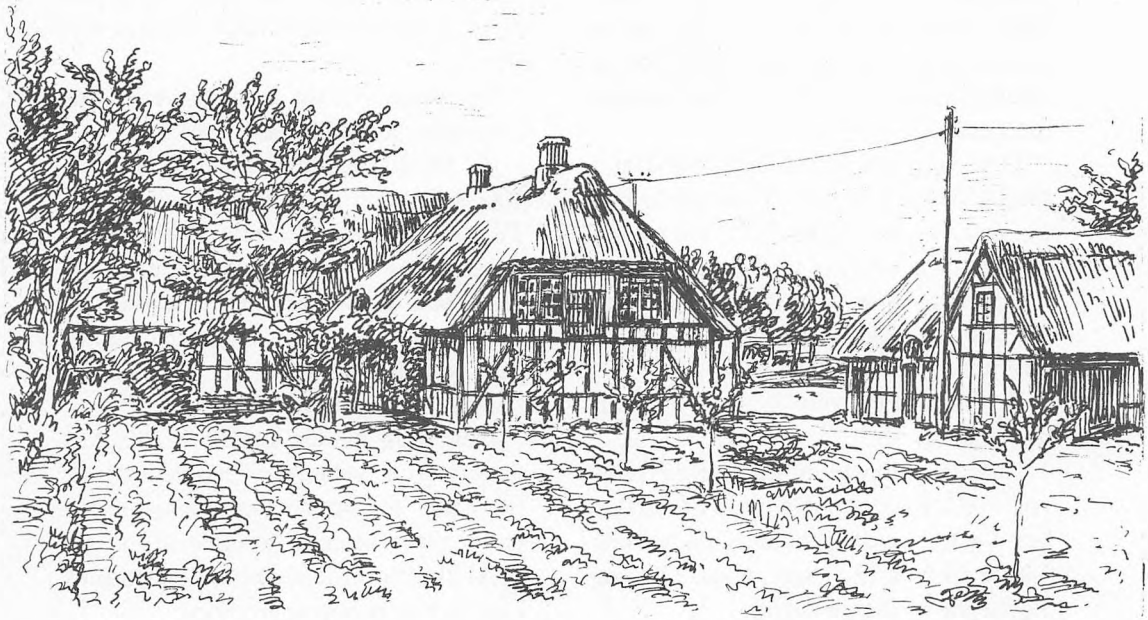

på borde, hovedsagelig af eg, men også af fyr, ask eller birk. Der var fyrbækkener, lysestager, dørslag og kedler af messing, tragte og fyrfade af kobber, fade, tallerkener og tepotte af tin og en lakeret tedåse. Både i den mellemste og i den øverste stue var der himmelsenge med omhæng.

Den salig mands klæder bestod af 1 blå klædeskjol og vest, 1 grå klædeskjol og vest, 1 hvid sertut,[71]) 2 par skindbukser, 1 hvergarns brystdug, 1 skindhue, 1 hat, 1 par støvler, 1 par sko med spænder, 6 skjorter, 5 særke og 3 par strømper.

Er det ikke en rolig, beskeden mands tøj?

I gården tilhørte en gammel færredsvogn og 2 hopper på 10 og 14 år herskabet. De øvrige dyr, en hingst på 18 år og 2 køer på 6 og 12 år samt 6 får, 3 lam og 3 grise var møllerens egne.

I gården nævnes også, men uden vedføjede priser, 2 mølleaxler, som ligger ved stampen, og 6 egeplanker til bro. Det er første gang, man støder på dette, at der nu også er stampemølle på stedet.

En stampemølle var altid regnet for at være medvirkende til en møllers velstand.

Heldigvis hvilede der ingen voldsomt tyngende gæld på boet.

Til Mads Møller på Filstrup skyldtes 100 Rdl., som stammede fra 3.1.1763. Til Lars Pedersen i Lindegaard i Haarby skyldtes 40 Slettedaler, lånt på afvigte Sct. Knuds marked. Til Rasmus Larsen i Bukkerup, sikkert en møllegæst, skyldtes 39 Rdl. 5 Mk. for smør og flæsk samt rede penge.

Den salig mands søster, Mette Andersdatter i Nellemose, havde 45 Rdl. til gode af nogle børnepenge, hun havde givet broderen at opbevare.

Af kreditorerne ønskede kun Rasmus Larsen sine penge og fik dem.

Herskabet lod møllen syne for brøstfældighed.

Denne beløb sig til	63 Rdl. 3 Mk. 8 Sk.
Synets afholdelse	4 Rdl.
Inventaret, vognen og de 2 hopper	27 Rdl. 4 Mk.
Den resterende afgift	50 Rdl.
Herskabets pretentioner	145 Rdl. 1 Mk. 8 Sk.
Rasmus Larsen	39 Rdl. 5 Mk.
Andre omkostninger	5 Rdl. 1 Mk.
Gæld	190 Rdl. 1 Mk. 8 Sk.

Boet var vurderet til	256 Rdl. 3 Mk. 2 Sk.
Der var således tilbage til enken og de 5 børn at dele	66 Rdl. 1 Mk. 10 Sk.
Det gav til moderen	33 Rdl. 13 Sk.
Til hvert barn	6 Rdl. 3 Mk. 12 1/5 Sk.

Lidt har også sin ret.

Skiftets endelige slutning fandt sted 27.8.1764. På denne dag var enken til stede med sin tilkommende mand, Niels Christensen. Han tilkendegav og forsikrede at have betalt de 39 Rdl. 5 Mk., som boet skyldte Rasmus Larsen i Bukkerup. Skiftets gæld var dermed ude af verden. Børnenes arv skulle blive stående uden renter, til de blev myndige efter loven.

Niels Christensen var ikke uden midler. Han ejede en gård i Taarup i Indslev sogn, Vends herred. Denne havde han 21.6.1763 købt af Rasmus Madsen på Kierbyholm. Gårdens hartkorn var 6.5.–.–., og den beboedes af »over Hans Hansen«, som årlig i landgilde og hovningspenge svarede 25 Rdl.. Prisen var 900 Rdl., som blev betalt på denne dag.[72])

Samtidig blev der med beboeren, Hans Hansen, indgået en kontrakt,[73]) hvori Niels Christensen lovede, at hverken han eller hans eventuelle arvinger ville opsige eller bebo gården, så længe Hans Hansen selv levede. Derimod måtte denne, når året 1766 var forbigået, hvis han skulde ønske det, bekomme sin iboende gård for samme købesum, 900 Rdl..

Sammen med Niels Christensen underskrev Rasmus Mortensen og Hans Madsen, begge af Voldtofte.

Da Niels Christensen nu fik brug for rede penge i forbindelse med sine fæste- og giftermålsplaner, lånte han 11.6.

1764 hos Anders Madsen i Bukkerup 400 Rdl., for hvilke gården i Indslev sogn stilledes som sikkerhed.[74]) (Denne obligation blev 16.12.1768 annulleret, idet den var kvitteret for kapital og rente 22.6. næst tilforn).

Fæstebrevet med Holstenshus blev underskrevet 19.8.1764 og indfæstningen, 250 Rdl., betalt. Alt var således fra den ny møllers side bragt i orden, så han kunne tage Haarby Mølle i besiddelse.[75])

Niels Christensen var fra Voldtofte i nabosognet Flemløse. Her var han døbt 11.6.1721 som søn af Christen (Rasmussen) Rendberg eller Reynbech og hustru, Maren Nielsdatter. Han var således ikke nogen helt ung mand, da han 25.2.1765 i Haarby kirke ægtede den nu 36-årige møllerenke, Maren Friedrichsdatter Haar.

I forgængerens tid var der blevet arbejdet flittigt på at få møllen sat i stand. Der meldes ikke om retssager, og man må gå ud fra, at de opgangstider (mellem 1750 og 1800), som det danske landbrug og dermed møllerne kom ind i, også blev Haarby Mølle til del.

Niels Christensen synes at have haft sans for penges værd. Søgningen var god. Meget kan ikke have ændret sig, siden en indberetning fra Søholm 26.6. 1761.[76]) Deri siges om Uglebjerg Mølle, at både tilløbsrende og mølledammen er så tilgroede, at den kun kan male en kort tid om foråret. Det er også galt i Køng og Glamsbjerg møller, og om Sarup Mølle i Haarby sogn siges: »Den skulle forrette gårdens (Løgismoses) og en del af bøndernes maling, når den ikkun havde vand. – Dens 2 querne, møllehus og malekarme er ganske forfaldne. Dens møllemænd har måttet drage til andre«. Skønt man gerne ville forskåne bønderne for de lange køreture, måtte de finde sig i en sådan besværlighed.

Den ny møller fik de gamle, udslidte heste udskiftet med nye, unge, grå. Den ene, en hingst, har nok også været en attraktion for møllegæsterne.

Livet gik sin gang i Haarby Mølle, og der var sikkert stor glæde, da der ret snart efter brylluppet blev født en søn, Christen. Ved dåben blev han båret af Madame Hullegaard (kromandens hustru). Søren Balle mødte atter som fadder sammen med gamle Mads Hansen, Jørgen Ploug, samt Christopher Moses og Peder Madsens hustruer af Haarby.

Fadderen Jørgen Ploug stammede ligesom mølleren fra Voldtofte. Herfra var han 1744 kommet til Haarby for at indgå ægteskab med Maren Andersdatter, som netop var blevet enke efter Rasmus Pedersen i Haarby. Hun stammede selv fra Voldtofte.

En datter, Birthe, blev døbt 5.6.1768.

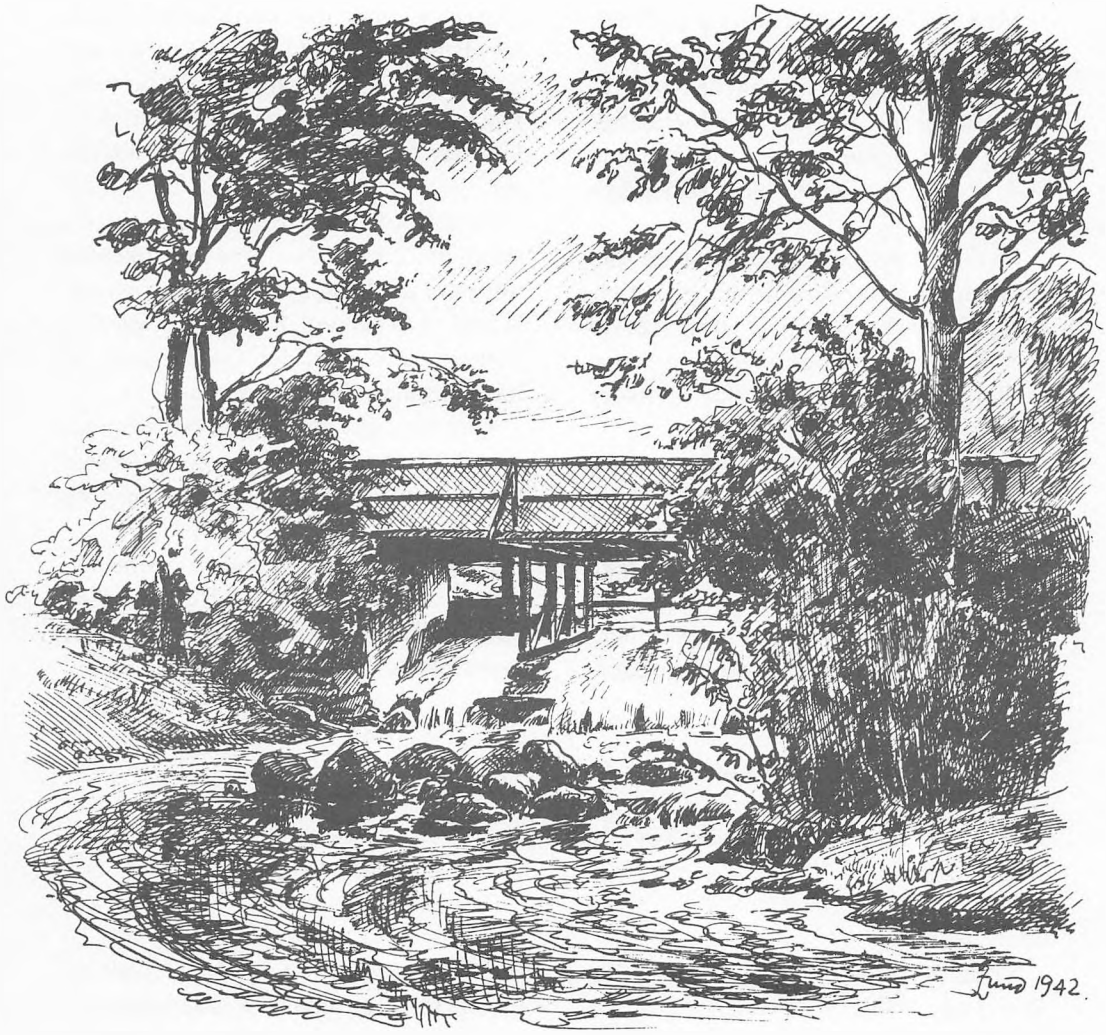

Hårby mølles bagsluse.

Men lige som alt så lyst og godt ud, døde Niels Christensen ... 1769. Det blev alt for kort tid, han havde i møllen, og den arme Maren Friedrichdatter måtte igen igennem alle formaliteterne ved et skifte. Dette blev påbegyndt 16.11.1769.

På de to børns vegne var til stede som formynder Lars Rasmussen, selvejerbonde i Haarby, som blev antaget dertil af skifteretten, »siden ingen fød værge er her i landet boende eller opholder sig.« –

Som laugværge havde enken antaget Rasmus Rasmussen, gårdmand i Haarby. De to værger var brødre. Så blev da igen alle møbler og effecter i boet registrerede og vurderede.[77]) Man kan kende dem igen, derfor forbigås de her.

Vender man blikket mod dyr og redskaber, ser man dog værdifulde fornyelser. En grå hingst (4 år) 14 Rdl. En grå hest (4 år) 12 Rdl. En beslagen færredsvogn 20 Rdl. En arbejdsvogn 16 Rdl. Det har været virkelig gode anskaffelser.

På loftet lå 36 Tdr. tærsket rug til en værdi af 72 Rdl.. Når man betænker, at udbyttet dengang sjældent kom op over 3 fold, 1 til udsæd, 1 til afgifter og 1 til bonden selv, var det faktisk godt at have et sådant forråd liggende.

Der var også andre tegn på velstand. I en kiste lå skødet på gården i Taarup til en værdi af 900 Rdl. samt en pose med 333 Rdl..

Men ved møllen kunne brøstfældigheder stadig påvises. Ved en lejlighed som denne, hvor alt blev gået nøje efter i sømmene, konstateredes det.

Maleværket trængte til ny sten	50 Rdl.
Stampemøllen trængte til nyt hjul	8 Rdl.
Udhusene, reparationer og nyt tag	6 Rdl. 6 Mk. 12 Sk.
Begravelsen	30 Rdl.

Trods alt blev der dog at arve 1286 Rdl. 1 Mk. 3 Sk.

Niels Christensen havde på sit yderste tilkaldt 4 mænd af Haarby, nemlig Lars Rasmussen, Hans Henningsen, gamle Peder Madsen og Lars Jørgensen. Disse fremstod nu 16.12.1769 og gjorde rede for møllerens dispositioner.

Hans egne børn skulle arve de 800 Rdl., som stod i gården i Taarup. Sønnen skulle have 500 Rdl. og derforuden faderens kiste og gangklæder, datteren

de øvrige 300 Rdl.. Stifbørnene skulle, iberegnet den arv, de endnu havde til gode efter deres sal. fader, arve pengeposen med de 333 Rdl. Enken skulle arve, hvad der derudover fandtes i boet, og desuden have landgilden af gården i Taarup.

Skiftet skulle endelig sluttes 10.3. 1770. Det blev en travl dag. Maren Friedrichsdatter overværede den sammen med sin tilkommende mand, Hans Sørensen, som nu havde fæstet møllen og givet 350 Rdl. i indfæste.[78]) Børnenes formynder, Lars Rasmussen, var også til stede.

Enken, som blev adspurgt derom, erklærede, at hendes salig mand vel havde udladt sig for hende med det samme, som de 4 mænd havde andraget om, men at hun aldrig havde givet sit samtykke dertil. Hun havde i denne tid siden hans død måttet betale både herskabets landgilde og resterende kongelige skatter samt andre forefaldende, fornødne udgifter, over 100 Rdl., som hun påstod sig forlods godtgjort. Ellers ville hun være ganske udelukket fra stervboens midler.

Hun var også imod, at hendes børn af 1. ægteskab skulle tilskrives mere end, hvad de havde til gode i arv efter deres egen fader. Hun kunne ikke vide, hvad tilstand det måtte behage Gud med tiden at sætte hende udi. Ved at overlade alt til børnene ville hun kunne komme til at savne det nødvendige. Hun ville fremdeles efter yderste formue (evne) gøre dem til gode. Det var noget, den naturlige kærlighed pålagde hende.

Såvel skifteforvalteren som børnenes formynder fandt enkens påstand grundet på billighed og approberede ganske samme.

Sønnen, Christen, kom derefter til at arve 400 Rdl. og sin faders gangklæder med 30 sølvknapper, og datteren, Birthe, 200 Rdl. og sin faders egetræskiste, vurderet til 6 Rdl. Som sikkerhed garanterede Hans Sørensen ved at udstede en obligation. Han lovede ligeledes at bringe brøstfældighederne i god stand.

Selv om det synes nærliggende, er det vel ikke givet, at læseren har gættet, hvem Hans Sørensen var. Han havde faktisk kendt Maren Friedrichsdatter, siden han var ganske lille. Han var nemlig søn af Søren Balle og hans 1. hustru, Anna Mortensdatter, som døde i 1747, 44 år gammel. Han var født i Ballegaarden over for møllen og døbt 23 søndag efter Trinitatis 1738. Han var således 9 år yngre end hun.

Hun havde i sine 2 første ægteskaber 7 børn; men det afskrækkede ikke. Hvor de blev viet, kan ikke ses af kirkebogen. – Deres eneste barn, datte-

ren Anna, opkaldt efter hans moder, blev døbt i Haarby kirke 1.9.1771.

Anna blev båret af Lars Christians hustru i Naarup, Verninge sogn, som var Hans Sørensens søster. Faddere var Lars Christian (Poulsen), Søren Balle samt Niels Jensens og Morten Moses hustruer. Gudmoderen var født i Haarby 1742 og havde da som fadder haft Dorthe Rasmusdatter, som jeg antager var møller Jens Michelsens hustru. – I møllernes verden er der meget, der hænger sammen!

Hans Sørensen brugte ikke tilnavnet Balle. Det fulgte nemlig først og fremmest Ballegaardens fæstere.

Kort efter hans tiltrædelse af møllen behandledes ifølge Tingbogen den før omtalte sag mod ham og hans hustru vedrørende afgiften til svigermoderen, Kirsten Sørensdatter. Siden Lars Andersens død 1763 håbede den gamle kone nu endelig at få sin ret. Mølleren var dog imod at give hende noget fast, men ønskede at give hende efter kierlighed. – Og det må man så håbe, at han gjorde! –[79])

Det fremgår af et skifte 30.4.1799, at også stum ungkarl Søren Friderichsen havde haft sit ophold i møllen.[80]) Der havde han kunnet optræde standsmæssigt ved festlige lejligheder iført lyseblå klædes kiol, dito kofte, hørgarnsskjorte, hvide uldhandsker, støvler og silkehat.

Anderledes barskt havde livet formet sig for »hans søster, Carolina Friderichsdatter, stum og døv i Odense Hospital; men om hun endnu lever, vidste ingen tilstedeværende at forklare«.

Også den øvrige søskendeflok nævnes.

5.2.1800 blev der mellem møller Hans Sørensen og hustru, Maren Friedrichsdatter på den ene side og på den anden side Christen Nielsen, hendes søn af 2. ægteskab, indgået en afståelses- og aftægtskontrakt, som 22.2.1800 blev læst på Holstenshus Birketings Ret.[81])

Ifølge denne kontrakt skulle Christen Nielsen ved begges død, når de til den tid opholdt sig i møllen, nyde, hvad de måtte efterlade sig af møbler, klæder, bohave eller andet. Undtaget var rede penge eller tilgodehavender.

Holstenshus begærede 7.2.1800 syn over Haarby Mølle, som Hans Sørensen hidtil havde haft i fæste, men som han nu havde afstået.[82])

Fæstebrev med Holstenshus blev underskrevet 13.8.1800. Møllen står som hidtil for mølleskyld 13.2.2.–. og ager og eng hartkorn 2 skp. 1 alb., og desuden er tilkøbt (efter skøde af 11.2. 1800) 3 skp., 1 fdk., 1½ alb. Afgiften af

den nylig tilkøbte jord er fæsteren skænket og eftergives, så længe han har møllen i fæste.

I indfæstning er betalt 800 Rdl. samt meddelt skøde på den i dette fæstebrev anførte ejendomsjord, anslået til en værdi af 400 Rdl.. E. Lobedantz, præst i Akkerup, har medunderskrevet.[83])

Christen Nielsen var nu 35 år gammel. Hans stedfader, møller Hans Sørensen, var død, kort tid før fæsteaftalen med Holstenshus kom i orden. Hans moder måtte for tredie gang møde for skifteforvalteren.[84]) Hans Sørensens familieforhold træder her frem, idet han havde penge stående i slægtninges gårde.

Hos gårdmand Lars Christian i Naarup gift med hans søster, Anna:	1200 Rdl.
Hos gårdmand Erich Sørensen Balle i Haarby, som var hans halvbroder:	400 Rdl.
Hos selvejer Niels Jensen i Nache, Tanderup s., som var gift med hans datter, Anna:	200 Rdl.

Da boet var gjort op, blev der til enken og til datteren Anna ens beløb på 915 Rdl. 4 Mk. 15 Sk.. Desuden ville der, hvis al gæld viste sig at kunne inddrives, yderligere blive 109 Rdl. til hver.

Om møller Christen Nielsen tænker man uvilkårligt, at han måtte have fået en god start. Han havde levet hele sit liv i den mølle, han nu fik i fæste, kendte arbejdet i møllen, kendte alle møllegæster, havde haft en dygtig stedfader og en tapper, flittig moder. Arv havde han vel endnu på kistebunden og de 30 sølvknapper i sit stadstøj.

Han ægtede 3.3.1800 en ung pige fra en af de større Haarby gårde, Johanne Hansdatter, datter af Hans Pedersen Bech. Faderen var fæster under godset Arreskov og var udflyttet til en gård af hartkorn 8.5.2.¾. Men hun blev ikke lykkelig i det ægteskab.

Christen Nielsen var nemlig ødsel og drikfældig i en sådan grad, at hun til sidst tabte tålmodigheden. Med sin fader gik hun til prokurator Petersen i Faaborg og begærede 19.4.1805 tingsvidne erhvervet imod sin mand, mølleren.[85]) Han siges heri ligefrem at være uskikket til længere at forestå sin fæstemølles bestyrelse.

Christen Nielsen indrømmede at have fejlet. Et af vidnerne mod mølleren var Erich Sørensen Balle, som

blandt andet erklærede, at mølleren ikke bestyrede sit hus og sin mølle, som han burde. Men om Johanne Hansdatter blev der sagt, at hun var en brav og stræbsom kone.

Hendes gamle svigermoder, Maren Friedrichsdatter, døde i Haarby 19.1. 1806. Hun blev 77 år. Et langt, begivenhedsrigt liv i Haarby Mølle var nu endt.

Hvad havde hun ikke oplevet, siden hun kom dertil som en stor pige på omkring 14 år! Hele møllens opbygning fra forfalden, brøstfældig mølle, til den nu under Holstenshus var kommet ovenpå, havde hun været vidne til.

Ved sine mænds skifter havde hun optrådt myndigt og klogt. Hun havde modigt hver gang giftet sig igen, vel vidende, at det sikkert mere var møllen end hende, de interesserede sig for. – Hvad var der andet at gøre? – Man må håbe, at hun trods alt, hvad der var sket, også i det sidste år, kunne dø med fred i sit sind. Havde der bare været et billede af hende. – Hun havde født 7 døtre og 1 søn.

Sønnen mødte op ved første skiftesamling 21.1.1806[86]) og prentede sit navn smukt på papiret. Ved næste samling 28.2.1806 blev der fremlagt et brev, hvori han meldte, at han var syg og sengeliggende. Da man atter skulle mødes 19.3.1806, var han død. Derved blev dette skifte, som i sig selv kunne være kompliceret nok efter 3 ægteskaber, yderligere speget, fordi den unge enke, Johanne Hansdatter, nu også kom med ind i billedet.

Skifterne er sendrægtige at rede ud fra hinanden; men de giver oplysning om, hvad der blev af de mange søskende. Og det giver besked om, hvad der blev af den unge enke.

Maren Friedrichsdatter havde i sine sidste år ført en mere forenklet tilværelse uden egen husholdning. Endnu havde hun dog mange af sine ting.

I det rødmalede chatol lå et skøde på et hus i Haarby, som hun 11.7.1801 havde købt af husmand Jørgen Pedersen for 130 Rdl., deraf dog 100 Rdl. lån. Dette hus blev nu solgt på auktion, og den højestbydende blev hendes datter, enken Anne Cathrine Larsdatter, som da beboede det.

Endnu var også det otte-dages stueur i grønmalet »fouteral« i stuen, speil, jernkakkelovn med tud og tromle samt seng med sirtsesomhæng. Et kapitel for sig var tilbehøret til tedrikning: Et rundt tebord, 4 rødmalede træstole, 2 sorte tepotter, 3 par tekopper, 2 servietduge og 1 blårlærredsdug.

Maren Friedrichsdatters personlige linned var af hør ligesom hendes lagener. Nok et egetræschatol og en egetræskiste med lås og nøgle. Herudi lå

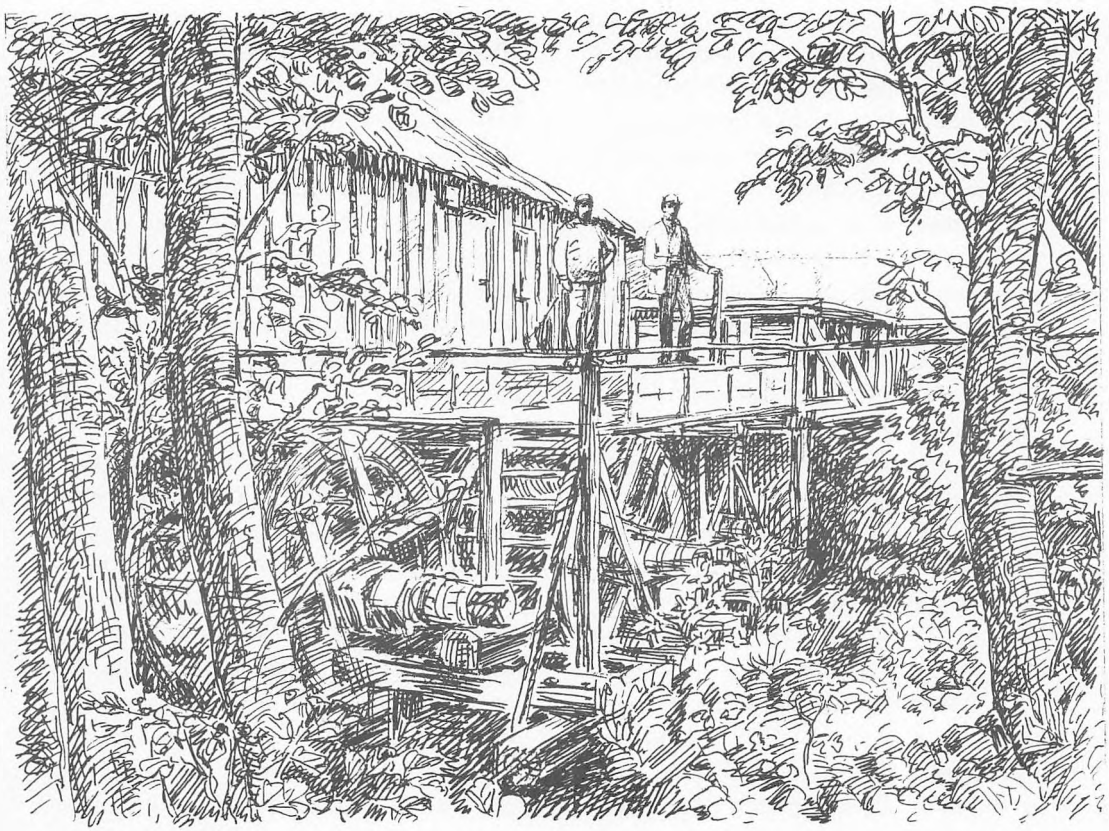

det fineste, hun ejede, en blå damaskes kåbe og en sort kyse. Et andet sted et par skindhandsker, et par trådhandsker og et par uldne, strikkede handsker. – Og så sluttes der med en spinderok og en gammel ko, 18 år! –

De unge havde dagligstuen, hvor der var kakkelovn.[87]) Derfra kom man ind i sengekammeret, hvor der var en sengefjæl med blåternet lærredsomhæng og et bjerg af dyner. Der stod stueuret i »fouteral«. I et lille chatol gemtes 1 par skospænder af sølv og et hattespænde af sølv med bånd, en bibel, 4 bøger og en morter med støder.

I den store stue var der 1 egebænk, 1 egekiste, 1 pyramide og et blåmalet sengested med himmel. Herinde opbevaredes Christen Nielsens klæder, som siger utrolig meget om ham.

Et tvebaks lommeur. 1 jernbeslagen kiste. 1 lyseblå klædeskjole, 1 hvid dito. 1 grå frakke, 1 hvid vadmels dito. 1 par sorte buxer, 1 par stribede dito. 1 lyseblå klædesvest, 1 rødstribet silkevest, 1 dito. 1 rød nathue. 1 par lyseblå strømper, 3 par hvide dito. 1 ræveskindshue, 1 dito. 2 hatte. 4 hørlærredsskjorter.

Hvordan ville Christen Nielsen klæde sig på, hvis han skulle arbejde med i møllen?

Hans halvsøstre, Kirsten, Maren og Margrethe var blevet gift med husmænd, Karen med en borger i Sønderborg på Alsøe og Anne Cathrine med en gårdmand i Strandby.

Søsteren Birthe var gift 1.g. med en gårdmand i Gummerup, 2.g. med en selvejer i Verninge.

Halvsøsteren Anna var gift 2 gange i Nache i Tanderup sogn, begge gange med selvejere. Både i skifterne efter såvel Hans Sørensen som Maren Friedrichsdatter, samt i det sidste efter Christen Nielsen, er der oplysninger at finde herom (side 11", 12, 157", 171" og 172).

Møllerens enke, den brave og stræbsomme Johanne Hansdatter, havde heldigvis haft sin fader og fødte værge ved sin side under hele skiftet. 25.10.1806 var han også til stede og tilkendegav, at enken, hans datter, var syg og desårsag ikke selv kunne møde. Men han havde medbragt ung karl Jørgen Hansen af Strandby, som var forlovet med forbemeldte enke, hans datter.

Derefter erklærede enkens forlovede, Jørgen Hansen af Strandby (under nr. 9), at da han efter aftale med det høje herskab har håb om at få Haarby i fæste og således ved at indgå ægteskab med enken tillige indgår i hendes fæsterettigheder, så bliver det en følge, at han tillige indgår i hendes pligter, hvis årsag han tilbød at istandsætte den mangel og brøstfældighed, der måtte findes på møllens bygning med maleværk og

inventar uden tab eller udgift for herskabet i nogen måde, således at bemeldte mølle med alt tilhørende ham ved lovligt syn Mortensdag 1808 kan overleveres, da han forinden denne pligt er opfyldt vel indser, at han ikke kan blive erkendt som fæster. Derimod erklærede han på enkens vegne, at synsforretning over møllen efter hendes afgangne mands død nu forventes at bortfalde, da han ved, at hun har stillet borgen for de mulige mangler og istandsættelser, således at høje herskabet kan blive skadesløs.

Hans Bech udtalte, at den erklæring, som hendes kiæreste her i protokollen har ladet tilføre, var med hans datters minde og samtykke.

Det kom altsammen til at gå, som det skulle. –

22.2.1807 viedes i Haarby kirke ungkarl Jørgen Hansen af Strandby, 33 år (født 30.1.1774) og enken Johanne Hansdatter af Haarby, 28 år (født 24.5. 1779). Nu var det dem, der skulle prøve kræfter med den gamle mølle.

Hvor er en vandmølle dog en fantastisk ting. – Hver dag i året rinder vandet og slider, hvor der er et sted at slide. Det danske vejr farer af sted med skiftende temperaturer og stærke kræfter i de vekslende vinde. Regnen siler ned over de maleriske, men skrøbelige stråtage. Selv kværnenes sten slides ned.

Der er brug for en møller, som holder øje med det hele og ikke er bange for selv at give en hånd med. Det er givet, at der kom gang i sagerne, og det kunne også nok være nødvendigt. Det gik i disse år mod meget alvorlige tider i Danmark. Den danske stat gik bankerot i 1813, og Courantbankens sedler nedsattes til $^{5}/_{48}$ af værdien.

De usikre fremtidsudsigter gjorde det naturligt at forsikre sig. Den almindelige brandforsikring for landbygninger var blevet oprettet 29.2.1792. Der gjaldt den regel, at man, hvis man intet skyldte i en ejendom, var frit stillet; men skyldtes der det mindste, skulle der tegnes forsikring.

25.9.1813 blev der derfor foretaget taxation med henblik på indlemmelse i »Landets almindelige Brandkasse« efter de gældende priser på materialer og arbejdsløn.[88]) I dansk Courant førend 1807 samt derefter med tillæg af 60% at ansætte i Rigsbank penge sølvværdi i følge Placaten af 13.3.1813, dens 3. post.

Denne Placat fastsatte de regler, der skulle følges. Det forbeholdtes såvel ejeren som assurancen, hvis nogen skulle føle sig brøstholden ved ansættelsen, at forlange lovlig omtaxation.[89])

Den omtalte dag mødte de to sognefogeder i Haarby, (halvfætrene) Jens Mortensen og Peder Jørgensen, for at taxere Haarby Vandmølle, en gård og mølle tilhørende Holstenshus gods, fæster Jørgen Hansen.

a) Stuehus i sønder. 13 fag, 3 al. højt. 12 al. vidde. Ege under- og fyrre overtømmer. Murede vægge af brændte sten og dels klinede. Stråtag. Indrettet til værelser alt med fjelleloft over og dels brændte stengulve dels fjellegulve. Bryghuset i østre ende. De fornødne døre og vinduer jernhængslede og klinkebeslåede. 2 skorstene med bagerovn af ubrændte sten.

Vurderet til 290 Rbd. + 60% 170 Rbd. 460 Rbd.

b) Det østre hus. 13 fag, 3½ al. højt, 8½ al. vidde. (Samme materialer) Bruges til fæhus, indkørsel, vognport, kornhus.

Vurderet til 210 Rbd. + 60% 130 Rbd. 340 Rbd.

c) Det nordre hus. 12 fag. 3½ al. højt, 8½ al. vidde. Her var bøge-overtømmer. Bruges til hestestald, karlekammer og tærskelo.

Vurderet til 170 Rbd. + 60% 100 Rbd. 270 Rbd.

d) Et hus ved vestre ende af stuehuset til møllehus. 9 fag, 4½ al. højt, 9½ al. vidde. Ege under- og fyrre overtømmer, murede vægge af brændte sten og dels fjellebeklædte, stråtag, som er indrettet til 1 rug, 1 sigte, 1 gryn, 1 malt samt 1 grubbekværn, som drives ved 3 vandhjul med maskineri.

Vurderet til 450 Rbd. + 270 Rbd. 720 Rbd. Tilsammen i Rigsbankdaler sølvværdi 1790 Rbd. Er forsvarlig mod ildsfare og (har) ej før været forsikret.

Sådan var altså den vandmølle, på hvilken der 3 mdr. senere, 28.12.1813, udstedtes fæstebrev. (Læst 22.1. 1814)[90])

Indfæstningen var 333 Rd. 2 Mk. Den årlige afgift var forhøjet til 150 Rdl. sølv; men hartkornet var jo også udvidet til –.5.3.1½. Dertil kom 10 Rbd. årlig, en afgift på grubbeværket i følge kgl. bev. af 31.3.1814. Tiderne var hårde.

Holstenshus var da ejet af kammerherre Ditlev Holsten, efter hvis død 1825 det gik over til broderen, admiral Hans Holsten (død 1849).

Møller Jørgen Hansen var født i Strandby i Haarby sogn som søn af Hans Larsen, kromand i Løgismose kro (død 25.4.1800). Moderen var Karen Terkilsdatter (død 9.9.1834)[91]) fra Nellemose, datter af Terkild Rasmussen og Kirsten Jensdatter.[92])

Allerede ved folketællingen 1787, hvor man kunne vente at finde ham i familien, var han hjemmefra. Den eneste dreng i Haarby sogn, omtrent på

den alder og med navnet Jørgen, tjente hos præsten i Akkerup. Det kan muligvis være ham.

I følge lægdsrullen opholdt Jørgen Hansen sig 1794 i Strandby; men han fik udygtighedspas 1795 på grund af brok og slap for at »springe soldat«.

11.12.1799 (læst 21.4.1800) skødede gårdmand Anders Jørgensen i Voldtofte og gårdmand Jens Nielsen i Strandby til velagte Jørgen Hansen, ung karl i Strandby, ¼ af gård nr. 12 i Strandby parcel nr. 3. Hartkorn 2.1.3.½.. Skovskyld 43/72 alb.. I købet fulgte 13 fag af gårdens ladebygning mod gaden tilligemed port og derover værende fag og tag. Ligeledes grunden, hvorpå laden til gaden lå samt 1 plov, 1 harve, 1 vogn med fjæller og hanger, 1 hest, 1 ko.

Købesummen var 700 Rdl. En fornuftig måde at komme i gang på for en ung mand på 26 år.[93])

Ved folketællingen 1801 var han i Strandby i sit »første bosted«, 37. familie. Hans moder, som nu var enke, boede i 36. familie.

11.12.1806 udstedte Jørgen Hansen, møller i Haarby, et skøde til selvejergårdmand Hans Nielsen i Strandby. Herved solgte han en parcel af »Fredskoven« på –.2.2.1. samt skovskyld –.–.1.1..Det indbragte ham 600 Rdl. at bruge til sine nye planer i Haarby.[94])

Flere lignende småhandeler tyder på, at Jørgen Hansen kunne lide at købe og sælge. Han gik også på auktion.[95]) På den måde kom han i kontakt med mange mennesker.

Jørgen Hansen havde 2 brødre og 4 søstre nede i Strandby. Søsteren Ane, født 5.3.1769, skaffede familien store bekymringer. Hun fik 2 sønner uden for ægteskab. Ved den sidstes fødsel døde hun og blev begravet 23.1.1797.

Familien tog sig af de to små drenge og opdrog dem godt. Den ældste, Niels, var døbt 4.9.1794. Hans fader var smed Lars Jørgensen i Bukkerup. Han blev opdraget hos sin ældste moster, Karen, som var gift med forpagteren af hollænderiet på Løgismose, Niels Andersen. (Folketællingen 1801). Han blev senere kvæghandler i Haarby.

Den yngste, Rasmus, var døbt 8.1.1797. Hans fader var skrædder Niels Pedersen, kaldet Schydebjerg, i Haarby. Som lille dreng var han hos sin moders forældre i Strandby. Ved folketællingen 1801 var han der i 36, familie hos Karen Terkildsdatter, enke, huskone med jord, og Lars Hansen, hendes søn, 26 år, rekrut.

Senere overlod bedstemoderen sit hus til datteren Maren, gift med bødker Ole Valentin Hvalsøe, og kom på aftægt der, mens Rasmus fik den store chance at komme op til sin morbroder

og Johanne Hansdatter i Haarby Mølle. Her faldt han så godt til, at han blev deres plejesøn og universalarving. Dermed blev han også med tiden møller i Haarby gamle mølle.

Der har sikkert været en højtidelig stemning den dag, 4.12.1825, da det barnløse ægtepar havde tilkaldt Notarius Publicus Helms, som sammen med vidnerne Gundorph og Clod skulle skrive testamente, hvori de bestemte deres sidste vilje således:[96])

»Når en af os ved døden afgår, skal den længstlevende uden skifte eller deling med den først afdødes arvinger beholde hele boet til sin disposition, hvadenten den pány indlader sig i ægteskab eller ikke. Skulle den længstlevende dø i ugift stand uden at efterlade sig nogen disposition, der kan være ... ved boets deling, skal det hele uden undtagelse tilfalde min, Jørgen Hansens, søstersøn, Rasmus Nielsen, der her opholder sig, og har følgelig ingen af vore øvrige arvinger nogen ret til at prætendere nogensomhelst arv. Denne vor gensidige viljes erklæring underskriver vi i nærværelse af notarius publicus og vidner.«

Jørgen Hansen underskrev egenhændigt, Johanne Hansdatter med ført pen. Testamentet blev confirmeret 3.8.1828.

Nogle år senere, 30.7.1832, bestod Haarby Mølle i følge en taxation til brandforsikringen af 10 huse. Af de 4 huse fra 1813 var stuehuset ændret og møllehuset udvidet til 12 fag af 10 al. vidde. De andre 2 bygninger var de samme. Der var kommet 3 mindre huse på 5 fag, 1 hus på 3 fag og 2 på 9 fag til.[97])

Det var resultatet af Jørgen Hansens 25 år i Haarby Mølle. – Fire måneder senere døde han natten mellem 21 og 22.12.1832.

For hans 53 årige enke var det klart, at hun ønskede at frasige sig fæstet. Alt var jo lagt til rette, så plejesønnen, den unge møllerkarl Rasmus Nielsen, kunne træde i sin morbroders sted både hvad angik jorden i Strandby og møllens bestyrelse. På denne fik han fæstebrev 16.9.1834. Det var udstedt af Hans Baron af Holsten.[98])

Ved folketællingen 1834 var beboerne i Haarby Mølle:

Rasmus Nielsen, 38 år, ugift fæster af møllen
Ane Kirstine Olesdatter, 14 år, hans plejedatter.
Johanne Hansdatter, 55 år, aftægtskone.
5 betjente og 2 tjenestepiger.

Ane Kirstine var hans kusine, datter af bødker Ole Valentin Hvalsøe i Strandby og møllerens moster, Maren Hansdatter.

Ved folketællingen i 1840 boede i møllen:
Rasmus Nielsen, 44 år, møller.
Birthe Cathrine Pedersdatter, 30 år, hustru.
Jørgen, 5 år, søn.
Ane, 1 år, datter.
Johanne Hansdatter, 62 år,
Desuden Hans Nisted 24 år, Hans Bentsen 27 år, Rasmus Friederichsen 23 år, Hans Hansen 17 år, Mathias Pedersen 15 år, Rasmus Rasmussen 37 år, og tjenestepigerne Ane Kirstine Olesdatter 20 år, Ane Johansdatter 18 år, Birthe Nielsdatter 13 år.

Mølleren havde 25.10.1835 ægtet Birthe Cathrine Pedersdatter, født i Haarby 31.10.1810. Hendes fader var selvejer, lægdsmand og sognefoged Peder Jørgensen, født i Haarby 8.6.1778 som søn af Jørgen Pedersen, der stammede fra Nørregård i Dreslette, men som var kommet til Haarby, da han ægtede Haarby-pigen Birthe Rasmusdatter i 1772. Birthe Cathrines moder, Maren Nielsdatter, var født 1780 i Flemløse. Hun var datter af gårdmand Niels Hansen og Birthe Madsdatter.

Svigerforældrene boede i Peder Jørgensens fødegård, nuværende matr. 25, som lå der, hvor præstegården nu ligger. Det var ikke langt fra møllen, og Rasmus Nielsen havde således kendt sin hustru og hendes 10 søskende, fra han var barn.

Da møllerens første søn, Jørgen, blev døbt 14.2.1836, blev han båret af møllerenken Johanne Hansdatter. Faddere var Anders Ellegaard, Hans Lindegaard og Søren Balle. Man ser, at der var tænkt på de gode plejeforældre både ved opkald og ved valget af gudmoder.

Næste barn, Ane, blev døbt 11.3. 1839. Hun blev båret af Niels Larsens kone i Stormarken. Hun hed Severine (Sinne) Christensdatter Fristrup og var gift med møllerens halvbroder, kvæghandleren i Haarby. De to brødre holdt trofast sammen hele livet.

Læg mærke til, at broderen blev kaldt Møller. Hans sønner, Christian og Niels, fik i følge kirkebogen 13.5.1889 kgl. bevilling på at føre navnet Møller.

Sidste barn var sønnen Peder, som døbtes 14.3.1844. Gårdfæster Peder Andersens kone i Flemløse var da gudmoder. Hun var barnets moster, Birthe, og gift 1. gang med Niels Hansen fra Lindegaard i Flemløse og 2. gang med Peder Andersen sammesteds.

Mølleren var en virksom mand. Han interesserede sig for skolevæsenet, og som skolepatron deltog han 1839 i for-

beredelsen til bygning af nye skoler i Strandby og Akkerup.[99])

Netop på denne tid lod han portrætter male af sig selv, sin hustru og den lille Jørgen. Disse er temmelig sikkert malet af Georg Carl Christian Raedel, født 1808 i Rendsborg og død 1870 i København. Hvordan det er gået til, at denne maler har foreviget familien i Haarby Mølle, er en gåde.

Han kendes ellers hovedsagelig for sine portrætter af baron Selby og den nærmeste familie, hvortil også hørte grev Henrik Bille Brahe, Hvedholm, gift med baronesse Roma Selby. (Hvedholm ejede Haarby kirke.)

Disse protrætter er afbildet i: Hans Verner Schilden Holsten's Slægtebog, II, 1. bind, 1. hefte.

Kan det tænkes, at der er andre på egnen?

Der levede mange mennesker i den store mølle. I 1845 var der, ud over familien og Johanne Hansdatter, 4 betjente og 4 tjenestefolk. I 1850 var der 7 betjente (hvoraf 2 var indkaldt til krigstjeneste), samt 2 piger.

Den gamle Johanne Hansdatter døde 5.3.1850.

Møllerens børn begyndte at vokse til. Den ældste, Jørgen var 20 år ved folketællingen i 1855. Han skulle selv engang ad åre være møller. Samtidig med ham tjente på det tidspunkt 4 betjente og 3

piger i møllen. I 1860 var der 2 betjente, 2 karle og 2 piger. Begge møllersønnerne deltog da også som møllere.

Rasmus Nielsen havde ry for at kunne kurere dyr. – Måske havde både han og broderen lært et og andet af onklen i Løgismose Hollænderi.

Tillige søgte også mange mennesker råd hos ham. Det siges, at han havde en grøn »Kronessens«, som var efterspurgt. – Jeg er så heldig at eje »Henrik Smid's lægebog« med tilhørende urtebog. Ny udgave. Gengivet efter udgaven af 1556. Andet oplag 1859. Foran står med sirlige bogstaver: »Denne bog tilhører møller Rasmus Nielsen, Haarby.«

Lægen fra Faaborg kom 1 gang om ugen til Haarby. Han deponerede forskellige medikamenter hos Rasmus Nielsen, som måtte udlevere dem. Det må vel nærmest svare til et håndkøbsudsalg i dag.

Dette er meddelt mig af afdøde landinspektør H. Jacobsen i Haarby, som var en særdeles troværdig mand. Han kaldte Haarby Mølle sit »andet hjem« og gik ud og ind som en værdsat ven i næste møller, Jørgen Rasmussens hjem.

I Birthe Cathrine Pedersdatters fødegård boede efter hendes faders død 23.1.1855 hendes broder, Hans Peder Pedersen. Denne købte 1861 Hårby Kro af sin svigermoder, Mariane Poulsen, enke efter kromand Frederik Poulsen.[100])

22.5.1863 fik møller Rasmus Nielsen skøde på gården, matr. 25a og 92, fra hvilken der i tidens løb var udstykket en del jord. Fra da af var det vel, at den fik navnet Møllegaarden.[101])

Det er blevet mig fortalt, at Rasmus Nielsen forstod sig på at skrive dokumenter. – Måske har der lige fra Jørgen Hansens tid været tradition for, at der i møllen var folk, man kunne snakke med og hente råd hos om den slags ting. Det virkelig retsligt bindende kunne han jo ikke befatte sig med. – Interessen herfor gik videre til næste generation, idet den yngste søn, Peder, 22.6.

1869 blev exam. jur. Han havde også været ½ år på Landbrugsinstituttet i Vindegade i Odense, hvor han havde lært landmåling.

Der kom først meget senere (1913) en bank i Haarby. Fik folk uventet brug for rede penge, gik de til »Vandmølleren«. Rasmus Nielsen var en forholdsvis velhavende mand. Det store folkehold, der gennem mange år konstant var i møllen, tyder på mange møllegæster og dermed en nogenlunde jævn strøm af penge i kassen.

Endnu ved folketællingen 1870 var alle 3 søskende hjemme i møllen hos deres gamle forældre.

16.5.1877 døde møllerens hustru, 67 år gammel. Han selv var nu 80 år og hensad i uskiftet bo med sine 3 myndige børn. Trods sin alder veg han dog ikke tilbage, da det blev muligt at købe møllen til selveje.

Ledsaget af sønnerne, Jørgen og Peder, kørte han til Holstenshus, hvor købekontrakten 1.9.1877 blev udstedt af baron Adam Christopher Holsten Carisius.[102])

Af købesummen på 36.000 kr. blev de 16.000 kr. betalt straks, samtidig med at sønnerne gav deres underskrifter. Resten, 20.000 kr., betaltes 17.9. 1877, og skødet udstedtes 28.8.1877. Ældste søn bidrog med 10.000 kr. og den yngste med 8.000 kr.

I begyndelsen af det næste år døde Rasmus Nielsen selv 24.2.1878. Som myndige arvinger mødte de 3 søskende 29.3.1879 i Skifteretten. Her erklærede sønnerne på egne vegne og datteren, Ane Rasmusdatter Møller, gift med skipper Jørgen Rasmussen Storm i Haarby, efter »bemyndigelse fra sin mand, som hun her fremviste«, at de selv havde skiftet og delt boet, og betalte nu 1% afgift med 978 kr. 75 øre.[103])

29.3.1879 (tinglæst 2.5.1879) havde møllerens 2 søskende mod et vederlag på 45.000 kr. udlagt følgende ejendomme tilhørende boet til ham.[104])

1. Matr. 56 af Haarby. Vandmøllen.	1.5.2.1¾.
2. Matr. 8b af Strandby.	–.4.2.2½.
3. Matr. 50 af Strandby.	–.5.–.1¾.
4. Matr. 16d af Haarby.	–.1.3.1½.
5. Matr. 16n af Haarby.	–.–.1.2½.

I forvejen ejede han Møllegaarden, som han havde købt af sin fader 16.2. 1874.[105])

Den nye mølleejer, Jørgen Rasmussen Møller, var ugift. Ved folketællingen 1880 havde han en husholderske, Mette Jørgensdatter, på 41 år og 2 tjenestepiger. Tillige var der 1 møllersvend og 4 karle samt en gammel røgter på 76 år. Der var også en lille plejesøn, Carl, på 7 år. Han var søn af møllerens broder, Peder, hvis ægteskab ikke gik godt. Carl blev udlært som møllersvend og emigrerede 1892 til U.S.A.

I 1882 fandt Jørgen Rasmussen sig en hustru. Hun hed Ane Johanne Kam og var datter af gårdejer Niels Hansen Kam i Naarup, Verninge sogn, og hustru, Trine Jørgensdatter fra Bregnemose. Hun var født 19.2.1861 og var således 21 år og han 46 år, da de 18.7.1882 blev viet i Sct. Hans kirke i Odense. Forlovere var brudens fader, Niels Kam, og hendes fætter Niels Kam fra »Dyrehavegaard« i Tommerup.

Det var godt at få en husmoder i møllen. Der var fuldt op at gøre med husførelsen og med den børneflok, som efterhånden voksede op.

1. Rasmus Birthus (1882) båret af kaptajn Storms hustru.
2. Kamma Cathrine (1883) båret af Maren Kam fra Naarup, som senere blev gift med Jørgen Balle i Naarup.
3. Alfred Georg (1885) båret af fru H. Møller fra København, temmelig sikkert Peder Møllers hustru.
4. Oscar Harald (1886) båret af gartner H. C. Petersens hustru fra København, som var Marie Kam.
5. Johanne Nielsine (1888) båret af Jomfru Anne Kam fra Naarup, som senere blev gift med gårdejer Jens Jacob Hansen i Kaslund.
6. Kaj Viggo Kam Møller (1897) båret af pigen Rasmine Rasmussen fra Haarby. Hun var datter af møllerens fætter, Peder Rasmussen fra Bækkelundsgaarden, gift med Kirsten Pilegaard. Rasmine holdt af at komme

og lege med børnene i møllen. Ved folketællingen 1890 var hun som 14-årig hos dem i møllen. Hun og hendes mand, Jens Andersen, købte 1918 Tjenergaarden i Køng.

Møllerens var i familie med en mængde mennesker i Haarby og på egnen, og hjemmet i møllen var et muntert og hyggeligt sted.

Den gamle, stråtækte bindingsværksgård havde køkken, spisekammer, folkestue og pigeværelse i kælderen. Når man betragter terrænet, forstår man hvorfor. – I et lille rum under trappen, som førte op ovenpå, stod en tønde med brændevin. Folkene skulle have deres 2 snapse hver dag, fortalte min faster, Johanne. Den blev købt i en lille købmandsbutik i den nordre ende af det smukke bindingsværkshus, som endnu den dag i dag ligger over for præstegaarden. Der boede møllerens søster, Ane, og hendes mand, skipper Storm.

Bryggerset lå for sig selv og havde en stor, gammeldags bagerovn, hvori de bagte deres rugbrød, 14 ad gangen. Ovenpå lå børnestuen, den blå stue, den lille stue, den store stue, 2 sovekamre og 1 kammer.

Der var mange smukke, gamle ting i hjemmet. Der er ingen tvivl om, at noget godt kunne stamme helt fra Friedrich Haars tid. Hans datter, gift med 3 møllere i træk, efterfulgtes af sin søn, hvis unge enke ægtede møller Jørgen Hansen. Som hans enke levede hun til sin død hos plejesønnen, Rasmus Nielsen, hvis søn nu var møller. Hvorfor skulle man udskifte det, når det nu var der, og det var kønt?

Jeg tænker her på sådan noget som de gamle kister, hvoraf en fra 1748 dog stammer fra Strandby Kro. Den er jeg meget glad for at eje. Men især omtaltes 2 gamle himmelsenge, som var malet grågule. Inden i himmelen var de blå med gul sol, måne og stjerner. Hvis man blot kunne se dem i dag! Men de eksisterer vel ikke mere. Sådan nogle monstrummer er ikke til at flytte rundt med.

I møllerens sovekammer stod et smukt hjørneskab med grønmalede hylder. Heri opbevarede han sine papirer.

En stue holdt de særlig meget af. Det var den blå stue. Den havde sådan en fin farve. Den vendte mod nord og havde 3 vinduer med blomster i karmene. Mellem dem hang 2 høje pillespejle. Om vinteren var der brogede gardiner, om sommeren lette, hvide. Der var et ovalt bord, taffelformet klaver, piedestal, møllerens chatol og et Køng ur. Gulvet var hvidskuret, og der var spyttebakker med hvidt papir og sand. Den første pligt, Johanne fik som barn, var at holde dem i orden med rent sand!

I de andre stuer har der også været ting, de glædede sig ved. Over egetræsdragkisten hang et højt og smukt spejl med forgyldt ramme, og oven på den stod malmstager og en stor gammel morter med støder. Et andet sted var en kuglerund kobbersamovar og en dejlig tepotte af kobber. På amagerhylden stod fajancekopper fra England, og fra Norge stammede den blå Gjøvik karaffel med indblæst, hvid spiral og løgformet prop.

Hvordan var det egentlig gået til, at sådanne ting var havnet der? De levede ganske landligt og tog ikke selv på rejser; men Anes mand, skipper Storm, som stammede fra Faldsled, havde sans for den slags, og noget kunne måske være bragt med fra hans rejser. Heldigvis var han ikke selv med, da hans skonnert, »Helnæs«, forliste totalt ved Island 25.7.1881.

Kvinderne var flittige og dygtige med deres hænder. Adskillige af deres fine håndarbejder findes endnu i familien. De lavede også god mad og havde sans for blomster.

Mølleren holdt af at spille klaver. Senere spillede også Kamma smukt, og brødrene lærte efterhånden at spille violin eller fløjte. Så skulle døren stå åben, så moderen kunne lytte.

Da de blev voksne, gik de på jagt eller fiskede – for resten skete det ofte, at de, ikke altid på lystfiskervis, fangede laks ved bagslusen. De kom op helt nede fra stranden. – Også stranden hørte med i deres liv. Det bedste, børnene vidste, var, når de fik lov at låne en hest og en vogn for at køre ned til Nappen og bade.

Er det ikke, som om man mærker, at århundredet går mod sin slutning med en lettere tone, et bekvemmere liv, men også med mange nye tanker og opfindelser, som kunne vende op og ned på det, man var vant til at regne med som noget evigt varende.

I møllen var de venstremænd og beundrede den fynske folketingsmand Claus Berntsen (1844–1927). Han var 1886–95 valgt i Odense amts 3. valgkreds (Assens) og 1895–1918 igen i 4. valgkreds (Assens). – Haarby hørte altså til hans valgkreds, og når han kom dertil, (1889 var mølleren sognerådsformand) skete det, at han overnattede i møllen. Fra en sådan aften i hjemmet husker min faster Johanne, at hendes moder sagde: »Sæt dig over i sofaen ved siden af Claus Berntsen«. Der sad de så og skrællede gråpærer. Hvad der den aften var talt om af politik, meldes der desværre intet om; men dette glimt fra lykkelige dage mindes endnu af den 92 årige, åndsfriske Johanne.

Claus Berntsen var også den ældste søn, Rasmus Møllers ideal. Bortset fra

en periode, hvor de havde lærerinde i hjemmet, gik møllerbørnene i skole i Haarby; men Rasmus, som var en velbegavet og meget videbegærlig dreng, gik 3 år i Giersings realskole i Odense, hvorfra han 1897 fik præliminæreksamen som nr. 2 af 19 (karakterbogen har jeg).

Hans fader ville gerne have haft ham til at blive møller, og han arbejdede også som sådan, lige til han blev indkaldt til Livgarden 10.5.1902. Tilskyndet af Claus Berntsen, som interesserede sig for ham, bestemte han sig for at blive i hæren og gik fra 22.11.1903 til 13.1.1906 på officerskolen. På dette tidspunkt fik han gigtfeber og måtte hjemsendes, hvad der var ham en stor skuffelse.

Der skete meget i disse år, som ganske ændrede vilkårene for sådan en mølle som Haarby Vandmølle. Lige siden 1800 tallets midte havde der været en opgangstid for landbruget med mergling og dræning. Deraf fulgte en naturlig opblomstringstid for mølleriet. Men omkring århundredskiftet begyndte det at vende. I købstæderne kom der dampmøller med forbedrede kværne og fine, komplicerede sigtesystemer. Det var svært at konkurrere med. – Også i Haarby begyndte man at tale om, at vandkraften kunne udnyttes langt bedre i en turbine.

Jørgen Rasmussen var ikke ung længere og havde ikke lyst til at binde an med så gennemgribende forandringer. Hans sønner ville ikke være møllere, og han ejede jo »Møllegaarden«, matr. 25, så han besluttede at sælge og flytte derop.

Et konsortium var interesseret i køb af møllen. Det bestod af godsejer H. Brünnings Hansen fra Løgismose, proprietær Chr. Melchertsen fra Agernæs og dyrlæge C.A.P. Hasle fra Haarby. Mellem dem og Jørgen Rasmussen blev der 14.3.1904 oprettet en købekontrakt, hvorved han solgte sin mølle for 37.500 kr. til overtagelse 1. maj.[106])

Sælgeren forbeholdt sig dog at beholde bygningerne, som på brandpolicen var betegnet med m og n. Det var et brændehus og et magasin, begge af bindingsværk med strå, og beliggende mod øst og syd i haven, altså ud mod vejen til Strandby. Ligeså ønskede han heller ikke at skille sig af med »Kirkemarkslodden« og »Skovlodden«. Om vej-ret indføjedes følgende klausul: »Den igennem møllen førende, private vej forbeholder jeg, sælgeren, mig at benytte, dog kun så længe jeg og hustru lever og er ejere af jordlodderne matr. 8b og 50 af Strandby.«

»Kirkemarkslodden« lå nær marker hørende til Møllegaarden, mens »Skovlodden« lå helt oppe i Signekær. Denne

skov spillede en stor rolle for dem. I den havde de altid hentet deres brænde og havde ligeledes gjort mange dejlige skovture dertil, hvor de kogte kaffe over bål og spiste deres medbragte mad.

I det hele taget var de trofaste i kærligheden til deres marker og de steder, de holdt af, og hvorfra deres slægt stammede. Det er også grunden til, at vi i møllerens børnebørns generation kender til dem. Mange gange er en tur gået dertil enten i bil, på vogn eller på stangen af fars cykel.

Nu blev så Møllegaarden deres hjem, mens nye ejere forberedte en ny tids indtog i møllen.

Allerede i 1905 blev de 3 store vandhjul nedbrudt og erstattet med en turbine. Det må have været vemodigt at være vidne til, for de var møllens sjæl.

Endnu brusede dog møllevandet. Endnu stod de gamle bygninger; men deres time kom, da en voldsom brand natten mellem 28. og 29. april 1926 lagde alt i aske.[107]) Ilden var opstået i Ballegaarden over for møllen. Både den, møllen og elektricitetsværket nedbrændte. Alt er derfor borte. Andre må fortælle om den teknikkens tid, der fulgte.

Endnu bruser møllevandet. Men for den, der kender til, hvad der er foregået her, og hvordan mennesker har levet her fra ældgammel tid, får det større mening og betydning at lytte.

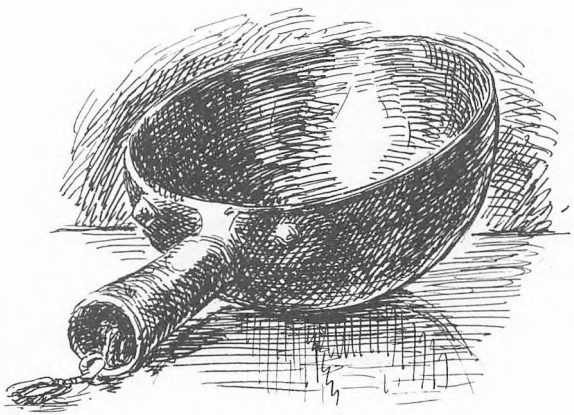

Efterskrift

Møller Jørgen Rasmussen døde i Højby, 92 år gammel, og blev begravet i Haarby 6.2.1928.

Hans hustru, Ane Johanne Kam, døde i Pejrup og blev ligeledes begravet i Haarby 28.3.1935.

Ældste søn, Rasmus Møller, var bogholder ved Statens Sindssygehospitaler, først i Nykøbing Sjælland og derefter i Riisskov. Han døde 12.2.1948.

Han var gift med Henriette Elisabeth Bisgaard, datter af læge M.E.S. Bisgaard i Glamsbjerg. Hun døde 23.6. 1972. Begge ægtefæller er begravet i Riisskov.

De havde 5 døtre, hvoraf den ældste, Clara Lund, har samlet materialerne og udarbejdet dette manuskript, mens den næstældste, Vibeke Klemann, har tegnet illustrationerne.

Yngste søn fra møllen, Viggo, som døde 1.1.1924, var gift med Helga Klausen, datter af redaktør og kæmner Hans Klausen, Assens. Viggo var elektrisk montør. Deres eneste barn var sønnen Jørgen, som er ugift og bor sammen med sin moder i Naarup.

Oscar, som også var elektrisk montør, var som de øvrige fra søskendeflokken ugift.

Alfred, som var landmand, og som vi alle elskede for hans milde, fynske sind, boede i mange år sammen med søsteren Johanne. Efter hans død bor hun nu på De gamles Hjem i Glamsbjerg.

Johanne er åndsfrisk og tilfreds og tilbringer sin tid med at læse de mange gode bøger, hun ikke fik tid til i sit travle liv. Hun siger, at man skal lade de døde være i fred der, hvor de nu er. Alligevel er det mit håb, at hun vil have glæde af, hvad jeg her har samlet om barndomshjemmet Haarby Mølle.

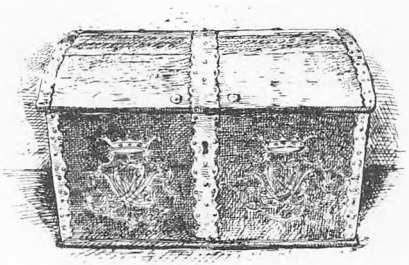

Noter

1. Lotte Jansen: De fynske godsarkiver, s.24.
2. BHT 1671–74, s.26.
3. DAÅ
4. DAÅ
5. BHT 1671–74, s.175.
6. FL SK&P 1671–74, s.214", og L. Maaløe: Assens.
7. BHT 1671–74, s.129".
8. BHT 1671–74, s.297".
9. FL SK&P 1676–84, s.84".
10. DAÅ
11. DAÅ
12. TRAP VI, s.122.
13. FL SK&P 1684–87, s.206.
14. FL SK&P 1687–92, s.354.
15. FL SK&P 1692–99, s.9.
16. BVHT 1688–92, s.151".
17. FL SK&P 1692–99, s.497".
18. BVHT 1698–1707, s.686".
19. FL SK&P 1706–16, s.88.
20. Samme, s.107.
21. Samme, s.353.
22. Odense Tingbog 1705–07, s.600.
23. Begr. 26.9.1714. Odense Frue Kirke.
24. FL SK&P 1722–27, s.21.
25. Samme, s.478.
26. Aug. Schrøder: Meddelelser om Faaborg, s.412.
27. FL SK&P 1722–27, s.479.
28. FL SK&P 1727–36, s.75.
29. BVHT 1724–29, s.430.
    Haarby II, s.57.
30. FL SK&P 1727–36, s.104.
31. BVHT 1724–29, s.431.
32. BVHT 1729–33, s.609", og 771".
33. FL SK&P 1727–36, s.338".
34. BVHT 1733–38, s.38.
35. BVHT 1729–33, s.864.
36. Samme s.898.
37. BVHT 1733–38, s.4.
38. Prokurator Jørgen Forbus bg. 5.1.1768. Odense Frue.
39. BVHT 1733–38, s.38.
40. Samme s.367.
41. FL SK&P 1736–44, s.121.
42. Odense borgerskabsprotokol 8.12.1723, s.251. Kroholder.
43. BVHT 1729–33, s.805.
44. BVHT 1738–46, s.695.
45. Samme s.693.
46. Samme s. 695.
47. Samme s.718"–s.719".
48. FL SK&P 1736–44, s.642.
49. DAÅ, Danske herregårde, Dansk biografisk Lexikon.
50. Fynske Ryttergods arkiv. Fæsteprotokol IV, s.269".
51. Samme arkiv. Skifteprotokol 133, s.298.
52. Samme arkiv. Skifteprotokol 135, s.176.
53. Samme arkiv. Fæsteprotokol V, s.236.
54. BVHT 1746–63, s.2 ff.
55. BVHT 1738–46, s.891.
56. Samme s.883". 7.1.1746.
57. BVHT 1746–63, s.17.
58. Samme s.2 – 3".
59. Samme s.3.
60. Samme s.17.
61. Samme s.5.
62. Samme s.71".
63. Samme s.43.
64. Samme s.71". Prokurator Chr. Bles, 1713–99. Danske Prokuratorer.
65. Holstenshus Fæsteprotokol.
66. Dansk Biograf. Lexikon.
67. Fynske Ryttergods arkiv. Skifteprotokol 135, s.176.
68. BVHT 1763–74, s.462". 9.8.1771.
69. Holstenshus Skifteprot. I. s.264–274.
70. Sandholt Fæsteprot. I. s.88.
71. Sandsynligvis = dagligjakke, af fransk: sert tout.
72. FL SK&P 1762–68, s.84".
73. Samme s.73.
74. Samme s.234.
75. Holstenshus Fæsteprot. I. s.209.
76. RA 2215.242. Betænkning og efterretning vedr. Vand- og Vejrmøller I–IV.
77. Holstenshus Skiftepr. I. s.393.
78. Holstenshus Fæsteprot. I. s.241.
79. BVHT 1763–74, s.462".

80. Holstenshus Skiftepr. III. s.364.
81. Holstenshus Skiftepr. IV. s.7".
82. BH Justitsprot. 1798–1810. s.115".
83. Holstenshus Fæsteprot. s.136.
84. Holstenshus Skiftepr. IV s.7".
85. BH Justitsprotokol 1798–1810, s.322".
86. Holstenshus Skiftepr. IV. s.150 og 151.
87. Holstenshus Skiftepr. IV s.154.
88. Den alm. brandfors. f. Landbygn. BH, brandtaxpr 1806–24, 102/2, s.98.
89. Chronologisk reg. o. kgl. forordn. og åbne breve. XVI deel Kbh. 1814. LAO.
90. Holstenshus Fæsteprot. II. s.243".
91. BH Skifteprot. 1829–36, s.639".
92. Løgismose Skifteprot. 17.8.1784.
93. Sallinge Herred SK&P 1800–1810, s.5.
94. Samme, s.215".
95. BH Auktionsprot. 1795–1809.
96. Holstenshus Skifteprot. s.213.
97. Den alm. brandf. f. landbygn. BH. Brandtaxprot. 1831–40, 102/4, s.44.
98. Holstenshus Fæsteprot. II s.393.
99. BH Justitsprotokol 1832–40, s.527.
100. BH SK&P 1861–64, s.394".
101. Samme s.494".
102. Samme nr. 25, s.34".
103. BH Skifteprotokol 1876–84, s.215".
104. BH SK&P nr. 25, s.527.
105. BH SK&P 1871–75, s.707.
106. BH SK&P nr. 39, s.69.
107. Fyns Stiftstidende 29.4.1926, forsiden, og Fyns Tidende 30.4.1926.

DE MALEDE BRØD

Otto Reinholdt: Køng Mølles historie

Clara Lund: Haarby Mølles historie

Poul A. Jørgensen: Langs Haarby å

Poul A. Jørgensen: Vandmøller, historisk og teknisk

Illustrationer:

Frode Lund Vibeke Klemann

FORLAGET I HAARBY